

წიგნის გამომცემლობა „შკოლა“

სიმონ ქვარიანი

ქართველი ერის ისტორია

(XVIII-XIX საუკუნე)

ნაწილი I

ქუთაისი

ქართველთა შორის წ.-კ. გამაგრც. საზოგადოების სტამბა.
1919.

წიგნის გამომცემლობა „შკოლა“

სიმონ ქვარიანი

ქართველი ერის ისტორია

(XVIII-XIX საუკუნე)

ნაწილი I

ქუთაისი

ქართველთა შორის წ.-კ. გამაგრც. საზოგადოების სტამბა.
1918

წინასიტყვაობა

ქართველი ერის ახალი ისტორია იწყება იმ ბნელი დროიდან, როცა მან ველარ შესძლო დამოუკიდებელი პოლიტიკური ცხოვრება, ვერ შესძლო დაგლეჯილი ნაწილის გაერთიანება და მით ძლიერი მუსლიმის მოგერება. იგი იძულებული შეიქნა მიენდო თავისი ბედი ერთმორწმუნე რუსეთისთვის და შეეხიზნა თავი მის მფარველობაში, რაც მოხდა კიდევ მეფერამეტე საუკუნის დამლევს. **პატარა საქართველო თავისი ნებით შეუკავშირდა რუსეთს.**

ამრიგათ გადატყდა კოლხეთ-ივერიის სალი, თავისუფალი ცხოვრება, ეროვნულ ნიადაგზე აღმოცენილი, და ამ ცხოვრებამ მიიღო ამიერიდან სულ სხვა ელფერი, რამაც ფრიად დაჩაგრა და დაასნეულა ქართველი ერის სული და შემოქმედება, მოსწყვიტა საღს ეროვნულ ნიადაგს და გახადა გაბატონებული ერის მონათ და მაჩანჩალათ.

ივერიის რუსეთთან დაახლოება დაიწყო ბევრათ უფრო ადრე, მე-XVI საუკუნის დამლევებიდან, მაგრამ ამ დაახლოებამ და რუსეთის მფარველობამ მიიღო რეალური სახე მხოლოდ ორი საუკუნის შემდეგ, როცა რუსეთის იმპერია საკმაოთ მომძლავრდა; ამავე დროს, კი ქართლ-კახეთის პატარა სამეფო ერთიანათ დაინრიტა სისხლით და დაიშრიტა ენერგიით სპარს-ოსმალეთის დიდ სახელმწიფოთა მიერ თავდასხმითი ბრძოლით. რუსეთის მფარველობით ქართველ ერს წყუროდა მოეპოვა **მშვიდობიანი ცხოვრება და შეერჩინა თავისი მაღალი კულტურა, ენა, რჯული, პოლიტიკური ფორმა და არსებობა.** რუსეთის მეოხებით ქართველს სწადდა **ევროპის განათლებულ სახელმწიფოებთან დაახლოება და ევროპის მაღალი ცივილიზაციით ზიარება.** ქართველი ერის სულს სწყუროდა **მშვიდობა, კულტურული შრომა, სინათლე და თავისუფალი შემოქმედება.** ამისთვის იგი ეძებდა შესაფერ გარემოს და მის შექმნას ის მოელოდა რუსეთის იმპერიისაგან, რომელიც პეტრე დიდის და ეკატერინე II-ის გენიოსობამ გამოგლიჯა აზიურ მცონარებას და დაახლოვა განათლებულ ევროპას. – ამ წიგნის უმთავრესი მიზანია გადაუშალოს საზოგადოებას მოკლეთ ქართველი ერის ცხოვრების ჭემმარტი სურათი მე-XVIII საუკუნის ბოლო წლებიდან 1820 წლამდე და ამცნოს, თუ რა საშინელი ტრაგიზმი განიცადა ამ ერმა როგორც ერეკლე გმირის და გიორგი XII-ის მეფობაში, ისე მე-XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში, როგორ და რა პირობით შევიდა იგი რუსეთის იმპერიის მფარველობაში და როგორ შესარულეს ეს პირობანი თვით რუსის ხელმწიფემ და მთავრობამ, რა მიზმებმა წარმოშვეს მთიულეთის, კახეთის და იმერეთის აჯანყებანი, მათი დარბევა და სისხლის ღვრა. ამრიგათ ეს წიგნი გავეყავით ოთხ ნაწილათ: I, **საზოგადო მიმოხილვა ქართველი ერის შესახებ;** II, **რუსეთი და საქართველო** (მათი ურთიერთობა); III, **საქართველოს კუთხეთა აჯანყებანი** და IV, **იმერეთის ამბები და ავტოკეფალიის მოსპობა.** ყოველივე ამისათვის მოიპოება განსაკუთრებით რუსულ ენაზე დიდი მასალა, ხოლო დღემდე, სამწუხაროთ, არავინ შეხებია ჩვენში ქართულ ენაზე ამ ფრიად სათუთსა და მნიშვნელოვან საკითხს, არ მივიღებთ

სახეში ალ. ფრონელის მონოგრაფიებს მთიულეთისა და კახეთის აჯანყებათა შესახებ. ჩვენ შევეხეთ ამ ფრიად მნიშვნელოვან საკითხს, მაგრამ რამდენათ შევძელით მისი დაძლევა და ნათელყოფა, დღე ამის შესახებ თვით შეგნებულმა მკითხველმა დაგვდოს თავის პირუთვნელი მსჯავრი! აქ კი ვიტყვით ლათინთა მსგავსათ: feci, quod potui, ე. ი. გავაკეთე ის, რაც შემიძლო.

ავტორი

P.S. ვეცდებით აგრეთვე მომავალში მივანძლოთ მკითხველთ ქართველი ერის ახალი ისტორიის მეორე ტომი, რომელშიაც ანუსხული იქნება ერის ცხოვრება 1820 წლიდან დღემდე, ე.ი. მთელი საუკუნის განმავლობაში. განსაკუთრებით კი შევჩერდებით მის კულტურულ და ეკონომიურ განვითარებაზე, მის პოლიტიკურ პარტიებზე და ამ პარტიათა მისწრაფება-იდეალებზე. ამრიგათ ორი ტომით დამთავრდება ქართველი ერის ახალი ისტორია.

ავტორი

I საზოგადო მიმოხილვა ქართველი ერის შესახებ

1 ქართველები უძველეს დროში

ჩრდილოეთით სამარადისო თოვლით მოცული კავკასიონის მაღალი ქედი, აღმოსავლეთ-დასავლეთით შავი და კასპის ზღვები, სამხრეთით მდ. არეზი და არარატი, – აი ის ვრცელი გარემო, რომლის ფარგალში მოთავსებულა ძველი საქართველო! თბილი, საამური ჰავა, ფირუზი ცა, ჰარმონიულათ შეზავებული ველი და მთები, ცელქი მდინარენი და მრავალფეროვანი მცენარეები, – აი ის კურთხეული მხარე, სადაც ცხოვრობს ქართლოსიანთა მოდგმა, ერი რაინდი, მამაცი, მშვენიერი, უხვი, ნიჭიერი და თავაზიანი, მაგრამ ბარბაროსთა მიერ უხეშათ ძლეული და წამებული. ამ კოლხეთ-ივერიის ტურფა ბუნებას აფერადებენ ზვრები, ბალები, ყანები, და ძვირფას მცენარეთა პლანტაციები, რომელთაც დანათებს ცხუნვარე მზე, წყარო-ჩანჩქერნი ასხურებენ მათ ბროლის შხეფებს და დამღერნიან თავის გიჟმაჟ მელოდიას. მთების გულიდან კი ამოხეთქილა ათასგვარი მადნეულობა და სამკურნალო წყლები.

ამ მშვენიერ წალკოტში ცხოვრობს ოდესღაც ლაღი, მდიდარი და განათლებული, დღეს კი ღარიბი და დაჩაგრული ქართველი ერი, რომლის ბოლო საუკუნეთა ისტორია მარტოოდენ გოლგოთაა და საშინე-

ლი წამება.

გავეცნოთ მოკლეთ ამ ერის წარსულს.

პატარა ხალხთა შორის მსოფლიო ისტორიაში ერთი უუპირველესი ადგილი ეკუთვნის ქართველთ. ეს ერი ძლივს აღწევს დღეს **3 მილიონს** მაშინ, როდესაც ძველათ ეს იყო **2-3-ჯერ უფრო მეტი**. უძველეს დროში, დაახლოებით 3-4 ათასი წლის წინათ ქრ. მოსვლამდე, ქართველი ტომები ყოფილან მოთენილი **მესოპოტამიასა და მცირე აზიაში**, უთამაშიათ დიდი როლი წინა აზიასა და ჩრდილო აფრიკის ხალხთა შორის, რომელნიც იდგენ იმ დროს მთელი კაცობრიობის კულტურის სათავეში. როგორც ამტკიცებს მეცნიერთა ახალი გამოკვლევანი, ქართველი ერის ერთ დიდ შტოს, **ქართის** (ქალღის) და **სუმერის** სახელით შეუქმნია საკმაოდ განვითარებული სულიერი და ნივთიერი კულტურა და გადაუცია იგი **აშურ-ბაბილონთათვის**. მეორე დიდ შტოს კი, **ხეთებს** ანუ **ხეტებს** წარმოუშვიათ ძლიერი სახელმწიფო და დაუპყრიათ დაახლოებით 2300 წელს ქრ. წინ უზარმაზარი **ეგვიპტე**. ზოგიერთ მეცნიერთა აზრით ძველი **ტროია** და **ლიდიის** შესანიშნავი სამეფო უნდა ყოფილიყვნენ ქართველი მოღვმისანი. მცირე აზიის ელინთა ახალშენებს მიუღიათ მაღალი კულტურა უმთავრესათ **ხეთებისგან**. ამიტომ მართალია მეცნიერი **რიტტერი**, როცა ამბობს, „თუმც ელადას დიდი ღვანლი მიუძღვის **ევროპის** კულტურის წინაშე, მაგრამ ნუ გავიწყდებათ, რომ აღმოსავლეთით არსებობს ერი, რომელსაც კიდევ უფრო მეტი ღვანლი მიუძღვის მთელი კაცობრიობის წინაშე და ეს ერია **საქართველო**.“ – რა შესძინეს კაცობრიობას ძველათ ქართველთა ტომებმა?

1. მათ შექმნეს უძველეს დროში თვითარსი კულტურა, პოლიტიკური, საზოგადოებრივი ფორმები, ძლიერი სამეფონი, წარმოშვეს სამწერლო ნიშნები, **ლურსმული** და **იეროგრაფული**, განავითარეს სხვადასხვა ხელოვნება, განსაკუთრებით კი მუსიკა, ზეპირსიტყვაობა, ქანდაკება და ხუროთმოძღვრება, რომლებიც შეიქმნენ მომავალში ბერძენთა ხელოვნების აღორძინების პირველ ნიმუშებათ.

2. მიამყნეს თავისი მაღალი კულტურა აღმოსავლეთით **აშურ-ბაბილონთა** ძლიერ სახელმწიფოს და დასავლეთით ელინთა ახალშენებს, რომელთაც გადაიტანეს ეს კულტურა მეტროპოლიაში, ე.ი. თვით **საბერძნეთში**.

3. მოიგონეს პირველათ **რკინის მადნების დამუშავება, თუჯის და რვალის ანუ ფოლადის გაკეთება**. ეს ფრიად სამნიშვნელო ხელობა, ეს დიადი მეტალურგია შეასწავლეს თავის მეზობელ კულტურულ ერებს და ამ რიგათ წარმოშვეს მსოფლიო ისტორიაში **რკინის დიდებული ხანა** (პერიოდი), რამაც შემდეგ უუდიდესი როლი ითამაშა კაცობრიობის წინსვლასა და თანამედროვე ცივილიზაციაში.

4. მოიგონეს და შეასწავლეს მეზობლებს **კარტოგრაფია**, ე.ი. **გეოგრაფიული რუქების ხატვა**.

5. გზა ტკეცილებით და სავაჭრო ცენტრებით დაუახლოეს ერთმანეთს ირგვლივ მყოფი კულტურული ხალხები, მაგ. **აშურ-ბაბილონი, ეგვიპტე, ფინიკია, პალესტინა, ელადა, მიდია, სპარსეთი** და სხ. ამიტომ ქართველ ერს სრულებით შეფერის ის დიდი ლეგენდა **ამირან-პრომეთეოსზე**, რომელმაც მოსტაცა ღმერთებს ღვთაებრივი ცეცხლი, მისცა იგი უმწეო ადამიანს, თანაც შეასწავლა ყოველგვარი ხელობა და ხელოვნება. ზევსმა დასაჯა გმირი პრომეთე-ამირანი ასეთ თავხედობისთვის და მიაჯაჭვა იგი კავკასიონის კლდეზე, სადაც ტანჯულ გმირს დღესაც უფლეთავს გულ-ღვიძლს შავი ყორანი.

ეს ამირან გმირი არის ის ქართველი ერი, რომელიც გმინავს დღემდე კავკასიონის მთებს შეფარებული და მგლეჯავ ყვავ-ყორანებათ მას დახვევია მოყვრის ნიღაბით მოვლენილი და შეხიზნული უცხო ტომები.

მე-XII-VII საუკუნოებში ქრ. წინ, მრავალ მიზეზთა გამო, იწყება ქართველ ტომთა დახვევა ჩრდილოეთით, გადმოსახლება შავი ზღვის პირას და ამიერ-კავკასიაში, რასაც მოჰყვა რამდენიმე საუკუნით მათი კულტურული და პოლიტიკურ-ნივთიერი დაქვეითება. მაგრამ იმარჯვებს ბოლოს ქართველი ერის ძლიერი სული და მთელს ამიერ-კავკასიაში ორ ზღვას შორის ქმნის ოთხ სამეფოს, საკმაოთ ძლიერს და განვითარებულს; ესენია: **პონტი, კოლხეთი, ივერია** და **ალბანეთი**, რომლებიც პირველ საუკუნეში ქრ. წინ ძალით თუ ნებით შედიან რომის უზარმაზარ იმპერიის ფარგალში, ითვისებენ მის მაღალ კულტურას და რომ-ინდოეთისაკენ შარა-გზის გახსნით ეძლევიან ნივთიერ წარმატებას. კიდევ უფრო ადრე, მეოთხე საუკუნეში ქრ. წინ **ფარნაოზ გმირი ქართლოსიანი კოლხელი ქუჯის** დახმარებით ათავისუფლებს ივერიას მაკედონელთა ბატონობისაგან და ქმნის დამოუკიდებელ სამეფოს.

II ქრისტიანობა და კულტურულ-პოლიტიკური აღორძინება საქართველოში

პირველ საუკუნეში მაშვრალ კაცობრიობას მოევლინა **იესო ქრისტე**. მისმა დიადმა მოძღვრებამ ძმობა-ერთობა-სიყვარულზე შეარყია ძველი მსოფლიო, დაამსხვრია კერპები, დაანგრია გარყვნილი რომი და ნაცვლად ამისა წარმოშვა სპეტაკი სარწმუნოება, სულიერი განახლება და მაღალი სათნოებანი, მოახდინა რწმენა-აზროვნებასა და საზოგადოებრივ წყობილებაში სრული რევოლუცია.

ამ ახალ მოძღვრებას ქადაგებდენ საქართველოში პირველსავე საუკუნეში თვით ქრისტეს მოციქულნი; **ანდრია პირველ წოდებული** და **სიმონ კანანელი**. ამ სარწმუნოების გამო ეწამა საქართველოს დიდებული შვილი **გიორგი კაპადოკიელი**, რომელსაც **წმ. გიორგის** სახელით მთელი საქართველო რაცხს უუდიდეს წმინდანათ, თავყანს სცემენ მას

რუსეთი და მთელი ევროპა. მეოთხე საუკუნის დამდეგს წარმართ ივერი-
ას ევლინება სარწმუნოებით აგზნებული საქართველოს უმანკო ასული
წმ. ნინო; ხელით უპყრია ვაზის ჯვარი, ქადაგებს ახალ რჯულს, ახ-
დენს სასწაულებს, ნათლავს ქართლ-კახეთის ერსა და დიდებულთ.

მეხუთე საუკუნეში განამტკიცა ივერიის სამეფოს ძლიერება დიდმა
მეფემ **ვახტანგ გორგასლანმა**. მანვე დაამარცხა ოს-ხაზარები და სპარს-
ბიზანტიელები, შემოიღო საერო და სასულიერო რეფორმები. პირველათ
ვახტანგის დროს ითარგმნა ქართულათ სასულიერო წიგნები. მანვე
განათავისუფლა საქართველოს ეკლესია ანტიოქიის ეკლესიის ბატონობი-
საგან და მოუპოვა **ავტოკეფალია**.

მეექვსე საუკუნიდან იწყება საქართველოში სარწმუნოებრივი ბრძო-
ლა სპარსელებს მიერ. ზოროასტრის რჯული ემუქრება ქრისტეს სარწმუ-
ნობას. მაგრამ მოდიან ივერიაში 13 კაპადოკიელი განათლებული მამა
იოანე ზედაზნელის თაოსნობით, ებრძვიან მედგრათ წარმართობას, აარ-
სებენ მონასტრებს და აღრმავებენ ქართველი ერის სულში ახალ სარწმუ-
ნობას. ამ რჯულის გამო სხვადასხვა დროს იდგმენ თავზე მონამის გვირ-
გვინს დიდი მამულიშვილნი: არგვეთის მთავრები **დავით და კოსტან-**
ტინე, არჩილ მეფე, ესტატე მცხეთელი, ქეთევან დედოფალი, ქართ-
ლის მეფე ლუარსაბ მეორე, კახეთის ერისთავები: შალვა, ბიძინა, ელ-
ისბარ და სხვანი მრავალნი, რომელნიც შერაცხა წმინდანებათ საქართვე-
ლოს ეკლესიამ.

მეექვსე საუკუნის დამლევადან საქართველოს ტახტზე ადის ბაგრა-
ტიონთა ახალი გვარი (დინასტია), ებრაელთა მეფის დავით წინასწარ-
მეტყველის შთამომავალი. ეს გვარი აძლევს საქართველოს მრავალს დიდებულ
მეფეებს, როგორც იყვნენ მაგ., **დავით კუროპალატი, ბაგრატ მესამე,**
დავით აღმაშენებელი, თამარ მეფე, გიორგი ბრწყინვალე, ბაგრატ
დიდი, ვახტანგ სჯულმდებელი, სოლომონ I და ერეკლე გმირი.

მე-VII-VIII საუკუნიდან ჩრდილო აფრიკას და დასავლეთ აზი-
ას ეფინება არაბთა ბატონობა, რომელთა ხელში ვარდება აღმოსავლეთ-
თი საქართველოც. მე-IX-X საუკუნეში ქართველი ერი უხვათ სარგებ-
ლობს არაბთა განათლებით და მაღალი კულტურით. კოლხეთ-ივერიაში
თანდათან მტკიცდება ეროვნული შემეცნება, ერთობის შეგნება და გა-
ერთიანების დიდი სურვილი. და აჰა, მეათე საუკუნის დამლევადან უკ-
ვე იწყება საქართველოს წვრილი სამეფო-სამთავროების გაერთიანება!
ქართველი ერი თავისუფლდება არაბთა ბატონობისაგან ბაგრატ III-ის
გენიოსობით და უახლოვდება განათლებულ ბიზანტიას, ეწაფება მის სა-
ერო და სასულიერო მწერლობას; ბიზატია-არაბეთის სულიერ და ნივ-
თიერ კულტურას, აარსებს სირიასა და საბერძნეთში მონასტრებს და
აკადემიებს, ხსნის თვით საქართველოში სხვადასხვა ტიპის შკოლებს, სა-
ოცარი სისწრაფით ქმნის ორიგინალურ კულტურას და ამ რიგათ ავი-
თარებს ქართულ ენას, მწერლობას, ხელოვნებას და ფილოსოფიას, რო-

მელნიც ავიდენ უმაღლეს წერტილზე მეთორმეტე საუკუნეში დიდი თამარის დროს. ეს არის ქართველი ერის **ოქროს საუკუნე**.

კიდევ უფრო ადრე საქართველოს უუდიდესი მეფე-გენიოსი, **დავით აღმაშენებელი** ათავისუფლებს სამშობლოს სელჯუკის თურქთა ველურ თარეშისაგან, ამარცხებს მათ რამდენჯერმე, იპყრობს მთელს ამიერ-კავკასიას, სომხეთს, მცირე აზიის ნაწილებს და სჭედს ერის და სამეფოს ძლიერებას შავი ზღვიდან კასპის ზღვამდე, დერბენდიდან აზრუმამდე. დიდი თამარის დროს საქართველოს სამეფოს გავლენას და მის ეროვნულ კულტურას ემორჩილებიან: **ოსნი, ჩერქეზნი, ლეკნი** და საერთოთ კავკასიონის მთის ხალხი. თამარის ძლევა მოსილობის წინაშე ქედს იდრეკდენ სპარსეთი და მცირე აზიის სულთანები, თამარის დროშის წინაშე გარბიან: ირანის შაჰი აბუბეკერი და თურქთა დიდი სულთანი ამაყი ნუქარდინი თავის ურიცხვი ლაშქრით.

პოლიტიკური თავისუფლების მზით უხვათ გაშუქებული კოლხეთ-ივერიის ეროვნული სული ამ მე-XI-XII საუკუნეში შლის ლაღათ ფრთებს შემოქმედების სფეროში, ქმნის ხელოვნებაში საოცარ ჩუქურთმებს, სურათ-მინიატურებს, დიდებულ ტაძრებს, შესანიშნავ საგალობლებს და პოეზიაში ტკბილ ჰანგოვან ქებათა-ქებას (მესხმას) და უკვდავ „გეფხის ტყაოსანს“, ქმნის ჰუმანიზმის დიდებულ ხანას და ამრიგათ 200 წლით უსწრებს თვით იტალიის დიად რენესანს (განახლებას). **ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელნი, ეფრემ მცირე, გრიგოლ ხანძთელი, გიორგი მერჩული, მიქელ მოდრეკილი, არსენ იყალთოელი, იოანე პეტრიწი ფილოსოფოსი, სარგის თმოგველი, იოანე შავთელი, ჩახრუხაძე და შოთა რუსთაველი**, – აი ის დიდი მგოსნები და სულიერი ბუმბერაზნი, რომელნიც ქმნიან ქართველი ერის დიდებას სასულიერო მწერლობასა და ფილოსოფია-პოეზიაში! ამ საუკუნეში ბევრი რამ საგულისხმო შეითვისეს ქართველთაგან განათლებულმა ბიზანტიამ, ბალკანეთის სლავიანებმა და თვით რუსეთმაც, ე. ი. კიევის დიდმა სამთავრომ. ამ ოქროს საუკუნეში ნათლათ გვამცნო. ქართველი ერის დიდი ნიჭი, უშრეტი ენერგია და ზენარარი შემოქმედება, მისი პოლიტიკურ-სოციალური მომზადება და დისციპლინა. თავისი მაღალი კულტურით და პოლიტიკურ-ეკონომიური ძლიერებით საქართველო გადაიქცა იმ დროს წინა აზიის ზარდამცემ სახელმწიფოთ თავის **რვა მილიონ ხალხით** და დაიკავა თითქმის უუპირველესი ადგილი ევროპა-აზიის დიდ სახელმწიფოთა შორის.

3 ქართველი ერის პოლიტიკური დაქვეითება და ხანგრძლივი ტრაგედია

დადგა მეცამეტე საუკუნე და უკულმა დატრიალდა ქართველი ერის ბედი. მოიღუბა შავი ღრუბლით საქართველოს პოლიტიკური ცა. დაიძრა საშუალო აზიიდან კაცობრიობის რისხვა, **მონგოლთა ველური**

ურდონი. ისინი ცეცხლით და მახვილით მოედვენ აზიას და აღმოსავლეთ ევროპას. ეკვეთენ ჩინეთს, ინდოეთს, სპარსეთს და საქართველოს. მოკლე დროში დაიპყრეს ეს სახელმწიფოები და გაანადგურეს ყოველივე ის, რაც შექმნა საუკუნეთა სვლაში ამ კულტურულ ხალხთა შრომამ და გენიოსობამ. ამრიგათ ამ ველურთა თარეშის და 100 წლის ბატონობის გამო შეწყდა ქართველი ერის საღი და ბრწყინვალე თავისებური კულტურა, დაიმსხვრა საქართველოს სახელმწიფო, დანაწილდა იგი წვრილ სამეფო-სამთავროებათ, დაეცა მისი განვითარებული მეურნეობა და ვაჭრობა-მრეწველობა. გალატაკდა ერი ნივთიერთ და დაკნინდა სულიერათ; დაიკეტა შკოლები და აკადემიები, დაინგრა ციხეები, კოშკები, ტაძრები და მონასტრები; გატიალდა სოფლები და ქალაქები, განყდა ათიათასობით ხალხი; დაეცა ქართველი ერის განათლება. ეს იყო საქართველოს ცხოვრებაში მეორე ისტორიული რისხვა (კატაკლიზმი), რასაც შედეგათ მოჰყვა ერის სულიერი და ნივთიერი დაქვეითება.

ამ საბედისწერო დღიდან ქართველი ერის ცხოვრებაში იწყება თავგანწირული ბრძოლა არსებობისათვის – მისი ხანგძლივი საშინელი ტრაგედია, რომელიც მე-13 საუკუნიდან გრძელდება დღემდე. ამიტომ ის კი არ არის საკვირველი, თუ რათ ჩამორჩა ამრიგათ საქართველო განათლებულ ევროპას, საკვირველი და საოცარი ისაა, თუ როგორ გაუძლო 700 წელიწადს ამ პატარა ერმა ამდენ ბრძოლას, ამ უუძლიერეს მტერთა რისხვას და მოსპობის სურვილს!..

მართლაც ძნელათ მოიძებნება ერი მსოფლიო ისტორიაში, რომელსაც განეცადოს იმდენი ტრაგიზმი, ბრძოლა და ისტორიის ქარტეხილი, როგორც ხვდა წილათ ბედშავ საქართველოს. მისი წამებანი ავიდა უმაღლეს წერტილზე განსაკუთრებით იმ დღიდან, როცა დაუპირდაპირა თავისი სარწმუნოება მუსლიმის ზარდამცემ ძლიერებას, რომელმაც შემუსრა მცირე აზიის ქრისტიანი სამეფოები, მაგ. სირია და სომხეთი, გახვია ისლამის ბურუსში კავკასიონის მთის ხალხები და ამრიგათ რკინის რგოლივით შემოეკრა დაფლეთილ საქართველოს. ამავე დროს, ე. ი. მე-15 საუკუნეში დაეცა ბიზანტიის დიდი იმპერია და მის ნაცვლათ დაარსდა ძლიერი, მებრძოლი **ოსმალეთი**. ამიერიდან აიასოფიის მაღალ გუმბათზე წმიდა ჯვრის ნაცვლათ აიმართა ისლამის ნახევარი მთვარე. ამრიგათ შეწყდა დასავლეთით, ქართველი ერის სავალალოთ, ქრისტიანობის კანდელი; მისი შუქმფენი ადგილი მოიკვა სიბნელემ და ბარბაროსობამ, ქალ-ვაჟთა უგვანო ვაჭრობამ და ტლანქმა ძალმომრეობაში

სწორედ დაუჭერებელია ის ფაქტი, თუ როგორ გაუძლო ნაწილებათ დაფლეთილმა საქართველომ მთელი შვიდი საუკუნე მუსლიმთა აბობოქრებულ ოკიანეს, მის შემმუსვრელ ტალღებს! სპარსი, არაბი, თურქი, მონგოლი, ოსმალო, ლეკი, ნეტა ვინ არ ცდიდა ქართველზე თავის მახვილს! ნეტა ვის არ სურდა აღმოეფხვრა კოლხეთ-ივერიაში ქრისტეს სარწმუნოება, ან მოესპო სრულიად ქართველი ერი!

მე-15 საუკუნეში კაცობრიობის რისხვა, სისხლის მღვრელი **ლანგ თემური** თავის ურიცხვი ჯარით **შვიდჯერ** შემოიჭრა საქართველოში, მონდომა მისი გასრესა და აქედან **ევროპაში** შესევა, მაგრამ ეს მუსლიმთა შავი ტალღები დაიმსხვრენ პანია ფალაგნის ფოლად გულზე. ქართველი ერი გადაურჩა ცოცხალი ამ ისტორიულ გრიგალს, ვით ობოლი ვაზი, და თავის გმირული თავგანწირვით უნებლიეთ იხსნა საშინელ ხიფათისაგან მთელი ევროპა. ქართველთან ბრძოლას **ლანგ-თემურმა** შეაღია თავის ძალ-ღონე და დარჩა მიუღწეველი უმთავრესი მიზანი. **იგი ველარ შეესია ევროპას ქრისტიანობის ამოსათხვრელათ. ამრიგათ ეწამა ჯვარზე პატარა საქართველო, გადარჩა ხიფათს დიდი ევროპა რომელ შაც არ უნდა დაივიწყოს ქართველი ერის ასეთი ღვაწლი.**

კიდევ უარეს ხიფათში ჩავარდა საქართველო რუსეთთან დაახლოების გამო მე-XVII საუკუნეში. ირანის ლომმა **შაჰ-აბაზმა** ინება მისი მოსპობა და შემოესია აურაცხელი ჯარით, ააოხრა კიდევ მთელი კახეთი, **განწყვიტა 80.000 სული**, გადასწვა სოფლები და ქალაქები, დაანგრია ტაძრები და ციხე-კოშკები და **გარეკა სპარსეთში 150.000-დე ქალი და კაცი**, რომელთა სამი წილი განყდა გზაში შიმშილ-სიცივისაგან და რომლის ნაფლეთები დღემდე სცხოვრობენ **ფერეიდანში (სპარსეთში)**. მძვინვარე **შაჰ-აბაზი**, რუსის შემოსვლის შიშით, კიდევ უარეს საქმეს უპირებდა ქართლსა და კოლხეთს, მაგრამ დაიმსხვრა შაჰის ურიცხვი ძალები, დაცა ძირს ძლეული ირანის ლომი. ამ უმაგალითო ბრძოლაში ისევ ცოცხალი გადარჩა ქართველი ერი. მისი მხსნელი შეიქნა დიდებული გმირი **გიორგი სააკაძე**.

ამიტომ მსოფლიო ისტორიამ სამართლიანათ უწოდა ქართველთ **ერი ჯვაროსანი**, რომლის ხანგრძლივი ისტორია მართოდენ უუსაშინელესი ბრძოლა და წამებაა.

4 საქართველოს რენესანსი და რუსეთთან დაახლოება

მე-XVIII საუკუნის დამდეგს ოდნავ ინათა ქართველი ერის ცხოვრებაში: შეწყდა მცირე ხნით სისხლის ღვართქაფი. შეისვენა ქართველის მარჯვენამ. მან ჩააგო ქარქაშში სისხლიანი ხმალი, ხელთ იპყრა კალამი და შეუდგა მწერლობას. რომის მისიონერთა და განათლებულ ქართველთა მეოხებით დაარსდა ქართული სტამბები ჯერ რომში, შემდეგ კი მოსკოვში, კახეთსა და თბილისში და დაიბეჭდა მრავალი წიგნი. გაიხსნა შკოლები და სემინარიები, გაიმართა ნელ-ნელა მოქალაქობრივი ცხოვრება. წარმოიშვენ შესანიშნავი მწერლები და მოღვაწენი, მაგ., **არჩილ მეფე** – მოსკოვში ქართული სტამბის დამაარსებელი და თეიმურაზ I-ის ცხოვრების ლექსათ დამწერი; **იოსებ თბილელი** – „დიდი მოურავიანის“ ავტორი, **სენია ჩხეიძე** – ისტორიკოსი, შემდეგ **ვახტანგ VI, სჯულმდებელი**, შემდგენელი კანონთა კოდექსის და თბილისში სტამ-

ბის დამაარსებელი. მისი ძე **ვახუშტი ბატონიშვილი**, შესანიშნავი გეოგრაფი და ისტორიკოსი, **საბა სულხან ორბელიანი** ფრიად განათლებული პირი ევროპაში ნამგზავრი, „სიბრძნე-სიცრუის“ ავტორი და ქართული დიდი ლექსიკონის შემდგენელი, **დავით გურამიშვილი**, გამოჩენილი მგოსანი-პატრიოტი, რომელიც ხალხური, სუბუქი ენით მოსთქვამს საქართველოს დაცემას და დაკნინებას. მე-XVIII საუკუნის ბოლოხანებში კი გამოჩენილი მწერლები იყვნენ: **ანტონ I კათალიკოსი**, რიტორი და ფილოსოფოსი, ავტორი „მზამეტყველების“ და „წყობილ სიტყვაობის“, **გაიომ ნაცვლიშვილი** და **დავით რექტორი** გვარათ **ალექსიძე**, რომელთაც თარგმნეს და შეადგინეს მრავალი სახელმძღვანელო შკოლებისათვის. **იოანე ბატონიშვილი** და **იოანე ხელაშვილი** – ენციკლოპედისტები, რომელთაც დასწერეს „კალმასობა“; **პაპუნა ორბელიანი** – ისტორიკოსი, **ბესიკი** (ბესარიონ გაბაშვილი) – გამოჩენილი პოეტი და მრავალი სხვა.

ამრიგათ, მე-XVIII საუკუნეში მოხდა **ქართული მწერლობის რენესანსი** (განახლება). ამ შესანიშნავ ხანას დაერქვა **ვერცხლის საუკუნე**.

ხანმოკლე იყო ეს შესვენება. კვლავ საშინლათ მოიღუპა ზეცა, გამოჩნდა შავი, საბედისწერო ღრუბლები. კავკასიონის მთებს მოადგა ჩრდილო ბუმბერაზი, **რუსეთი**. ჯერ რუსეთის იმპერატორმა **პეტრე დიდმა** გაუმართა ბრძოლა სპარსელთ და ჩაითრია ომში ქართლის მეფე ვახტანგ მე-VI შემდეგ კი იმპერატრიცა **ეკატერინე II** აუტეხა ომი ოსმალთ, სხვადასხვა დაპირებით მოხიბლა იმერეთის მეფე **სოლომონ** დიდი და ქართლ-კახეთის მეფე **ერეკლე** გმირი. ძვირათ დაუჭდათ ქართველ მეფეებს ეს რაინდობა და რუსეთის დახმარება. მათ გადაიმტერეს ორი ვეშაპი: **სპარსეთი** და **ოსმალეთი**. თვით რუსეთმა კი უმტყუნა მათ და არამცთუ არ მოაშველა დაპირებული ჯარი, თვით საქართველოში მყოფი რუსის მხედრობაც კი მოითხოვა უკან და დასტოვა **ერეკლე** მეფე ასპინძასთან 5,000 კაცით 30,000 ოსმალთა ჯარის წინაშე. ჩვენი მეფეების ასეთი მარცხი დამთავრდა მტერთა შემოსევით, ქართლ-კახეთის აოხრებით, დასუსტებით და შემდეგ პროტექტორატით და 1783 წლის ტრაქტატით, მას შემდეგ **ალა-მაჰმად-ხანის** რისხვით და **თბილისის** აოხრებით 1795 წელს, ბოლოს კი საქართველოს რუსეთთან შეკავშირებით 1801-1810 წლებში. ჩრდილოეთის ორთავიანი არწივი დაეპატრონა სისხლით დაცლილ კოლხეთ-ივერიას, ამირანივით ტანჯულს და მოჭაჭულს კავკასიონის ქედზე.

ამ დღიდან იწყება კვლავ **ახალი ხანა**, **ახალი ტრაგედია** ქართველი ერის ტანჯულ ცხოვრებაში. ის მოკვდა **პოლიტიკურათ**; **შეიმუსრენ მისი სამეფო-სამთავრონი**, წაერთვა **ბაგრატიონთა** დინასტიას **მეფობა** და **ბატონობა**. მოისპო საქართველოში **ეროვნული მართვა-გამგეობა**, **შკოლა** და **სამსჯავრო**. წაერთვა ქართულ ეკლესიას **თავისუფლება** და **400 მილიონ** მანეთათ **ღირებული უძრავი** და **მოდრავი ქონება**.

ამიერიდან იგი დაექვემდებარა რუსეთის უნმინდეს სინოდს. ერთი სიტყვით, მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს კოლხეთ-ივერიაში მშვიდობიანი გზით მოხდა ის, რაც ვერ ჩაიდინეს ათას წელთა სვლაში იარაღით ხელში აზიის უსაშინელესმა მტარვალებმა და ბარბაროსებმა...

ქართველი ერის შინაურ ცხოვრებაში ტლანქათ ჩაერივნ და გაბატონდნ უცხო პირები, უცხო ტომის მოხელენი, რომელითაც დაადვეს ხალხს ფრიად მძიმე ბეგარა და შეზღუდეს ერის თვითმოქმედება, პროგრესიული წინსვლა და შემოქმედება. ქართველ ერს დაადვეს პირბე კლიტული, გაუყარეს ხელ-ფეხში ხუნდები, შეაკვეცეს ფრთები მის ოცნებასა და აღმაფრენას, უკუღმართათ მომართეს მისი შკოლები და სამსჯავრონი. გაბატონდა ტურთა საქართველოში რუსის მექრთამე ჩინოვნიკი და ტლანქი პოლიციელი, „როზგი“, მათრახი და საპყრობილე... დამყარდა კოლხეთ-ივერიაში უზომო ხარკი, პიროვნების ფეხ-ქვეშ გათელვა, უსაზღვრო მექრთამობა, მშვიდობიან მცხოვრებათა უღმობელი დარბევა და აწიოკება, რასაც მოჰყვა მთიულეთის, კახეთის და იმერეთის აჯანყებანი, სისხლის-ღვრა და აწიოკება... მიუხედავათ ამისა, მოყვრის ნიღაბით მოვლენილმა ბატონმა ვერ მოჰკლა ქართველი ერის ცხოველი სული! იგი კვლავ ცოცხალია და იმედით სავეს! ამ საშინელ პირობებშიაც კი მან შესძლო და შექმნა მდიდარი ლიტერატურა, წარმოშვა დიდებული მწერლები და საზოგადო მოღვაწენი, როგორიც იყვნენ, მაგ., ნიკოლოზ ბარათაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, გიორგი და რაფიელ ერისთავი, ალექსანდრე ყაზბეგი, ვაჟა-ფშაველა, დიმიტრი ბაქრაძე, გაბრიელ ეპისკოპოსი, იაკობ გოგებაშვილი, სერგეი მესხი, არჩილ ჯორჯაძე, ეგნატე ნინოშვილი და მრავალი სხვა.

5 ქართველი ერის აწმყო და მომავალი

გაცრუებულმა იმედებმა, ტლანქმა ძალმომრეობამ და ყოვლის მხრიდან უმაგალითო ცარცვა-გლეჯამ გააღვიძეს ქართველი ერი. ის უკვე გამოვიდა უმოქმედობის და მცონარობის ჯანყიდან, გაახილა ფართოთ თვალი, დაინახა და იცნო თავისი მტრები და მოკეთენი. ის მიხვდა ბოლოს, თუ რა საშინელ უფსკრულის პირას დგომილა შიგ გადასაჩეხათ. რუსული შკოლა ეკლესია, სასამართლო და მთელი მართვა-გამგეობის წესი, ემუქრებოდა ქართველს გარუსებას და გადაგვარებას. გამიჯვნის და კონფისკაციის სახით რუსებმა წაართვეს კერძო პირთ აურაცხელი მიწა-მამული და შერაცხეს სახაზინოთ. აგრეთვე სახაზინოთ შერაცხეს საეკლესიო, სამონასტრო, სამეფო და ზოგიც სამთავრო მამულები; ამ უუმიდრეს ადგილებზე კი დაასახლეს ასიათასობით სომეხი, რუსი, გერმანელი, ბერძენი და სხ., რომ ამრიგათ აეჭრელებიათ საქართველოს ტერიტორია, მოემორებიათ შავ-ზღვას, დაესუსტებიათ ქართველი ერი და დაეხადათ მკვიდრთა და ჩასახლებულთა

შორის შური და მძულვარება. ეს გარემოება კი დიდათ ხელს უწყობდა რუსეთის იმპერიალისტურ პოლიტიკას, რომელიც მტკიცეთ ასრულებდა რომაელთა დევებს: divide et impera! ე. ი. გაჰყავ, განხეთქილება დაბადე ხალხთა შორის და იბატონეო...

და ეს უსამართლო ჩასახლება ჩვენს სამშობლოში ხდებოდა იმ დროს, როცა თვით ქართველი ერი საშინლათ იტანჯებოდა უმინობით, სული ეხუთებოდა და არ იცოდა, სად შეეფარა თავი. იყო ისეთი მაგალითებიც აფხაზეთში და სხვაგან, რომ აჰყარეს სოფლებიდან მკვიდრი მცხოვრებნი და დაასახლეს მათზე შიდა გუბერნიებიდან მოყვანილი რუსები, რომელთაც იმდენი მიწები აქვთ თავის ქვეყანაში, რომ არ იციან რა მოუხერხონ. ასეთი ტლანქი და ვერაგული პოლიტიკა იწვევდა ქართველ ერში დიდ უკმაყოფილებას რუსის მთავრობისადმი და მძულვარებას ჩამოსახლებულთა მიმართ. მთავრელობით და დიდი დახმარებით იმ თავითვე ფრიად გაალაღეს ჩვენში გადმოსახლებულნი, განსაკუთრებით კი, **სომხები**, რომლებმაც დიდათ ისარგებლეს ქართველი ერის სისუსტით, გულკეთილობით, სიუხვით და მინდობილობით, აგრეთვე ისარგებლეს დიდათ ამიერ-კავკასიის ომებით, თავის ვაჭრული უნარით, ჩარჩობით, მევახშეობით და სხვადასხვა მანქანებით შეიძინეს ჩვენში დიდი მამულები, მილიონები და დღეს ისე გათამამდენ, რომ ჩვენი მორიდებაც აღარ აქვთ.

ამდენმა უსამართლობამ და გაჭივრებამ გამოალიძა ქართველი ერი; მან შეიგნო ეროვნული დაჩაგვრა, სომხის ბურჟუაზიის ვერაგობა, კლასობრივი სიმწვავე და ერთობის ძალა; ირკვევა თანდათან მძლავრათ მისი ეროვნული შემეცნება. მან კიდევ შექმნა ორი პოლიტიკური პარტია: სოციალ-დემოკრატიული და სოციალისტფედერალისტური დღეს გაბედულათ იცავს გათელილ უფლებებს და დამცირებულ პიროვნებას. მან ნათლათ შეიგნო, რომ მორჩილებით, შებრალებით, თხოვნით და ვედრებით ვერაფერს მიიღებს, რომ სხვისი იმედით ცხოვრება სიყალბეა და სრული დაღუპვა. ამიტომ ქართველი ერი დღეს გაბედულათ და სამართლიანათ თხოულობს იმას, რაც დაჰკარგა იძულებით, რაც წაართვის ძალით თუ ნებით ამ ასი წლის წინათ. **მას სწადია თავის ეროვნული სახის შერჩენა, თავის ეროვნული კულტურის და ეროვნული ეკონომიკის განვითარება.** მან ცხოვლათ შეიგნო უკვე, თუ რა დიადი მნიშვნელობა აქვს ეროვნულ გარემოს კულტურისა და ნივთიერი დოვლათის შექმნაში. **ქართველი ერის არსებობის აუცილებელ საჭიროებას შეადგენს ფართო ავტონომია და ავტოკეფალია, ე. ი. პოლიტიკური და ეკლესიური თვითმართველობა. მას სურს აღადგინოს ის კანონიერი უფლებანი, რაც აღნიშნულია 1783 წლის ტრაქტატში, ვიმეორებთ, ამ უფლებათა მოპოებას მედგრათ საჭიროებს ქართველი ერის ნორმალური ზრდა და პროგრესი.**

ამ 115 წლის განმავლობაში ქართველმა ერმა მრავალ გზით დაუმტკიცა რუსეთს თავის ერთგულება და თავგანწირვა. ამ ერმა მისცა რუ-

სეთის იმპერიას თავდადებული გმირები და სამხედრო გენიოსები, როგორც იყვნენ, მაგ., თ. პეტრე ბაგრატიონი, თ. პავლე ციციშვილი, თ.

დიმ. და გრიგოლ ორბელიანები, ძმანი თანჩულიძეები, თ. ზაქარია ჭავჭავაძე, თ. ნიკა ამილახვარი, ს. კვინეტაძე და მრავალი სხვა. ქართველი ჯარის ავანგარდმა დაამარცხა **შამილი** და დაიპყრო მთელი კავკასიონი, ქართველი მხედრობა უძლოდა წინ რუსის ჯარს სპარსთა და ოსმალთა წინააღმდეგ აურაცხელ ომებში, იცლებოდა სისხლით და ჰფენდა რუსის ღრობას დიდების შარავანდედს, **და ეს დიდი ამაგი ქართველი ერისა დაიფინცა რუსეთის მთავრობამ და საზოგადოებამ!..**

და ახლა კიდევ, უუსაშინელეს მსოფლიო ომის დროს **200.000 ვაჟკაცი**ნი, საქართველოს საუკეთესო შვილნი, სიმღერით და ცეკვა-თამაშით წავიდნენ ბრძოლის ველზე რუსეთის იმპერიის მტრების, ავსტრო-გერმანიის და ოსმალეთის წინააღმდეგ, განწყდნ იქ ათიათასობით, ისახელეს თავი და საარაკო მოქმედებით გმირული სული ჩაუდგეს რუსეთის მხედრობას, რაც აღნიშნეს კიდევ ჟურნალ-გაზეთებში თვით რუსის მწერლებმა და გამოცენილმა სარდლებმა.

მიუხედავად სასტიკ პირობათა, ქართველმა ერმა არამც თუ ისახელა თავი სულიერი კულტურის აღორძინებით, არამედ ეს ერი საოცარი უნარით და ძლიერებით გამოდის დღეს ვაჭრობა-მრეწველობის ასპარეზზე, ირაზმება და ებრძვის უცხოელთა გაბატონებულ კაპიტალს, ქმნის საოცარი სისწრაფით სხვადასხვა სახის კოოპერატივებს, ე.ი. საკრედიტო, სამეურნეო მომხმარებელ ამხანაგობებს და ამრიგათ ბადებს ნივთიერ დოვლათს. თუ აქამდე მცონარის, მფანტავის და ბედოვლათისსხეულს ატარებდა ქართველი, ამიერიდან იგი სულ სხვა პიროვნებაა: **მუშა, საქმიანი და ყაირათის მცოდნე**. დღეს ამ ერის სულის სიღრმეში ხდება დუღილი; ერი ირკვევა თანდათან და გამოდის პარტიების მიერ მობერილ სოციალიზმის ბურანიდან, ოცნების ვარდისფერ სფეროდან ეშვება ძირს და პოულობს დასაყრდნობათ რეალურ ნიადაგს. ამრიგათ ამ მსოფლიო ომის დროს, ამ პოლიტიკურსა და კულტურულ-ეკონომიურ დუღილში ჩამოიქნება და ჩამოყალიბდება **ახალი საქართველო**, ფხიზელი, მშრომელი, მხნე, ნიჭიერი და ეროვნულათ ცნობიერი... ქართველი ერის ცხოვრება იწვევს დღეს და მზათ არის წარმოშვას კიდევ **ორი არასოციალისტური პოლიტიკური პარტია**; ერთი უნდა წარმოიშვას **ქართველი ბურჟუაზიისა და თავდაზნაურობის** წრეებიდან, მეორე კი თვით ქართველი **მშრომელ ხალხისაგან**. პირველ პარტიის ირგვლივ უნდა შეჯგუფდნ: ქართველი ბურჟუაზია, თავდაზნაურობა და სამღვდლოება. მეორე პარტიის ირგვლივ კი უნდა შეგროვდნ თვით **ქართველი ერის მასსა, ე. ი. სოფლის მშრომელი გლეხობა, წვრილი მუშა-აზნაურობა, წვრილი ვაჭარ-მრეწველნი, ხელოსნები და მათი ინტელიგენცია, ე. ი. დაბა-სოფლების მასწავლებელნი, მეურნენი და მოხელნი**; ამ პარტიის დროშის ქვეშ უნდა მოიყაროს თავი **სახალხო კოოპერატივებმა, ე. ი. წვრილი კრე-**

დიტის, სამეურნეო, სახელოსნო და მომხმარებელმა ამხანაგობებმა, ერთი სიტყვით ყველა იმ ელემენტებმა, რომლებიც დღეს შეცდომით განაწილებული ყავთ ჩვენს სოციალისტურ პარტიებს, ან დგანან მათ გარეშე. ამ ახალი პარტიის სახელწოდება იქნება **ეროვნულ-დემოკრატიული ანუ ხალხოსნური პარტია**. ამ პარტიის უმთავრესი მიზანი იქნება: **წმინდა ხალხოსნურ მისწრაფებათა განსახიერება ეროვნულ ფარგალში**. ამრიგათ ამ პარტიის ირგვლივ უნდა შეჯგუფდეს **ქართველი ერის 80%-ი მაინც**, ე. ი. **რვა მეთადი ნაწილი** და ამიტომ ეს პარტია იქნება საქართველოში **ყველაზე უფრო ძლიერი, მკვიდრი**. აი, სწორეთ ამ პარტიის შექმნას მედგრათ თხოულობს თვით ქართველი ერის ჭეშმარიტი ინტერესი. ასეთი პარტია არსებობს ყველა განათლებულ ერში; მაშ ასეთი ეროვნულ-ხალხოსნური პარტია უნდა არსებობდეს ჩვენშიაც! ეს არის თვით ისტორიის კანონი. უამპარტიოთ ფერხდება ქართველი ერის წინსვლა და რაც უფრო ადრე დაარსდება იგი, მით უკეთესი, მით უფრო მეტი ძალა და უნარი მიეცემა თვით ქართველი ერის საქმიანობასა და შემოქმედებას.

ასეთია დღეს ქართველი. იგი ღირსია უკეთესი ცხოვრებისა და მომავლის. **ერი, რომელმაც შექმნა წარსულში მაღალი კულტურა, სახელმწიფო ფორმები, ბევრი დიდებული რამ და მოვიდა დღემდე ცოცხალი ნიჭით, ძალ-ღონით სასვე და სულით მოძრავი, ასეთი ერი უსათუოთ დასძლევს ყოველივე დაბრკოლებას, ყოველგვარ ხუნდებს და გაიკაფავს გზას უკეთეს მომავლისკენ. წარსულში მრავალ გმირთა და გენიოსთა შემქნელი ქართველი ერი, ერი ქებული მამაცობით, ერი რაინდი და ჯვაროსანი, ერი ერთ დროს თითქმის მთელი კაცობრიობის კულტურის დროშის მჭერელი, ერი სულით უკვდავი – ასეთი ერი შესძლებს კვლავ წარმოშვას თავის საკუთარი პოლიტიკური არსებობა, ააყვავოს თავისებური კულტურა, შეიტანოს საკუთარი სხივი მსოფლიო ისტორიაში და თამამათ ჩაეხას მონინავე ხალხთა ფერხულში.**

დიდებული ამბები

ეს ნაშრომი უკვე წლის წინათ დაწერილი მქონდა, როცა მოხდა ისტორიაში უუდიდესი ამბები. მსოფლიო ომის სიმძაფრემ და გერმანელის გმირულმა მარჯვენამ დაამსხვრეეს თიხის ფეხებზე მდგარი ჩრდილოეთის ბუმბერაზი. **რუსეთის იმპერია – ეს ევროპის უანდარმი და უდიდესი საფრთხე. წარმოიშვა რუსეთის დიდი რევოლიუცია თავის საშინელებით. 27 თებერვალს 1917 წელს დაეცა ძირს უღმობელი მტარვალი, დაიმსხვრა სამუდამოდ ბოროტების ტახტი; ბოლო მოელო რუსის მეფის დახავსებულ რეჟიმს, განიავდა ხიშტებზე, მათრახზე და სახრჩობელაზე დამყარებული უზარმაზარი იმპერია. მეფის გვირგვინთან ერთად დაენარცხა მიწას გულგანგმირული ორთავიანი არწივი. ამოისუნთქეს შვებით დამონებულ-**

მა ერებმა, გამალეს ლაღად დროშები და აღტაცებით უგალობეს ხევსური დიდებულ თავისუფლებას.

ამ წელიწადნახევარში მოხდა დიდი მოვლენანი, ატრიალდა საოცარი სისწრაფით ისტორიის ჩარხი: გამოეყვენ რუსეთს თანდათანობით **ფინეთი, ლიტვა, უკრაინა, დონი, ყუბანი, ყაზანი, ციმბირი, კავკასიონის გადაღმა ხალხები, ამიერ კავკასია** და ბოლოს **საქართველოც**. ამათ შექმნეს დემოკრატიული რესპუბლიკები, ზოგმაც კონსტიტუციური სამეფონი და იწყეს დამოუკიდებელი პოლიტიკური ცხოვრება.

ასრულდა ჩვენი წინაგრძობა: კიდევ მარტში 1917 წელს საქართველოში დაარსდა არასოციალისტური, **ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია** თავის რეალური პროგრამით და სამშობლოს იდეალით. ეს ნორჩი პარტია მედგრათ შეუდგა მოქმედებას, მოკლე დროში მოიპოვა დიდი გავლენა და თანაგრძობა; მას მიემხრენ როგორც ვაჭარ-მრეწველნი, ისე უმთავრესად ინტელიგენცია და მრავალი სოფლის გლეხობაც.

ამავე დროს ყველაზე უფრო გაბედული რევოლიუციური ნაბიჯი გადადგა საქართველოს სამღვდლოებამ; მან მოახდინა დიდი კრება მცხეთაში 10 აპრილს 1917 წელს, განშორდა საჯაროთ რუსეთის ეკლესიას გამოაცხადა **ავტოკეფალია** და აღადგინა **ქათალიკოსობა**; აგვისტოში ამავე წელს მოახდინა დიდი კრება თბილისში, და აირჩიეს სრულიად საქართველოს ქათალიკოსად **ეპისკოპოზი კირიონი**, რომელიც დიდი ზემოთ ეკურთხა მცხეთაში 1 ოქტომბერს იმავე წელს. საქართველოს სამღვდლოების ასეთ რევოლიუციონურ ნაბიჯს მხარი დაუჭირა ეროვნულ-დემოკრატიულმა პარტიამ.

თვით რევოლიუციონურ რუსეთში მართვა-გამგეობა ხელში ჯერ „მენშევიკ“ – **სოციალ-დემოკრატებმა და სოციალ-რევოლიუციონერებმა**. ამათი ბელადები შეიქმნენ **კარლო ჩხეიძე, ირაკლი წერეთელი** და **კერენსკი**. მაგრამ რუსის ხალხის (ველიკოროსიის) უმეცრეობამ, ველურმა ბუნებამ და რბევა-ნგრევის ალლომ ააცდინეს რევოლიუცია წმინდა დემოკრატიულ გზას, შექმნეს საშინელი ანარქია და ამ სახით დააქანეს რუსეთი ხრამში გადასაჩეხად. ეს ანარქიის ალი და კორიანტელი, ეს უაზრო ყლეთა და რბევა ჯერაც არ შეწყვეტილა რუსეთში. ამრიგათ მოუმზადეს ნიადაგი უკიდურეს რეაქციას, ე. ი. ძველი რეჟიმის, მონარქიის აღდგენას. 17 ოქტომბერს 1917 წელს დაეცა რუსეთში რევოლიუციის რომანტიზმი, დაეცა პუმანიური კოალიციური მთავრობა, მათ ნაცვლად კი გამეფდა „ბოლშევიზმი“, რომელსაც სათავეში ჩაუდგენ **ლენინი, ტროცკი** და **ჯულაშვილი** თავის წითელი ტერორით და სისხლის ღვრით. ბოლშევიკებმა მათრახებით გარეკეს იანვარში 1918 წ. პეტროგრადში მოწვეული რუსეთის დამფუძნებელი კრება, და შეიქმნენ ქვეყნის ბატონ-პატრონი. დავლა დასცეს რუსეთის მსხვილ მეურნეობას, ბანკებს, ვაჭრობას და მრეწველობას, გააბატონეს მუშა, წარმოშვეს პროლეტარიატის დიქტატურა და მოინადინეს საყოველთაოდ

სოციალიზმის დამყარება. ასეთმა მოქმედებამ და უნიადაგო ცდამ დასეტყვა სანარმოვო ძალები და წარმოშვა უსაზღვრო სპეკულიაცია, უკიდურესი სიძვირე და ბნელი ანარქია, რამაც რუსის არსებაში გააღვიძა საშინელი მხეცი, შექმნა ჯოჯოხეთი და დააჩქარა რუსეთის სრული დამსხვრევა, ამასთანავე წარმოშვა საერთაშორისო და სამოქალაქო ომები, მიიყვანა რუსეთი ბრესტ-ლიტოვსკის სამარცხვინო ზავამდე და თვით რევოლუციამ სრულს გაკოტრებამდე.

1917 წელს ივნისიდან სპარს-ოსმალთა საზღვრებიდან დაიძრა თითქმის ერთი მილიონი რუსის ჯარი; იგი გარბოდა რუსეთისკენ ცარცვა რბევით, მკვლელობით და აწიოკებით. არ ზოგავდა გზაში არაფერს და ანადგურებდა, რაც კი ხვდებოდა.

რუსის ჯარის წასვლამ ხელი შეუწყო იმას, რომ ამიერ-კავკასია ჩამოსცილებოდა რუსეთს, გამოეცხადებია სრული დამოუკიდებლობა და დაეარსებია დემოკრატიული რესპუბლიკა, რაც მოხდა კიდევ თებერვლის დამდეგს 1918 წელს და რასაც სათავეში ჩაუდგენ უმთავრესად ქართველი **სოც. დემოკრატები**.

19 ნოემბერს 1917 წელს მოხდა ჩვენში ერთი დიდი ეროვნული აქტი; საქართველოს ყოველი კუთხიდან შეიკრიბნენ თბილისში ყველა წოდების და საზოგადო დანესებულებათა წარმომადგენელი, გამოაცხადეს **საქართველოს ავტონომია** და დააარსეს **ეროვნული საბჭო**, რომლის თავმჯდომარეთ ერთხმად იქნა არჩეული **ნოე ჟორდანი**. ეს დიადი კრება მოხდა სახაზინო თეატრში და გამოიწვია მთელ საქართველოში დიდი ზეიმი და აფროთოვანება. პირველად ამ დღეს შეიმკო კოლხეთ-ივერიის დაბა-ქალაქები საქართველოს **ეროვნული დროშებით** შავ-თეთრი ალმით. ამგვარივე ეროვნული საბჭოები დააარსეს კავკასიონის მთის გადაღმა ხალხებმა, ამიერ-კავკასიაში კი **თათრებმა**, **სომხებმა** და კავკასიის რუსებმა. კიდევ უფრო ადრე დაარსდა ფედერალისტთა მეოხებით, **ქართველ მხედართა კავშირი**, რამაც ხელი შეუწყო ქართველი ჯარის გაეროვნებას.

შეტად სუსტი, ნაძალადევი და უდღეური გამოდგა ხელოვნურად შექმნილი ამიერ-კავკასიის ცენტრალური რესპუბლიკა, რომელშიაც შედიოდნენ სხვადასხვა სულით, მისწრაფებით და პოლიტიკური სანატრონით გაჟღერებული ეროვნებანი: **ქართველები, თათრები, რუსები და სომხები**. კავკასიელ რუსებში იმ თავითვე ჩაისახა ბოლშევიკური სული და გაღვივდა ძველი იმპერიალისტური ლტოლვა; თათრების საქციელმა ნათლად გამოარკვია ოსმალეთის ორიენტაცია; სომხები კი ჩვეულებრივ გაეხვიენ ქამელეონის ფერცვალა ქერქში და აწარმოეს ორჭოფა პოლიტიკა; ისინი ხან რუსებისკენ იხრებოდნენ და ხან ინგლისელებისაკენ, აშკარად მტრობდნენ თათრებს და ატყვილებდნენ ქართველებს; ყველგან და ყველაფერში კი ეძებდნენ მხოლოდ თავის პირად სარგებლობას. ასეთმა ვიწრო ეგოისტურმა პოლიტიკამ, ასეთმა ავანტიურამ საშინლად გაამწვავა საქმე სომხებსა და თათრებს შორის, წარმოშვა სისხლის ღვრა და გაანადგურა

თვით სომხის ერი, რომლის ნაფლეთები ზოგი შეეფარენ საქართველოს და ზოგიც გადაესახლენ ჩრდილო-კავკასიაში. ეს გადასახლება კი იყო რაღაც სტიქიური ხალხის ძრწოლით გამონჭველი.

დარჩა მართოდ ქართველი ერი, რომელიც ამ მოზღვავებულ მტერთა შორის, ისტორიულ მოვლენათა წყვილიადში და რევოლუციის ქარტეხილში, ხელის ფათურით ეძებდა გამოსავალ გზას. და აჰა, სულიერმა კულტურამ, კეთილ-გონიერებამ და სიცოცხლის ალლომ მას მოაძებნია ეს გზა! ეს გზა იყო **რუსეთისა და ამიერ კავკასიის ერებისგან სრული გამოყოფა და დამოუკიდებელი სახელმწიფო ცხოვრების შექმნა**. ეს დიდებული აქტი მოხდა **26 მაისს 1918 წელს**. საქართველომ გამოაცხადა თავის სუვერენობა, ე. ი. დამოუკიდებლობა და შექმნა **დემოკრატიული რესპუბლიკა** პარლამენტით ანუ ეროვნული საბჭოთი. საბჭოს თავმჯდომარეთ იქნა არჩეული **კარლო ჩხეიძე**, სამინისტროს სათავეში კი ჩაუდგენ ჯერ ნოე რამიშვილი და შემდეგ **ნოე ჟორდანი**. როგორც საბჭოში ისე სამინისტროში მთავარი ადგილი დაიჭირეს ს.-დემოკრატებმა, მათშივე შევიდნენ აგრეთვე სხვა პარტიების წარმომადგენელებიც.

საქართველოს დამოუკიდებლობა ოფიციალურად იცვნეს უკვე გერმანიამ, მისმა მოკავშირეებმა და ბოლო დროს თვით რუსეთმაც.

II რუსეთი და საქართველო

რუსის მთავრობის პოლიტიკა საქართველოში

ქართველი ერის ცხოვრებაში მე-XVIII საუკუნე დაიწყო მზიანი დღეებით. ქართლის ტახტზე ავიდა განათლებული მეფე **ვახტანგ VI**. მან მოახდინა სხვადასხვა რეფორმები და გაეცნო ევროპის ცხოვრებას კათოლიკე ბერებისა და ქართველ მოგზაურთა მეოხებით, ხელი შეუწყო სწავლა-განათლების გავრცელებას სტამბის დაარსებით, შკოლების გახსნით და მწერლობის აღორძინებით. მაგრამ, სამწუხაროთ, ვახტანგმა ვერ გამოიჩინა პოლიტიკური შორსჭვრეტა და შეიქნა რუსეთის დიპლომატიის სხვერპლი.

1721 წელს რუსეთის იმპერატორმა **პეტრე დიდმა** გამოუცხადა ომი სპარსეთის **შაის გუსეინს**. ორთავემ დახმარება სთხოვეს ვახტანგს. ქართლის მეფემ მოახდინა დიდებულთა კრება, რომელმაც ვახტანგთან ერთათ გადასწყვიტა დახმარებოდა პეტრე დიდს. ვახტანგი დიდი ჯარით გაემართა მტრისკენ. აქ კაი ხნის ლოღინს შემდეგ გაიგო, რუსის ხელმწიფეს შეუკრავს ზავი სპარსეთის შაისთან და თავის ჯარი დაუბრუნებია **ასტრახანს**; თავის მოკავშირე ვახტანგი კი დასტოვა ღვთის ანაგარათ. რუსის ხელმწიფის ასეთმა მოულოდნელმა საქციელმა თავზარი დასცა ვახტანგ მეფეს. ამ შემცდარი მოქმედებით მან საუკუნოთ გადამტერა სპარსეთი და ოსმალეთი. სპარსეთის შაიმ წაართვა მეფობა ვახტანგს, უბო-

და ქართლი კახეთის მეფე **კოსტანტინეს**, მისცა ჯარი და უბძანა შე-
სეოდა ქართლს. იმედ გაცრუებული ვახტანგი იძულებული გახდა თავის
ოჯახობით და 1200 თავად-აზნაურით გადასახლებულიყო რუსეთს. ამ
რიგათ ვახტანგი თავის რაინდული საქციელით შეიქნა პირველი სხვერ-
პლი რუსის მთავრობის პოლიტიკისა, რამაც დიდი ზიანი მოუტანა რო-
გორც ქართლს, ისე მთელ საქართველოს და წარმოშვა დინასტიური
შფოთი და განხეთქილება ორ სამეფო გვარს შორის. იმავე პეტრე დიდ-
მა შეუკრა ზავი ოსმალთა სულთანს და დასტოვა მის მძიმე უღელში
მთელი დასავლეთი და სამხრეთი საქართველო. ორივე შემთხვევაში რუ-
სეთის ბატონს ამოქმედებდა მხოლოდ თავისი საკუთარი სახელმწიფოს ინ-
ტერესები და სრულიადაც არ ცხელოდა საქართველოსთვის, არ დარ-
დობდა, დაილუპებოდა იგი, თუ არა. რუსეთის ასეთი პოლიტიკა ვერ შე-
იგნეს ვერც ვახტანგ მე-VI და ვერც ერეკლე მე-II.

რუსის პოლიტიკის კიდევ ახალი სხვერპლნი შეიქნენ იმერეთის მე-
ფე **სოლომონ I** და ქართლ-კახეთის მეფე **ერეკლე გმირი**.

მე-XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში იმერეთის ტახტზე ავიდა
შესანიშნავი მეფე **სოლომონ** დიდი, ქართლ-კახეთის ტახტზე კი გენიო-
სი სარდალი **ერეკლე II**. ამათ ალაგმეს ზვიადი ფეოდალები, ჩააქრეს
შინაური უთანხმოება და შეთქმულობა, შემოიღეს სხვადასხვა საკეთილო
რეფორმები, როგორც იყო, მაგ., მორიგე ჯარის დაარსება, გახსნეს
სტამბები, დაარსეს სკოლები, სემინარიები და სხ. ამ ორმა გამოჩენილ-
მა მეფე-სარდალმა უმთავრესი ყურადღება მიაქცია სამეფოს გაფართო-
ება-გაერთიანებას და მეზობელ ერებს. იმ დროს მთელი იმერეთი, გუ-
რია-სამეგრელო და მესხეთი იყო ოსმალთა ბრძყალებში, ქართლ-კახეთი
კი სპარსეთის ხელში. მეფე **სოლომონმა** შეკრიბა ჯარები, გაუმართა ომი
ძლიერს ოსმალეთს, დაამარცხა რამდენიმე ალაგას მტრის ჯარები, წა-
ართვა იმერეთში ციხეები და განსაკუთრებით **ხრესილთან** ოსმალთა ლაშ-
კარს მიაყენა ისეთი მარცხი, რომ სრულიათ გაითავისუფლა თავი სულ-
თანის ბატონობისაგან.

ასეთივე ამბები ხდებოდა აღმოსავლეთ-საქართველოშიაც. აქ **ერეკლე**
მეფემ დაიწყო თავის მოქმედება ლეკთა წინააღმდეგ და მრავალი გამა-
ჯვებით გასწმინდა ქართლ-კახეთი იმათ თარეშისაგან. მანვე დაიპყრო და
შეიერთა **განჯა, ყაზახი, ერევანი, შამშადილი** დი თითქმის ამიერ-
კავკასიის ყველა სახანოები. გულით სურდა მთელი მესხეთის შემოერ-
თებაც, რომელიც იმ დროს ხელში ეკავა სულთანს. ამ დროს სპარსე-
თის ტახტზე იჯდა დიდი სარდალი **ნადირ შაჰი**. იგი მეტათ კარგი თვა-
ლით უცქეროდა **ერეკლე** მეფეს, ინვევდა ხშირათ სპარსეთში და უგზავნი-
და ფემკაშებს; აგრეთვე იშველიებდა ომებში, ავღანთა, ყანდაართა და
ინდოელთა წინააღმდეგ, სადაც **ერეკლე** გმირმა გაითქვა დიდი სახელი.

როცა ასე კარგათ მიმდინარეობდა საქართველოს სამეფოთა საქმეები
და მტკიცდებოდა მათში სამეფო ძალა, წესი და ერთობა, როცა ხან-

გრძლივი ტანჯვის, შინაური შფოთვისა და შემოსეულ მტერთა მიმართ სისხლის ღვრის შემდეგ ქართველმა ერმა ამოისუნთქა თავისუფლათ და შეუდგა მოქალაქობრივ ცხოვრებას და კულტურულ აღორძინებას, სწორეთ ამ დროს მას დაატყდა თავს ახალი საშინელი რისხვა ისევ რუსეთის მზაკვრული პოლიტიკის სახით.

ამ დროს რუსეთში ბძანებლობდა ეკატერინე დიდი, რომელსაც ხანგრძლივი ბრძოლა ჰქონდა ოსმალებთან ყირიმის გამო. რუსის მთავრობამ მოისურვა ჩაება ამ ომში საქართველოს სამეფოები, რომ ამ სახით დაუსუსტებია თურქები და ადვილათ გაემარჯვა მტერზე. ამ მიზნით ეკატერინე დიდმა და მისმა მთავარსარდლებმა პოტემკინმა და პანინმა გამართეს მიწერ-მოწერა ჩვენ მეფეებთან. სხვადასხვა დიპლომატიური ხრიკებით ადვილათ გააბრიყვეს და ჩაითრიეს ომში როგორც მეფე სოლომონი, ისე ერეკლეც. ამათ აღარ გაიხსენეს ვახტანგ VI-ის შეცდომა და თავზე დამტყდარი უბედურება, შეწყვიტეს სულთანთან კეთილი განწყობილება და იწყეს საომრათ მზადება. ეკატერინე დიდმა გამოუგზავნა ამათ დასახმარებლათ 4000 მხედრით ღენერალი ტოტლებენი, კაცი ფრიად ინტრიგანი, ამაყი, მზაკვარი და ლაჩარი. მან დახმარების ნაცვლათ ასტეხა შფოთი და კინკლაობა საქართველოს მეფეებთან, იწყო ცილისწამება და მათი უბრალოთ დაბეზლება რუსის მთავრობასთან, დაუშინა ზარბაზნები ქუთაისის ციხეს სრულიად უმიზნოთ, მიატოვა ასპინძასთან მეფე ერეკლე 5000 კაცით ბრძოლის დაწყებამდე ოსმალთა ჯარის 30.000 კაცის თვალწინ და ანანურის გზით გაეშურა რუსეთს ეკატერინე დიდის ბრძანებისამებრ. ამავე დროს რუსის მთავრობა შეეკრა ზავით ოსმალთ ქუჩუკ-კაინარჯის ტრაქტატით; ამრიგათ მთელი საქართველო, ჩააგდო საშინელ ხითათში და მისცა ჩასანთქავათ პირდაღრენილ ვეშაჰს...

ეს საგულისხმო ამბავი მოხდა 1774 წელს.

– „რუსეთმა შეკრა ზავი თურქებთან და მისცა მათ მთელი იმერეთიო“, ვკითხულობთ მარი ბროსეს ისტორიაში (მემუარებში). – „ბევრი ამბობს, რომ რუსის ჯარი განგებ იყო გამოგზავნილი საქართველოში, რომ ქართველი მეფეები ჩაეთრიათ თურქებთან ომში და შემდეგ ეს ჯარი გაეყვანათ უკანვეო,“ ვხედავთ ლეოვის რაპორტში პანინის მიმართ.

რა მოჰყვა ასეთ უცნაურ ღალატს? თუმცა მცირე ჯარით ერეკლემ მეფემ საარაკოთ გაიმარჯვა ასპინძასთან და დაამარცხა ოსმალთა დიდი ლაშქარი, მაგრამ რუსეთთან დამეგობრებამ და მიწერ-მოწერამ საუკუნოთ გადაამტერა ორივე მეფეს ოსმალეთი და სპარსეთი, აგრეთვე აამხედრა ლეკებიც. ამის გამო 24 აგვისტოს 1774 წელს თვით ერეკლემ მეფე სწერს პანინს ვრცელ ბარათს, აღნიშნავს თუ როგორ შეასრულა სიტყვა, დაეხმარა ჯარით რუსეთს, ამ მოქმედებითკი გადაიმტერა საუკუნოთ ოსმალეთი, სპარსეთი და დაღესტანი, ამ რიგათ საშინელ განსაცდელში ჩააგდო თავის სამეფო, სთხოვს რუსეთის დედოფალს შველას

და ჯარით დახმარებას. – „ამიტომაც თურქები, როგორც შხამიანი გვე-
ლები გვეხვევიან ირგვლივ, სპარსელები გვიცქერენ, როგორც ბრაზიანი
ლომები. ლეკები, კი ილესვენ კბილებს ჩვენს წინააღმდეგ, როგორც
მშიერი მგლები. ყველანი ერთად ბორგვენ შურისძიებით, რადგან ჩვენ,
ქართველებმა დავარღვიეთ ზავი მათ მიმართ და, თუ ისინი მოგვესპობენ
მე და მთელ საქართველოს, მაშინ ვინ აგებს პასუხს ღვთის წინაშე, ან
რა სარგებლობა ექნება ამით რუსეთის იმპერიას? ამიტომ მოიღეთ მო-
წყალება ჩვენს მართმადიდებელ ხალხზე. მე და სრულიად ჩემი ქვეყანა
ვსასოებთ ღმერთზე და ყოვლად მოწყალე რუსეთის იმპერატორიცაზე“,
ათავებს ამ სიტყვებით თავის წერილს მეფე ერეკლე.

ჯარის გამოგზავნის და დახმარების ნაცვლათ, ამ წერილის პასუხათ,
რუსის მთავრობამ გამოუგზავნა მეფე ერეკლეს **ქუჩუკ-კაინაჯის ტრაქ-
ტატის ასლი... – ერეკლე გმირმა არ დააჩაგვრინა მტერს თავი. ერთი მუ-
ჭა რაზმით იგი თავგანწირვით ებრძოდა როგორც ლეკებს, ისე სპარსელებს
და იმარჯვებდა მათზე, მაგ., განჯა-ერევანში. მაგრამ მოხუცდა ივერიის
ლომი, დაუძლურდა მეტად ერეკლე გმირი; ის დასუსტდა გონებითაც და
ჩაიდინა ოთხი ისეთი დიდი შეცდომა, რასაც მოჰყვა საქართველოსთვის
საბედისწერო შედეგი: 1. ერეკლემ არ შეიერთა იმერეთ-გურია-სამე-
გრელო და ამრიგად არ გააერთიანა საქართველო, როცა ამის შემთხვევა
მიეცა იმერეთის მეფე სოლომონ დიდის სიკვდილის შემდეგ და როცა
ამგვარი წინადადებით მიმართეს მას კოლხეთის დიდებულთა დეპუ-
ტაციამ. 2. ერეკლე მეფემ გაუყო თავის შვილებს საუფლისწულოთ
ქართლ-კახეთი და მით დააუძლურა სამეფო. 3. თავის მესამე ცო-
ლის დარეჯან დედოფლის შთაგონებით შესცვალა ტახტის მემკვი-
დრეობის წესი და მით დაბადა ძმებს შორის დინასტიური შუღლი
და განხეთქილება და 4. არ სცნო ირანის შაჰით ყაჯარი ალა-მაჰმად-
ხანი, რითაც გამოიწვია მისი საშინელი რისხვა და თბილისის აოხრება.**

საჭიროთ მიგვაჩნია მოკლედ აღვნიშნოთ აქ ის თათბირი, რომე-
ლიც მოახდინა მეფე ერეკლემ კოლხეთის შეერთების გამო.

მეფე სოლომონ I-ის გარდაცვალების შემდეგ დასავლეთმა საქარ-
თველომ ითხოვა ივერიასთან შეერთება და დესპანებათ გაუგზავნა ერეკ-
ლე II-ს ექვთიმე გენათელი, დოსითეოს ქუთათელი, სარდალი ქაიხოს-
რო წერეთელი, შაატა მიქელაძე, სახლთ ხუცესი ზურაბ წერეთელი, სეხ-
ნია წულუკიძე, იოანე აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, ქაიხოსრო ჯათა-
რიძე და ფიცის კაცნი ლორთქიფანიძე, იოსელიანი, ავალიანი და სხ. ერეკ-
ლემ შეკრიბა დიდებულნი პალატში და მოახდინა დიდი კრება. პირვე-
ლი და ძლიერი ხმა ერთობისათვის იყო **ჭაბუა ორბელიანის**. მას მიემხრენ
ანტონ კათალიკოზი, სარდალი დავით ორბელიანი, სოლომონ ლეო-
ნიძე, ქიზიყის მოურავი ზაქარია ანდრონიკაშვილი, იოსებ ბარათაშვი-
ლი, ჯარდან ჩოლოყაშვილი და სხ.

– „მეფე სდუმდა და ბრძენი ჭაბუა ასმენდა ქუხილისა სიტყვები-

თა დიდსა საქვეყნოსა სარგებლობასა, აკურთხევდა აზრთა ამათ, ზეგარდ-
მო შთაგონებულთა დესპანთადმი და იმერთა ერისა. „ნუ ჰყოფნი მეფეო!
იტყოდა ჭაბუა, **მეფე ერისათვის და არა ერი მეფისათვის. ერი იმერ-**
თა ითხოვს ერთობას და კავშირსა, ვითარ ეტყვის მეფე უარსა? რისთვის
არ მიიღებს თხოვნასა?! **ბედნიერება ერისა ითხოვს ერთობასა, ძლიე-**
რება მეფობისა არის ერთა დაკავშირება,“ ამბობს თავის თხზულე-
ბაში პლატონ იოსელიანი. შეერთების წინააღმდეგი იყვნენ ზოგიერთი
დიდი თავადები და თვით **დარეჯან დედოფალი**, რომელსაც იმერეთის
ტახტი სურდა თავის შვილიშვილისთვის. იოანე მუხრან ბატონმა წამო-
იძახა კრებაზე: „ჩვენ, ქართველთა ვერ მოგვივლია ჩვენთვის, ვითარ
მოუაროთ იმერეთსა!“

მოხდა მეორე კრება. ახლაც ჭაბუა ორბელიანი და ანტონ ქათა-
ლიკოზი უმტკიცებდნენ მეფეს შეერთების დიად მნიშვნელობას. ასეთივე
აზრის იყო თვით ტახტის მემკვიდრე გიორგი. მაშინ მეფე ერეკლე აღსდგა
და ბრძანა: თხოვნასა ამას ვერ მივიღებ; მტერი მადგას კარსა; ვერ გავიხდი
ახალსა მტერსა, რომელიც უნდა იყოს შვილიშვილი ჩემი იმერთა ტახ-
ტისთვის გამზადებული. **დესპანო**, – ნავედით და იმერთა ერსა გამოუ-
ცხადეთ, რომ, დავსვამ იმერეთის ტახტზე შვილიშვილსა ჩემსა და ესრეთისა
კავშირითა თავით თვისით იქნება ერთობა იმერეთისა ქართლისა თანა.“

ასე უკუღმართად დაბოლოვდა დასავლეთ საქართველოს დესპანობა და
შეერთების უზენაესი აზრი! და ეს დიდი მარცხი მოუვიდა მოხუცს ერეკ-
ლეს უმთავრესათ თავის მეუღლის **დარეჯან დედოფლის** შთაგონებით,
რომლის ახლო ვეზირი იყო **სომეხი ოსეფა ყორღანაშვილი**. ამ სომ-
ხისავე შედგენილი იყო ის უკუღმართი ანდერძი ტახტის მემკვიდრეო-
ბის შესახებ, რამაც დაბადა საშინელი შუღლი ერეკლეს შვილებს შო-
რის, მოკლა პოლიტიკურათ, გადაჩეხა უფროსკულში ივერია და მასთან
მთელი საქართველო.

ასეთმა უტაკობამ და პოლიტიკურმა სიბეცემ აიძულეს ერეკლე მეფე
ეთხოვა რუსეთის **პროტექტორატი** (მფარველობა) და შეეკრა კიდეც მასთან
ტრაქტატით (პირობით) 24 ივლისს 1783 წელს. ამ პროტექტორატმა
კიდეც უფრო გააბრაზა საქართველოს მტრები. დიდი თხოვნა მუდარას
შემდეგ ერეკლეს მოუდის რუსეთიდან მაშველი ჯარი მხოლოდ **ორი**
ბატალიონი ღენერალ **ბურნაშოვის** მეთაურობით, ისიც მარტოოდენ
1878 წელს. მაგრამ განჯისკენ გალაშქრების დროს ბურნაშოვი, ბრძა-
ნებისამებრ, თავისა ჯარით სტოვებს საქართველოს და ხელმეორეთ აგ-
დებს მოხუც ერეკლეს საშინელ ხიფათში.

1792 წელს აღის ირანის ტახტზე **ხოჯა ალა-მამად-ხანი**. მას სურს
მოხიბლოს ერეკლე მეფე ფეშკაშებით და სხვადასხვა დაპირებით; იგი
თხოულობს ერეკლესაგან ერთგულებას და რუსეთთან მოშორებას, მაგრამ
ივერიის მეფე, როგორც უზადო რაინდი, რჩება ისევ რუსეთის ერთგუ-
ლი და თხოულობს შველას შურისძიებით აბოზოქრებულ ირანის წინააღ-

მდეგ. ეს შველა მიიღო მხოლოდ 3 წლის შემდეგ, ე. ი. 1 ოქტომბერს 1795 წელს. რუსის ხელმწიფემ უბძანა ლენერალ გუდოვიჩს კავკასიონის საზღვარზე დახმარებოდა მეფე ერეკლეს ორი ბატალიონით, მაგრამ გვიანლა იყო. ამ დროს კრწანისის ველი უკვე შეღებული იყო ქართველთა გმირული სისხლით და თბილისი აოხრებული აღა-მაჰმად-ხანის მიერ...

ამ საშინელ ამბებს ველარ გაუძლო მძიმე კაემნით მოცულმა ერეკლეს გულმა და II იანვარს 1798 წელს ტანჯული მეფე გარდაიცვალა თელავში მწარეთ დატირებული ქართველი ერის მიერ.

კიდევ უფრო ადრე შეთქმულის ბასრმა მახვილმა გული გაუპო საქართველოს მოსისხლე მტერს აღა-მაჰმად-ხანს.

ასე დასრულდა მე-XVIII საუკუნის დამლევს ქართველი ერის ტრაგედიის მეორე აქტი!..

საჭიროა აღვნიშნოთ, რომ ერეკლე მეფის გმირობას აღტაცებაში მოჰყავდა პრუსიის მეფე ფრიდრიხ დიდი. ხშირად ამბობდა იგი: დასავლეთით მე ვბრძანებლობ, აღმოსავლეთით კი უძლეველი მეფე ერეკლე გმირიო და ქართველთა ვაჟუკაცობით ამხნევებდა ბრძოლის ველზე თავის ჯარს. ერეკლეს გმირობით გაოცებული იყო რუსეთის იმპერატრიცა ეკატერინე დიდი. ამ თავის გაოცებას იგი უზიარებდა საფრანგეთის დიდ ფილოსოფოს ვოლტერს და მთელს ევროპას. მაგრამ ვერ უშველა შინაურ უთანხმოებით გაბზარულ ივერიას მეფის ზღაპრულმა გმირობამ და მისმა საარაკო გამარჯვებამ მცირე ჯარით ასპინძასთან, განჯა-ერივანში და ბოლოს კრწანისის ველზე ლეკთა და სპარს-ოსმალთა წინააღმდეგ: ძლიერი იყვნენ საქართველოს მტრები. მუსლიმთა მძლავრი ტალღები, შურისძიებით აღორძინი, ეხეთქებოდნენ სისხლით დაცლილ ივერიას რუსეთთან დაახლოების გამო. მძიმეთ დაავადებულ ქართლ-კახეთის სამეფოს ველარ შველოდა მოხუცი მეფის და მის ვაჟუკაცთა თავგანწირული გმირობანი, ვერც 300 ხევსურის შეფიცვა, გმირ ლეონიდეს ჭაბუკთა მზგავსათ, და ზვარაკათ შეწირვა კრწანისის ველზე. შავი ლანდივით მას უკვე ევლებოდა თავზე ჩასანთქავათ ბასრი კლანჭებით ფრთებ გაშლილი ორთავიანი თეთრი არწივი.

II სახელმწიფო ხელშეკრულობა ანუ ტრაქტატი, 1783 წელს დამტკიცებული

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მეფე ერეკლე იძულებული გახდა დაახლოვებოდა რუსეთს და შესულიყო მის მთავრობაში, ანუ პროტექტორატში. რუსის მთავრობას თავის მხრივ მეტათ სურდა ფეხი ჩადგა ამიერ-კავკასიაში, რათა უფრო ადვილათ დაესუსტებია სპარსეთი და ოსმალეთი; მომავალში ჩანთქა კიდევ ეს ორი სახელმწიფო.

აღმოსავლეთ ევროპის ტიალ მინდვრებზე, ვრცელ ჭაობებსა და უსიერ ტყეებში ადვილათ გაიზარდა თათრების მძიმე უღლიდან განთა-

ვისუფლებული რუსეთი ანუ მოსკოვის სამეფო და მალე გადაიქცა უზარმაზარ იმპერიად; ხოლო მისი შინაგანი წყობილება იყო მეტათ სუსტი, თვით ხალხი ფრიად ჩამორჩენილი როგორც პოლიტიკურად, ისე სოციალურად და ეკონომიურად. მისი მეურნეობა იყო ფრიად დაქვეითებული. რუსის ხალხი გმინავდა ბატონყმობის საშინელ ზვირთებში და მთელს იმპერიაში იყო გაბატონებული პოლიციელი და მათრახი. ყოფილად უვარგისი ბიუროკრატიული მექანიზმი, უცხოელ ავანტიურისტების ბატონობა და უსაზღვროთ მექრთამე ჩინოვნიკები. – აი რა ახასიათებდა იმ დროს და უუფლებო რუსეთს! პეტრე დიდისა და ეკატერინე II-ის გენიოსობამ და ფართო რეფორმებმა გერმანულ ყაიდაზე ბევრი ვერაფერი შესძინეს უკულტუროს და ათასი წლის მონობაში დაჩლუნგებულ რუსის ხალხს, ხოლო წარმოშვეს ბიუროკრატიის და პოლიციის უსაზღვრო ბატონობა, მილიტარიზმი, იმპერიალიზმი, ზრდის შეუკავებელი სურვილი, სხვა ხალხთა და სამეფოთა ჩანთქმის საშინელი მადა.

რუსეთის იმპერია სტიქიურით მოგორავდა სამხრეთით, რომ ერთი მხრით ჩაეგდო ხელში „ცარგრადი“, ე. ი. მშვენიერი სტამბოლი, ეს შავი და მარმარილოს ზღვების კლიტე და ობოლი მარგალიტი, რათა ამ რიგათ დაპატრონებოდა ერთიანად შავი ზღვის ნაპირებს და მოეპოვა გასავალი გზა ხმელთაშუა ზღვასა და ატლანტის ოკეანეში, მეორე მხრით კი კასპის ზღვას და იკათავდა გზას მდიდარ და უზარმაზარ ინდოეთისკენ. რუსეთის ამგვარი პოლიტიკა წარმოიშვა პეტრე დიდის დროს და ასეთი ლტოლვა ამკარათ გამოირკვა ეკატერინე დიდის მეფობაში. სწორეთ რუსეთის ასეთი მიზანი შეიქნა საბედისწერო საქართველოსთვის! ამ მიზანს ემსხვერპლენ ჯერ საქართველოს მეფეები ვახტანგ VI, სოლომონ დიდი და ერეკლე გმირი, შემდეგ კი მთელი საქართველო. სწორეთ ამას მოჰყვა ფატალურად, ჯერ კოლხეთ-ივერიის სამეფო-სამთავროების დასუსტება და ქართლ-კახეთის პროტექტორატი და შემდეგ სპარს-ოსმალთა სასტიკი შურისძიება, დინასტიური შულლი და ბოლოს საქართველოს სრული დაკავშირება რუსეთის იმპერიასთან.

შევხოთ პროტექტორატს. ეს მთავრელობის აღმნიშვნელი სახელმწიფო პირობა, ანუ ტრაქტატი დამტკიცდა გეორგიევსკის ციხეში 24 ივლისს 1783 წელს. ეს ტრაქტატი დაიდვა ერეკლე მეფესა და რუსეთის იმპერატორიცა ეკატერინე მე-II შორის. მას ხელი მოაწერეს ეკატერინე დიდის მხრივ რუსეთის დენერალმა პავლე პოტემკინმა და ერეკლე II-ს მხრივ სპასალარმა თ. ივანე ბაგრატიონმა და მანდატურთ უხუცესმა თ. გარსევან ჭავჭავაძემ.

ტრაქტატი, 1783 წელი

„24 ივლისი. პირობა ესე დადგენილი მის იმპერატორობით უდიდებულესობასა და ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-ს შორის“

„რუსეთის იმპერია, თავის ერთ მორწმუნეობის გამო, იყო უძველეს დროიდან ქართველ ხალხთა და მათ უგანათლებულეს ბძანებელთა დამხმარე და თავშესაფარი მეზობელთა ძალმომრეობისაგან. ასეთმა მთარველობამ წარმოშვა ის დამოკიდებულება, რომელიც ნათლათ ჩანს რუსეთის საიმპერატორო ტიტულში. მისმა იმპერატორობით უდიდებულესობამ ეკატერინე II-მ საკმაოთ აღნიშნა ამ ხალხთა მიმართ თავის უზენაესი კეთილნება და დიდსულოვნება მათ საკეთილდღეოთ, თავის ფრიადი მაცადინობით განათავისუფლა ისინი მონობის უღლისაგან* და ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე თეიმურაზის ძის თხოვნის შესახებ მიღებისა უზენაეს მთარველობაში თვით ერეკლე მეფის, მის მემკვიდრეთა და სამეფოთა, რომელზედაც უნდა გავრცელდეს რუსეთის იმპერატორთა უმაღლესი უფლება, ყოველათ მონყალეთ კეთილინება, რათა შეუკრან ზემოხსენებულ ქართლ-კახეთის მეფეს მეგობრული პირობა, რომლის ძალით ერთი მხრით მისმა უგანათლებულესობამ ერეკლე II-მ უნდა სცნოს როგორც თავის თავსა და თავის მემკვიდრეებზე, ისე სრულიად ქართლ-კახეთსა და სხვა მის კუთხეებზე მისი უდიდებულესობის და მის მემკვიდრეთა უზენაესი უფლება და აღნიშნოს ზემით და გარკვევით თავის ვალდებულებანი რუსეთის იმპერიის წინაშე, მეორე მხრით კი თვით მისმა უდიდებულესობამ უნდა განამტკიცოს ზემითვე, თუ რა სარგებლობა ეძლევა მისი უხვი და ძლიერი მარჯვენით ზემოხსენებულ მეფეს, მის მემკვიდრეებს და ხალხებს. და ბოლოს მისმა იმპერატორობით უდიდებულესობამ კეთილინება და ამ ტრაქტატის დადების რწმუნებულათ დასახა უგანათლებულესი თავადი გრიგოლ შოტემკინი, რომელმაც თავის მხრით თავის უფლებანი მიანდო ღენერალ ჰავლე შოტემკინს; მისმა უგანათლებულესობამ ერეკლე მეორემ თავის მხრით აირჩია რწმუნებულებათ ღენერალი თ. ივანე ბაგრატიონი და თ. გარსევან ჭავჭავაძე. ზემო აღნიშნული რწმუნებულნი შეუდგენ საქმეს ღვთის შეწევნით, დაადგინეს და ხელი მოაწერეს შემდეგ არტიკულებს (მუხლებს):

არტ 1. მის უგანათლებულესობა ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II თვით და თავის მემკვიდრეთა სახელით უარს ყოფს საუკუნოთ ყოველივე დამოკიდებულებას სპარსეთის მეფის, ან სხვა რომელიმე სახელმწიფოს წინაშე და მით აცხადებს საქვეყნოთ, რომ იგი არ ცნობს არც თავის თავზე, არც

*) რომელმაც თავის მხრით თავის უფლებანი მიანდო ღენერალს ჰავლე შოტემკინს.

თავის მემკვიდრეთა მიმართ არავის ბატონობას თვინიერ მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობის და მისი ტახტის უმაღლეს მემკვიდრეთა უზენაეს უფლებისა და მთარველობისა. ამასთანავე აღუთქვამს რუსეთის ტახტს ერთგულებას და დახმარებას ყოველ დროს, როდესაც კი მოსთხოვენ მას.

არტ. 2. მისმა იმპერატორობით უდიდებულესობამ მიიღო რა მის უგანათლებულესობისაგან ასეთი გულწრფელი აღთქმა, ნაცვლათ პირ-

დება და აიმედებს მას თავის იმპერატორობითი სიტყვით, როგორც თავის მემკვიდრეთა ნაცვლათ, რომ მათი მონყალება და მფარველობა არას დროს არ მოაკლდებათ ქართლ-კახეთის უგანათლებულეს მეფეებს, რის დასამტკიცებლათ მისი უდიდებულესობა ხდის ვალდებულად თავის თავს, რომ სავსებით დაიცვას მისი უგანათლებულესობის ფრეკლე II სამეფოსა და სამფლობელოთა მთლიანობა; ამასთან ერთათ ეცდება შეუერთოს ის ქვეყნებიც, რომლებიც იქნებიან შეძენილი რაიმე გარემოებით სხვადასხვა დროს.

არტ. 3. იმ გულწრფელობის დასამტკიცებლათ, რითაც აღიარებს მისი უგანათლებულესობა ქართლ-კახეთის მეფე სრულიად რუსეთის იმპერატორთა უზენაეს უფლებას და მფარველობას, ზემოხსენებული მეფე და მისი მემკვიდრენი ვალდებული არიან ტახტზე ასვლის დროს აცნობონ მაშინვე რუსეთის იმპერატორს და გამოითხოვონ თავის ელჩების საშუალებით მეფობაზე დამტკიცება და ინვენსტიტურა, რის შესახებ გაეგზავნება მეფეს წერილობითი სიგელი ხმალში, ბრძანებლობის კვერთხი, მანტია ანუ ყარყუმის მოსასხამი და დროშა რუსეთის საიმპერატორო ღებრით, რომლის შუაგულში იქნება გამოსახულთ საქართველოს სამეფო ღებრი. ეს სამეფო ნიშნები გადაეცემა ან მეფის ელჩებს, ან და საზღვარზე მდგომ რუსის გამგეობის ხელით გაეგზავნება მეფეს, რომელიც ვალდებულია მათ მიღებისთანავე, რუსეთის მინისტრის თანადასწრებით დიდის ზემით აღიაროს ფიცი რუსეთის იმპერიის ერთგულობაზე და სცნოს რუსეთის იმპერატორთა უზენაესი უფლება და მფარველობა იმ წესით, რომელიც აღნიშნულია ამ ტრაქტატში. ეს წესი უნდა აღასრულოს თვით მეფე ფრეკლე თეიმურაზის ძემ.

არტი 4. თავის ერთგულობის დასამტკიცებლათ რუსეთის იმპერიის წინაშე, მისი უგანათლებულესობა ქართლ-კახეთის მეფე, როგორც შესული რუსეთის მფარველობაში და მყოფი მის უზენაეს უფლების ქვეშ, აღთქვამს, არ იქონიოს არავითარი ურთიერთობა მეზობელ მთავრებთან საზღვარზე მდგომ რუსის მთავარმართებლის და მეფის კარზე მყოფ იმპერატორის მინისტრის დაუკითხავათ და შეუთანხმებლათ. და თუ ვინცობაა მეზობელმა მთავრებმა გამოგზავნეს დესპანები, ან წერილები, ამათ შესახებ მეფემ უნდა კითხოს რჩევა მოსაზღვრე რუსის მთავარ-მართებელს და იმპერატორის მინისტრს, თუ როგორ გაისტუმროს დესპანები, ან რა პასუხი გასცეს მათ წერილებზე.

არტ. 5. რომ ოფრო აღვილი იქნეს ყოველივე ურთიერთობა და შეთანხმება რუსეთის საიმპერატორო სასახლესა და საქართველოს სამეფოს შორის, მის უგანათლებულესობის მეფის სურვილია იყოლიოს, საიმპერატორო სასახლეში თავის მინისტრი ანუ რეზიდენტი. მისი იმპ. უდიდებულესობა ღებულობს რა ამას მონყალებთ, აღთქვამს, რომ ასეთი პირი იქნება მიღებული სასახლეში თანაბრათ სხვა დიდ მთავართა მინისტრებისა, ამასთანავე ნებულობს თავის მხრით იყოლიოს აგრეთვე მეფის

კარზე რუსეთის მინისტრი ანუ რეზიდენტი.

არტ 6. კეთილ ინება და სცნო რა თავისი უზენაესი უფლება და მფარველობა ქართლისა და საქართველოს სამეფოებზე, მისი იმპ. უდიდებულესობა აღთქვამს თავისა და თავის მემკვიდრეთა სახელით: 1. ამ სამეფოთა ერთი იყოლიოს მჭიდრო კავშირსა და სრულს თანხმობაში თავის იმპერიასთან, ამის გამო მათი მტრები ჩასთვალოს თავის საკუთარ მტრებათ, რისთვისაც ზავი, რუსეთსა და ოსმალეთს, სპარსეთს, ან სხვა სახელმწიფოს შორის დადებული, უნდა იყოს გავრცელებული საქართველოს სამეფოებზე-დაც, 2. ქართლ-კახეთის ტახტის პატრონნი და მასზე მჯდომარენი უნდა იყვნენ აუცილებელი უგანათლებულესი მეფე ერეკლე თეიმურაზის ძე, მისი სახლის მემკვიდრენი და შთამომავალნი, 3. სამეფოს შინაგანი მართვა-გამგეობა, სამართალი და სამსჯავრო, აგრეთვე ყოველივე გადასახადები უნდა დარჩეს მის უგანათლებულესობის ქართლ-კახეთის მეფის სრულს უფლებასა და სარგებლობაში. ამასთანავე ეკრძალებათ რუსეთის სამხედრო თუ სამოქალაქო მართველთ, ჩაერიონ სამეფოს შინაურ საქმეებში, ან მოახდინონ რაიმე განკარგულებანი.

არტ. 7 მისი უგანათლებულესობა ქართლ-კახეთის მეფე იღებს რა მოწინებით მის იმპერატ. უდიდებულესობისაგან დაპირებას, აღთქვამს თავისა და თავის შთამომავლობათა მხრით: 1. იყოს მუდამ მზათ თავისი მხედრობით მისი უდიდებულესობის სასამსახუროთ, 2. რუსეთის უფროს მართველებთან იქონიოს მარად ურიერთობა შესახებ მის უდიდებულესობის მიმართ სამსახურისა, დააკმაყოფილოს მათი მოთხოვნილებანი და დაიფროს თავის სამეფოში რუსეთის ქვეშევრდომნი ყოველივე შეურაცყოფა-შევიწროებისაგან, 3. პატივი სცეს ამ სამეფოს მოხელეებს ჩინებით და დანინაურებით დამსახურების გამო უმთავრესათ რუსეთის იმპერიის წინაშე, რომლის მფარველობაზე არის დამოკიდებული ქართლ-კახეთის მშვიდობა და კეთილდღეობა.

არტ. 8. დასამტკიცებლათ თავისი საგანგებო ხელმწიფობრივი მოწყალებისა მის უგანათლებულესობის მეფისა და მის ხალხთა მიმართ და ამ ერთმორწმუნე ერის რუსეთთან ერთობის გასამტკიცებლათ, მისი იმპ. უდიდებულესობა კეთილათ ნებულობს და ანიჭებს იმათ ქათალიკოსს (უფროს არქიეპისკოპოსს) მერვე ადგილს რუსეთის არქიელთა შორის, სახელდობრ ტობოლის არქიეპისკოპოზის შემდეგ, ამასთანავე ყოველად მოწყალეთ აძლევს მას რუსეთის უწმინდესი სინოდის წევრობის ხარისხს. შესახებ საქართველოს ეკლესიის მართვა-გამგეობისა და რუსეთის სინოდთან ურთიერთობისა შედგენილ იქნება ცალკე არტიკული.

არტ. 9. მისი იმპ. უდიდებულესობა თავის მოწყალებას ავრცელებს მის უგანათლებულეს მეფის ქვეშევრდომ თავად-აზნაურებზე და ანიჭებს მათ რუსეთის იმპერიაში იმავე უფლებას და უპირატესობას, რაც აქვთ მოპოებული რუსის კეთილშობილ წოდებას. მისი უგანათლებულესობა,

მეფე, იღებს რა მადლობით ამ მონწყალებას თავის ქვეშევრდომთა მიმართ, ვალდებულათ რაცხს თავის თავს წარუდგინოს მის უდიდებულესობის სასახლეს ყველა კეთილშობილ გვართა სია, რათა ამ რიგათ შეიძლებოდეს გაგება, თუ რომელ მათგანს რა განსაკუთრებითი უფლება აქვს მინიჭებული.

არტ. 10. ქართლ-კახეთის ყველა მცხოვრებს შეუძლიათ დაესახლონ რუსეთში, წავიდნ იქ და დაბრუნდნ უკან დაუბრკოლებლივ. მოლაპარაკებით ან იარაღით განთავისუფლებულ ქართველთ თურქთა, სპარსთა ან სხვა ხალხთა ტყვეობისაგან ეძლევათ უფლება თავისუფლათ წასვლისა, სადაც მათ სურთ, ხოლო უნდა გადისადონ ყოველივე ხარჯი მომხდარი მათ გამოსასყიდათ და სამგზავროთ. ამასვე აღთქვამს მისი უგანათლებულესობა მეფე, რათა აღასრულოს წმინდათ ასეთივე მოქმედება შესახებ რუსეთის ქვეშევრდომთა, რომელნიც კი ტყვეთ იქნებიან ჩავარდნილი მეზობელ ხალხებთან.

არტ. 11 ქართლ-კახეთის ყველა ვაჭრებს შეუძლიათ თავისუფალი ვაჭრობა მთელს რუსეთში და სარგებლობენ ისეთივე უფლება-უპირატესობით, როგორიც აქვთ მინიჭებული რუსეთის ნამდვილ ქვეშევრდომთ. თავის მხრივ მეფე აღთქვამს საზღვარზე მდგომ რუსის მთავარმართებელთან ან მის უდიდებულესობის მინისტრთან შეთანხმებით გაუადვილოს რუსეთის ვაჭრებს თავის საბძანებელში ან სხვა ადგილებში მიმოსვლა და ვაჭრობა, ვინაიდან, თუ ასეთი გარკვეული დადგენილება არ იქნა, პირობა მეფის ვაჭართა უპირატესობის შესახებ კარგავს ძალას.

არტ. 12. პირობა იწერება სამარადისოთ. მაგრამ, თუ ვინცობაა, საჭიროებამ მოითხოვა რაიმეს შეცვლა ან ჩამატება ურთიერთ სარგებლობისათვის, ეს უნდა მოხდეს ორივე მხრის შეთანხმებით.

არტ. 13. ამ ტრაქტატის რატიფიკაცია (ე. ი. უზენაესი მონონება და დამტკიცება) უნდა მოხდეს ექვს თვეში დღიდან ხელის მოწერისა, ან უფრო ადრე, თუ კი ეს იქნება შესაძლებელი.

დასამტკიცებლათ რისა ქვემოთე ამის ხელის მომწერმა რწმუნებულებმა, თავიანთ უფლებების მიხედვით, მოაწერეს ხელი არტიკულებზე და დააკრეს მათზე თავიანთი ბეჭდები გეორგოევსკის ციხეში 24 ივლისს 1783 წელს.

(შემდეგ მოხსენებულია ქართლ-კახეთის მეფეთა ფიცის ნიმუში).

უმაღლესათ დამტკიცებული დამატებითი არტიკული (მუხლი) მეფე ერეკლე მეორესთან დადებულ პირობაზე, 30 სექტემბერი 1788 წელი. (იხ. კანონთა სრული კრებული № 15.840).

ქართლ-კახეთის მეფეთა გვირგვინის კურთხევის და მირონის ცხების შესახებ.

„ვინაიდან ქართლის და კახეთის მეფენი უძველეს დროიდან იკურთხებოდნ სამეფო გვირგვინით და იცხებდნ მეფობის წმინდა მი-

რონს, ამიტომ მისი იმპ. უდიდებულესობა თავისა და თავის საიმპერატორო ტახტის მემკვიდრეთა სახელით არამც თუ ყოვლად მონყალეთ აძლევს უფლებას მოხსენებულ მეფეებს აღასრულონ ეს საეკლესიო წესი, არამედ, დასამტკიცებლათ თავის განსაკუთრებულ კეთილ სურვილისა, ანიჭებს მათ, გარდა საიმპერატორო ინვენსტიტურის ნიშნებისა მეფობის შესახებ, რაიცა მოხსენებულა ტრაქტატში, აგრეთვე ჩვეულებრივ **სამეფო გვირგვინს**, რომელსაც ხმარობდა მისი უმაღლესობა ამ უამათ ბძანებელი მეფე ერეკლე მეორე, და **ამავე გვირგვინით უნდა ეკურთხონ მეფეთ მათი უგანათლებულესობა მემკვიდრენი მეფე ერეკლესი**. მისი უმაღლესობა მეფე ერეკლე იღებს ამ უზენაეს მის იმპ. უდიდებულესობის მონყალეობას სათანადო სასოებით და მადლობით, აღთქვამს თავისა და თავის მემკვიდრეთა სახელით, რომ წესი გვირგვინის კურთხევისა და მირონცხებისა თავის შთამომავლობათა შესახებ მოხდება მხოლოდ მას შემდეგ, როცა ისინი აღიარებენ ტრაქტატში აღნიშნულ ფიცს **რუსეთის საიმპერატორო ტახტის ერთგულობაზე** და მიიღებენ უზენაესათ დამტკიცებულს **იმპერატორის სიგელსა და ინვენსტიტურას**.

ეს არტიკული უნდა იყვეს ამრიგათვე პატივდებული როგორც ტრაქტატის სხვა მუხლები (არტიკულები). **დასამტკიცებლათ ამისა იმ ტრაქტატის ხელმოსანერათ უფლებით აღჭურვილმა რწმუნებულებმა მოაწერეს ხელი ამ არტიკულზე და განამტკიცეს იგი თავიანთი ბეჭდებით**“.

აი ის დიდმნიშვნელოვანი ტრაქტატი, რომელიც დაედვა საფუძვლათ აღმოსავლეთ საქართველოსა და რუსეთის ურთიერთობას! ამ ტრაქტატის ძალით ქართლ-კახეთის სამეფო შედის **თავის ნებით რუსეთის იმპერატორის უფლებასა და მფარველობაში**. ამიერიდან რუსეთის იმპერატორი ხდება ივერიის მეფის **სიუზერენი** (ბძანებელი), ეს უკანასკნელი კი მისი **ვასალი**, ე. ი. ხელქვეითი. ქართლ-კახეთის სამეფოს სათავეში სამუდამოთ რჩება იგივე დინასტია, **ბაგრატიონთა გვარი** ე. ი. **მეფე ერეკლე და მისი შთამომავლობა**; **სამეფოს შინაური მართვა-გამგეობა რჩება მეფის სრულს უფლებაში**. **რუსეთის მინისტრ-ჩინოვნიკებს არა აქვთ არავითარი უფლება ჩაერიონ მეფის საქმეში და მოახდინონ რაიმე განკარგულებანი**. მეფეს სრული უფლება აქვს ეკურთხოს მეფეთ ჩვეულებისამებრ, იცხოს სამეფო მირონი, დაიდგას თავზე გვირგვინი, ავიდეს სამეფო ტახტზე, გამოსცეს კანონები, **განავოს სრულიად თავისუფლათ და უკანტროლოთ თავის სამეფო**. ეს არის ივერიის სამეფოს შინაური წყობილების კანონმდებლობის და მართვა გამგეობის სრული დამოუკიდებლობა. ასეთივე დამოუკიდებელი რჩება ივერიის ეკლესიაც თავის კათალიკოსათ. ხოლო ტახტზე ასვლის დროს მეფე აღიარებს ფიცს რუსეთის იმპერატორის ერთგულობაზე და იღებს იმპერატორისაგან სიგელს და ინვენსტიტურას, ე. ი. სამეფო ნიშნებს: გვირგვინს, დროშას, ხმალს, კვერთხს და ყარყუმის მანტიას. კათალიკოსს კი ეძლევა რუსეთის უწმინდესი სინოდის წევრობის ხარისხი.

ტრაქტატის ძალით ქართლ-კახეთის მეფე **შებლუღულია მხოლოდ თავის გარეშე პოლიტიკაში**; მას არ შეუძლია რაიმე დამოკიდებულება იქონიოს მეზობელ მთავრებთან და სახელმწიფოებთან რუსის იმპერატორის მაღალ მოხელეთა დაუკითხავათ და ნებადაურთველათ. რუსეთის მტრები მან უნდა აღიაროს თავის მტრებათ, რუსეთის მეგობრები კი თავის მეგობრებათ. აგრეთვე თავის ჯარით უნდა დაეხმაროს საჭიროების დროს რუსეთის იმპერიას. ასევე უნდა მოიქცეს რუსეთის იმპერატორიც: უნდა გაუწიოს ივერიის სამეფოს ყოველგვარი მფარველობა, ჯარებით დახმარება და დაიცვას იგი სპარს-ოსმალთა და სხვა მეზობელთა ძალმომრეობისაგან; თანაც უნდა შეუერთოს მას ის კუთხეები ამიერ-კავკასიაში, რომელთაც დაიპყრობს ან წაართმევს სპარსეთსა და ოსმალეთს. ამასთანავე ქართველ თავად-აზნაურთ, ვაჭრებს და ხალხს რუსეთის იმპერატორი ანიჭებს იმავე უფლებებს, რუსეთში მყოფობის დროს, რაც აქვთ ბოძებული თვით რუსის ხალხსა და თავად-აზნაურთ.

დაიდვა ეს სახელმწიფო ტრაქტატი ივერიასა და რუსეთს შორის, მაგრამ მართო ქალაქდზე აღნიშნულმა პირობამ, რეალურ დახმარების უქონლობის გამო, ვერ იხსნა ქართლი სპარსთა შურის ძიებისაგან და თფილისი ალა-მაჰმად-ხანის მიერ აოხრებისაგან!.. მიუხედავად ამისა, მალე სრულს დავიწყებას მიეცა ეს სახელმწიფო ტრაქტატი, ასეთი ზემოთ დადებული ვრეკლე მეფესა და ეკატერინე მეორეს შორის. დაირღვა იგი რუსის მთავრობის მხრივ და მით უკუღმა დატრიალდა საქართველოს ბედის ჩარხი.

III. ივერიის სამეფოს რუსეთთან შეკავშირება

როგორც აღვნიშნეთ, 1798 წელს საუკუნოთ განისვენა ივერიის მოჭირნახულემ ვრეკლე გმირმა. იგი დიდის პატივით დაასაფლავეს მცხეთას სვეტი ცხოვლის ტაძარში. შეწყდა მისი მჭექარე ხმა, ჩაიგო ქარქაშში მისი მკვეთრი ხმალი, რომელიც შიშის ზარს სცემდა საქართველოს მტერს. გმირის სიკვდილს მოჰყვა ტახტის მემკვიდრე ძმებს შორის შინაური განხეთქილება, მტრების გათამამება, შიმშილი, უამი (შავი ჭირი), ხალხის გაჟლეტა, არეულობა და სხვა მრავალი უბედურება. საშინლათ აინუნა ქართლ-კახეთის შინაური და გარეშე საქმები. უმწეო ხალხი გმინავდა დიდ ფეოდალთა ძალმომრეობისაგან და გადასახადების სიმძიმის გამო. სუფევდა თვითნებობა და უკანონობა, დინასტიური განხეთქილება და დამღუპველი ინტრიგები. ამ საერთო ორონტრიალში აღარავის ესმოდა ქებული მამულიშვილის ვრეკლე მეფის ვეზირის **სოლომონ ლეონიძის** ფხიზელი ხმა: ზოგს ხელი გაეშვირა ჩრდილოეთით, ზოგიც შველას ეძებდა სამხრეთით და აღმოსავლეთით...

ამგვარ მძიმე პირობებში ტახტზე ავიდა სწეული, სულით და სხეულით უძლური, ვრეკლეს უფროსი ვაჟი **გიორგი XII**. ბევრი და გემრი-

ელი საჭმელი, ლოცვა-ვედრება, მონასტერში სიარული, ხატები და სანირავი, ღვდლები და ბერები, – აი რა შეადგენდა უკანასკნელი მეფის მისწრაფებასა და ბედნიერებას! მას ძლიერ ცოტა რამ ესმოდა სამეფოს რთული საქმეების და ნაკლებათ აინტერესებდა ისინი. სისხლით დაცლილს, აწვნილ ივერიას კი ამ დროს ეჭვირებოდა სულ სხვა მეფე, აღჭურვილი ძლიერი სულით, უშრეტი ენერგიით, მძლავრი ნებით, ფართო სახელმწიფო ჭკუა-გონებით და დიპლომატიური ნიჭით. მხოლოდ ასეთ მეფეს შეეძლო გადაერჩინა ქართლ-კახეთი და მასთან მთელი საქართველო ისტორიის დამღუპველ ტალღებისგან, აუშორებია საშინელი მარცხი, რომელიც საბედისწეროთ თავს ატყდებოდა ტანჯულ ივერიას.

გიორგი XII-ის ტახტზე ასვლით ქართლ-კახეთი გაიყო ორ მოპირდაპირე ბანაკათ: ერთი მხრით დიდების მოყვარე ერეკლეს ქვრივი, (გიორგი XII-ის დედინაცვალი) **დარეჯან დედოფალი** და მისი შვილები: **იულონ, ვახტანგ, ფარნაოზ, ალექსანდრე** და **მირიანი**, მეორე მხრით კი **გიორგი XII** და მისი შვილები: **დავით, იოანე, თეიმურაზ** და **ბაგრათი**. ორივე მხარემ გაიჩინა მომხრეები გავლენიან თავადებსა და სამღვდელოებში, შეუდგენ იდუმალ და აშკარა მოქმედებას. მთელი ეს უბედურება კი წარმოშვა მემკვიდრეობის წესის შეცვლამ, რომელიც ძალათ ჩაადენია დაუძღვრებულ მეფე ერეკლეს მისმა ცოლმა **დარეჯანმა**. მეფის უკანასკნელი ანდერძის ძალით ტახტზე უნდა ასულიყო გიორგი XII-ის შემდეგ მისი შვილი **დავითი** კი არა, არამედ მისი ძმა **იულონი**. მემკვიდრეობის წესის ასეთი შეცვლა შეიქნა საბედისწეროთ მთელი საქართველოსთვის.

ტახტზე ასვლის შემდეგ გიორგი მეფემ მიმართა აზიურ ხრიკს: დაადასტურა მამის ანდერძი მემკვიდრეობის შესახებ, მოხიბლა ამით და შეირიგა დროებით, თავის დედინაცვალი; ამავე დროს კი გაგზავნა კაცები რუსეთს და სთხოვა იმპერატორს 1783 წლის ტრაქტატის ძალით თავის დამტკიცება ივერიის მეფეთ, სამეფო ინვენსტიტურა და ჯარი, აგრეთვე თავის უფროსი ვაჟის **დავითის** დანიშვნა ტახტის მემკვიდრეთ, რომელიც იყო რუსის სამსახურში არტილერიის ღენერლათ. რუსეთის იმპერატორმა პავლე I-მა სცნო კანონიერათ მეფის ასეთი მოთხოვნისა, დაამტკიცა ივერიის ტახტის მემკვიდრეთ **დავით**, თვით მეფეს და მის სახლობას კი გაუგზავნა სამეფო რეგალიები და ორდენები. აგრეთვე გამოგზავნა მთელი პოლკი ღენერალ **ლაზარევის** თაოსნობით და სასახლის მინის-ორათ **კავალენსკი**.

მეფის ასეთმა საქციელმა საშინლათ ააშფოთა მისი ძმები. ზოგი მათგანი გაიქცა იმერეთს, ზოგი ახალციხეს, ზოგიც დაღესტანსა და სპარსეთს და იქიდან იწყეს მეფის წინააღმდეგ მოქმედება. ამათ აამხედრეს კიდევ ლეკთა ბელადი **ომარხანი**, რომელიც წამოვიდა საომრათ 15000 კაცით, მაგრამ დამარცხდა მდ. იორზე რუს-ქართველთა შეერთებული ჯარის მიერ.

ძმებისა და დედინაცვლის ასეთმა გაბედულმა იერიშმა ძლიერ ჩა-

აფიქრა გიორგი XII. ეს სულით უძლური მეფე გაენდო თავის მესაიდუმლე სამღვდელო პირთ, უფროსი ვაჟის და დიდებულთა დაუკითხავათ გადანყვიტა რუსეთთან მჭიდრო დაკავშირება, ე. ი. რუსეთის სრულ ქვეშევრდომობაში შესვლა მთელი სამეფოთი იმ პირობით, რომ ივერიის მეფეთ დარჩენილიყო საუკუნოთ მხოლოდ იგი და მისი ოჯახის შთამომავლობა, ამით სურდა აეცილებია თავიდან ის ხიფათი, რასაც უმზადებდნენ ძმები. გიორგი მეფის ასეთი აჩქარებული გადანყვეტილება შეიქნა საბედისწერო სრულიად საქართველოსთვის. ასეთი განაჩენით მან მოჰკლა პოლიტიკურათ ქართველი ერი და გაუთხარა სამარე თავის სამშობლოს... ეს საშინელი განაჩენი კი იყო ლოლიკური შედეგი უკუღმართი ანდერძისა ტახტის მემკვიდრეობის შესახებ...

გიორგი მეფემ 1799 წელს წარგზავნა რუსეთს თავის სამი რწმუნე-გული; **გარსევან ჭავჭავაძე, გიორგი ავალიშვილი და ელიზბარ ფალავანდიშვილი**. ამათ წარუდგინეს რუსეთის გარეშე საქმეთა მინისტრს **გრაფ როტსოჰინს** გიორგი მეფის სახელით **ნოტა** ანუ თხოვნითი მუხლები, დამყარებული მეფის წერილობით რწმუნებაზე. ამ რწმუნებით სიგელში გიორგი მეფე სწერდა შემდეგს: „**სრულად ჩემი სამეფო და სამფლობელონი მიეცით რუსეთის იმპერატორის სრულ ბრძანებლობასა და მზრუნველობაში, ისე, რომ ამიერიდან საქართველოს სამეფო უნდა იყოს ისეთ ვითარებაში, როგორც რუსეთის სხვა პროვინციები**. ამასთან ერთად უმდაბლესათ სთხოვეთ რუსეთის იმპერატორს, რათა დამარწმუნოს მან წერილობითი აღთქმით, რომ სამეფო ღირსება არ აეხლება ჩემს ოჯახს, არამედ ეს მეფობა გადავა მამიდან შვილზე ისე, როგორც ეს იყო ჩემი წინაპრების დროს. სთხოვეთ აგრეთვე ყოვლად მონყალე ხელმწიფეს, რათა მიბოძოს მე და ჩემს შვილებს სამკვიდროთ სოფლები რუსეთის იმპერიაში და შესაფერი ჯამაგირიც“.

აი მოკლეთ გიორგი მეფის რწმუნებულთა მიერ წარდგენილი ნოტას შინაარსი:

– „ჩვენი მეფე კიდევ მამის ერეკლე მეფის სიცოცხლეში საიდუმლოთ ატარებდა თავის უაღრეს მისწრაფებას შესულიყო თავის სამეფოთი რუსეთის იმპერატორის სრულს დამოკიდებულებასა და ქვეშევრდომობაში. ამიტომ მეფემ დაგვაგალა ჩვენ, რათა მოგიძღვნათ უქვეშევრდომილესი მადლობა უზენაეს მონყალეებისათვის და წარმოგიდგინოთ შემდეგი თხოვნა:

1. მის უმაღლესობას ქართლ-კახეთის მეფე გიორგის, დიდებულთ, სამღვდელეობას და ხალხს სურთ სამუდამოთ რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობა, აღთქმამენ შეასრულონ წმინდათ ყოველივე ის, რაც ვგალებათ რუსეთის ქვეშევრდომთ, არ უარყონ არავითარი კანონი, ბრძანებანი და სცნონ რუსეთის იმპერატორი თავის საკუთარ ხელმწიფეთ.

2. მეფე უქვეშევრდომილესათ თხოულობს, რათა სამეფოს ჩაბარების შემდეგ, ისა და მისი მემკვიდრენი დასტოვონ ტახტზე მეფის ხარის-

სით, რადგან თვის ნებით შევიდნენ რუსეთის ქვეშევრდომობაში. მიეცეს ამ მეფეთ უმთავრესი მართვა-გამგეობა თავის სამეფოში იმ კანონებით, რომელნიც გაეგზავნება მათ იმპერატორის სასახლიდან.

3. მეფე თხოულობს შესაფერ ჯამაგირს და სოფლებს რუსეთში. საქართველოს სამეფოს შემოსავალი კი გადადის იმპერატორის სრულს უფლებაში ჯარების შესანახათ და ადგილობრივი საჭიროებისათვის; აგრეთვე მემამულეთ მიეცეს საღავათი სახელმწიფო გადასახადებში.

4. მეფისა და სამეფოს ქვეშევრდომთ მიღებისათანავე პირველ ხანებში საჭიროა გაიგზავნოს სამეფოს დასაცავათ 6,000 ჯარის-კაცი თავის არტილერიით.

5. საქართველოს ყველა ციხე სიმაგრენი უნდა გადავიდეს რუსის ჯარისა და ციხის თავთა ხელში.

6. უნდა გაიგზავნოს ფორტფიკაციის მცოდნე პირები საჭიროების მიხედვით ახალ ციხე-სიმაგრეთა ასაგებათ.

7. ურჩიონ ქართველ ხალხსა და თავად-აზნაურთ შევიდნენ რუსის სამხედრო სამსახურში, ხოლო მიეცეს მათ ნება პირველ ხანებში მაინც ატარონ ეროვნული სამოსელი.

8. გაიგზავნოს საქართველოში მცოდნე პირები ოქროს, ვერცხლის და სხვა მადნეულთა დასამუშავებლათ.

9. მეფე თხოულობს გაადიდონ ზარაფხანა, ან დასტოვონ იგი ძველ წესებზე და მოსჭრან ოქროს, ვერცხლის და სპილენძის ფული, რომლის წალმა მხარეზე უნდა იყოს იმპერატორის ვენზელი, მეორე მხარეზე კი საქართველოს ღერბი.

10. სურსათი ჯარებისთვის ან უნდა დამზადდეს ღრით, ან უნდა იყიდებოდეს ბაზრის ფასათ.

11. მიეცეს ბრძანება რუსის ჯარების უფროსთ დაიცვან ქართველებთან ერთათ სამეფოს საზღვრები მეზობელ ხალხთა თავხედობისაგან.

12. ვინაიდან განჯა-ერევნის სახანოები შეადგენენ უძველეს დროიდან საქართველოს სამეფოს ნაწილს და იხდიან ხარჯს, ამიტომ მიეცეს ნება ქართველ ჯარს დაეხმაროს მათ მტრების წინააღმდეგ.

13. როგორც ეს სახანოები, აგრეთვე სხვა მოსაზღვრე სახანოებიც, როგორც კი გაიგებენ იმპერატორის ასეთ მოწყალებას, თავის სარგებლობისათვის შემოვლენ რუსეთის ქვეშევრდომობაში.

14. საქართველოში მყოფმა რუსის ჯარის სარდალმა უბრძანოს ოსმალეთის და ახალციხის ფაშას, რათა არ იყოლიოს ლეკები და არც გაუშვას ისინი საქართველოს საზღვრებში.

15. საქართველოს სამეფოს თავად-აზნაურთ, სასულიერო წოდებას, ვაჭრებს და მოხელე ხალხს უნდა მიეცეს იგივე კანონიერი უფლებანი, რაც მინიჭებული აქვთ რუსეთის ქვეშევრდომთ.

16. რადგან ჩვენში არ არის წესათ ხალხის სულობით აღწერა, ამიტომ არ შეგვიძლია ახლა წარმოვადგინოთ თუ რამდენი სულია სამეფოში

თავადი, აზნაური, სამღვდელლო პირნი, ვაჭრები, ხელოსნები და გლეხები. ამის შესახებ დანვრილებითი სია იქნება შედგენილი და წარმოდგენილი მომავალში.

თუ რაიმე აკლია ამ ჩვენ მიერ წარმოდგენილ მუხლებს, ყოველივე იქნება შევსებული ადგილობრივ რუსეთიდან გაგზავნილ იმპერატორის რწმუნებულის მიერ. ჩვენ კი ჩვენს სამეფოსთან დაშორების გამო არ შეგვიძლია ყველაფერი მოვისაზროთ და შევაჯსოთ.“

აი ის ნოტა, რომელიც წარუდგინეს რუსეთის მინისტრს გიორგი მეფის რწმუნებულებმა! ეს ნოტა მოინონა ჰავლე I-მა **19 ნოემბერს 1800 წელს**. 23 ნოემბერს კი იმპერატორი ჰავლე სწერს გიორგი XII რესკრიპტს, რომელშიაც აღნიშნავს თავის მოწონებას ნოტას შესახებ და თავის კეთილგანწყობილებას მეფისა და სამეფოს მიმართ, უსურვებს მეფეს კარგათ ყოფნას და სხ. ამავე დროს გაგზავნეს საქართველოში ორი რწმუნებული, გ. ავალიშვილი და ე. ფალავანდიშვილი იმ მიზნით, რომ „თუ გიორგი მეფე მართლაც იმავე აზრისაა ამ ჟამათ, რაც მოხსენებულია მის რწმუნებულთა ნოტაში, და სურს სამუდამოთ შესვლა რუსეთის მთავრელობასა და ქვეშევრდომობაში იმავე უფლებით და სარგებლობით, როგორც სხვა ქვეშევრდომნი, იმ შემთხვევაში მეფემ უნდა გამოგზავნოს სამადლობელი სიგელი, რომელშიაც სამივე რწმუნებული უნდა მოიხსენიოს ელჩებათ. იმათი მოსვლისთანავე იქნება შედგენილი ორივეს მხრივ სავალდებულო საიმპერატორო აქტი (ტრაქტატი).“

ეს რესკრიპტი მაჩვენებელია იმის, რომ თვით რუსეთის იმპერატორს და მის მთავრობას არ ეტერათ, თუ ასე ადვილათ ჩაუვარდებოდათ ხელში ივერიის მთელი სამეფო.

გიორგი მეფის ასეთმა აჩქარებულმა გადაწყვეტილებამ ფრიად ააშფოთა ივერიის საუკეთესო მამულიშვილნი, განსაკუთრებით კი **სოლომონ ლეონიძე, ჭაბუა ორბელიანი, დავით სარდალი, ოთარ ამილახვარი** და მათ შორის იტალიელი **პატრი ნიკოლა რუტილიანი**, რომელიც დაახლოვებული იყო გიორგი XII-თან და უშლიდა მას საქართველოს რუსეთთან შეერთებას. იგი აგონებდა მეფეს, რომ რუსთა წესი და ჩვეულებანი იქნება მეფისთვის სამძიმო, რომ **დამონებული სხვათაგან მეფობა არის უბედური და მარადის სამწუხარო**. სხვათაგან დამოკიდებული ქვეყანა იქნების დაცინებული და საკიცხველი. **უცხო ნათესავი პატრონათ ქვეყნისა მოყვანილი შექმნის ერსა მტერად, მღევნელად და მანუხებლად**. მამაშვილური მთავრობა მეფეთა გადაიქცევა მამინაცვლისა და დედინაცვლისა სახედ სიყვარულისა უგვანისა და ბუნებისაგან არაოდეს აღსარებულისა. **რუსნი შემოტანენ პირველადვე მძიმესა უღელსა და დასდებენ ქვეყანასა კისერსა, მოითხოვენ დიდთა ხარჯთა, რომელთაც თქვენ ვერ შესძლებთ**. მაშინ თქვენი მამულნი და ყმანი გაისყიდებიან ბარაბანით და მკვდარნი

თქვენი დაიმარხებიან მუსიკით“.

დიდათ საგულისხმოა ის, რომ თვით გიორგის სიცოცხლეში, 15 ნოემბერს 1800 წ. შავლე I-მა რესკრიპტით უბრძანა კავკასიის საზღვრებზე მდგარს მთავარ სარდალს ლენერალ კნორიგს ჯარების გაგზავნა საქართველოში და განკარგულების მოხდენა, რომ „როგორც კი მიიცვალოს გიორგი მეფე, ჩემი ბრძანების მიღებამდე არაფერ იქნას გამოცხადებული მის მემკვიდრეთ და საქართველოს მეფეთათ.“

ეს რესკრიპტი აშკარათ გულისხმობს, რომ რუსის ხელმწიფეს და მის მთავრობას წინდანინვე გადაწყვეტილი ქონებიათ მოესპოთ ქართლ-კახეთში მეფობა და ეროვნული მართვა-გამგეობა, მოეხდინათ სამეფოს სრული ოკუპაცია (დასაკუთრება) და რუსეთის ჩვეულებრივ გუბერნიებად გარდაქმნა. იმპერატორ შავლე I-ს ისე სწყუროდა საქართველოს ხელში ჩაგდება, რომ მან აღარ მოუცადა რწმუნებულთა ჩასვლას ივერიაში და იქიდან მეფის თანხმობის სიგელის მოტანას, არ მოუცადა არც მეფის სიკვდილის ამბავს და უკვე 18 იანვარს 1801 წელს მანიფესტით გამოაცხადა საქართველო რუსეთის იმპერიასთან შეერთებულათ. ამ რიგათ მოხდა ივერიის სამეფო წყობილების ძალდატანებით მოშლა და იმპერიასთან შეერთება. მოყვარის ნიღაბით მოვლინებულმა ლალმა სახელმწიფომ დაჩაგრა და ჩაკლა დაუძღურებულ სამეფოს წრფელი იმედები, რწმენა და თვითარსებობა! განმეორდა მსოფლიო ისტორიაში კიდევ ერთი უსამართლო აქტი! მეფერამეტე საუკუნის დამლევეს მოხდა კულტურული ერის პოლიტიკური სიკვდილი!.. მისი მესაფლავენი შეიქნენ საკუთარი მეფე გიორგი XII და რუსეთის იმპერატორი შავლე I.

სავსებით ახდა პატრი ნიკოლას გონივრული მხილება, რომელიც ვერ შეიგნო გიორგი მეფემ; თვით ეს საქართველოს მოყვარე პატრი განაძევეს რუსებმა ივერიიდან 22 ნოემბერს 1801 წელს. გიორგი XII-ს, როგორც ღვთის მოსავს და ფრიად პატიოსან ადამიანს, სწამდა რუსთა რაინდობა და მაღალი სათნოებანი, რაც სინამდვილეშ, სამწუხაროთ არ გამართლა, და რუსის მთავრობა იმ თავითვე შეუდგა პირობის დარღვევას ივერიის მეფის და სამეფოს წინაშე.

IV. რუსეთის მართვა-გამგეობის დამყარება ივერიაში.

მიიცვალა სწეული გიორგი XII; მალე მიჰყვა მას შავლე I-იც. მეფის სიკვდილით კიდევ უფრო აიარა და აინენა ქართლ-კახეთი. ერთი მხრით დარბოდენ დარეჯან დედოფლის შვილები და აფიცებდენ ხალხს იულონის ერთგულობაზე, მეორე მხრით კი მოქმედობდენ დავითის მომხრენი. გზა-კვალ დაბნეული ხალხი და თავად-აზნაურობა ველარას იგნებდენ, არ იცოდენ, ვინ ეცნოთ მეფეთ, ვისთვის მიეცათ ფიცი. ყველა ამას დაერთო ის, რომ თვით მეფე გიორგის სიკვდილის დღეს ღენ. ლაზარემა, კნორინგის ბრძანებით, უცებ ჩააყენა სასახლეში შეიარაღე-

ბული დარაჯები, შეკრიბა თავის ბინაზე ტახტის მემკვიდრე დავით, ივე-რიის დიდებულნი და წაუკითხა რუსულათ იმპერატორის შავლე I-ის რესკრიპტი, რომ არავინ დაენიშნა ტახტის მემკვიდრეთ. სანამ სიტყვებს თარჯიმანი გადათარგმნიდა ქართულად, უცვბ გამოვიდა რუსულის კარგათ მცოდნე **სოლომონ ლეონიძე** და ხმა მალლა აუნყა კრებას, რომ **ლაზარევმა** მოულოცა ბატონიშვილს დავითს საქართველოს მეფობაო. სცნო თუ არა ეს **ლაზარევმა**, ხელმეორეთ წაუკითხა კრებას იმპერატორის ბრძანება, მასთან სთხოვა **ლეონიძეს**, ნუ ერევით ჩემს საქმეშიო. მაგრამ ქებული მამულიშვილი არ დაცხრა; ის გამოვარდა გარეთ, ინყო სირბილი თფილისის ქუჩებში და დაურიგა ხალხს თავის მიერ შეთხზული იმპერატორის მანიფესტი დავითის ტახტზე ასვლის შესახებ. **ლაზარევმა** დაატუსალა **ლეონიძე** და აუნყა ამის შესახებ ღენ. კნორინგს. **ლაზარევის** მიერ წაკითხულმა რესკრიპტმა კიდევ უფრო არევ-დარია საქმე და გაანშვავა მდგომარეობა. იულონის და დავითის მომხრენი არ ცხრებოდენ; ისინი დარბოდენ ქართლ-კახეთში და კვლავ განაგრძობდენ ხალხის დაფიცებას მეფის წულთა ერთგულობაზე. ამრიგათ რამდენიმე თვის განმავლობაში სუფევდა სრული ანარქია. ლეკთა და ყაჩალთა ბრბონი თავისუფლათ დათარეშობდენ ქართლ-კახეთში და არბევდენ ხალხს, ილაჯგანყვეტილს და გადატაკებულს ამდენი უბედურებით.

1795-1801 წლები იყო ივერიის უუსამინელესი ხანა. მტერთა შემოსევამ, ლეკთა თარეშმამ, დარბევამ, შიმშილმა, ჭირმა და დინასტიურმა შფოთმა საშინლათ დასეტყვა ქართველი ხალხი და თითქმის გაანახევრა იგი. მან აღარ იცოდა, ვის მიჰვედლებოდა, ვინ ეცნო მეფეთ, სად მოეპოვა მშვიდობის ნავთსადგური. ასე დაეცა და დაიღუპა ერთ დროს ძლიერი და მშვენიერი ივერია უკანასკნელ მეფეთა პოლიტიკური სიბეცით და რუსეთისაკენ ხელის პოტინით...

ამ არეულობის დროს საჭირო იყო სულით და გონებით ძლიერი ტახტის მემკვიდრე, რომელსაც მაშინვე უნდა მიელო ზომები და კურთხეულიყო მეფეთ. სამწუხაროთ ასეთი არ იყო დავით ბატონიშვილი, რომელიც ჰამლეტის მზგავსათ ორჭოფობდა და ელოდა იმპერატორის ბრძანებას; დიდი მამულიშვილი **სოლომონ ლეონიძე** კი ურჩევდა მტკიცე ზომების მიღებას და ტახტზე ასვლას. „ჰქმენით რაც არის საქმნელი; აჩვენეთ ყველას ძალი და ძლიერება თქვენი; აქ გმართებთ გმრობა; დუმილი თქვენი და სისუსტე იძლიერებს თქვენთა მტერთა. ეხლავე უბრძანე დაიფიცონ მორჩილებაზე! **ნუ ჰკარგავ მეფობასა და ნუ ღუპავ ქვეყანასა!** ვინ არის მოცილე მეფობისა?! რუსეთმან აღრევე აღგიარა მემკვიდრეთ და პირობითა გაქვს უფლება მიილო კვერთხი მეფობისა.“ ასმენდა ასეთ გონივრულ სიტყვებს **სოლომონ ლეონიძე**; ამასვე ურჩევდა მას იოანე სარდალი. მაგრამ დავით ბატონიშვილი არ უსმენდა ამ ბრძნულ რჩევას და უჯერებდა მხოლოდ რუსის ღენერალ **ლაზარევს**, რომელიც წინააღმდეგი იყო მისი გამეფებისა. პირიქით, ვი-

დაც უმზგავსო პირთა შთაგონებით ეს ღირსეული მამულიშვილნი და მათ შორის სარდალი ოთარ ამილახვარი ჩააგდო საპყრობილეში. მაგრამ აქაც არ ცხრებოდა სოლომონ ლეონიძე; იგი გაიძახოდა მოთქმით და გლოვის ხმით: „დავითმა დაღუპა ოჯახი მეფეთა, გამოსჭრა ყელი მეფობასა, დაამცირა ერი თვისი და თვით თავი თვისიო“.

სოლომონ ლეონიძე გაიქცა საპყრობილედან, გადვიდა იმერეთში და შეეხიზნა მეფე სოლომონს.

– 16 თებერვალს 1801 წელს ღენ. ლაზარევმა სიონის ტაძარში შეკრიბა თფილისის მცხოვრებნი და წირვის შემდეგ წაუკითხა რუსულათ და ქართულათ შავლე იმპერატორის მანიფესტი, რომლითაც ივერია საუკუნოთ უერთდებოდა რუსეთს. ისმენდა ამ საბედისწერო მანიფესტს და სდუმდა უმწეო და დაობლებული ქართველი ერი; იგი არ მოელოდა ამას... ამ მანიფესტის კითხვის დროს ანტონ II ქათალიკოსი იდგა თურმე სახე მოლუშული და მწარეთ დამწუხრებული, იღუმალი ცრემლებით იგი დასტიროდა სამშობლოს პოლიტიკურ სიკვდილს... იყვნენ ქართველთა შორის ისეთებიც, რომელთაც არ წყინდათ ეს მანიფესტი, რადგან მოელოდნენ რუსის მთავრობისაგან ჯილდოს და ორდენებს. ამ მანიფესტმა ნამდვილი სიხარული და ბედნიერება მოჰფინა განსაკუთრებით სომხებს. იმათ ქათალიკოსმა იოსებ არღუთაშვილმა ამ მანიფესტის გამო გადაიხადა ვანქის ტაძარში საზეიმო წირვა აურაცხელ სომეხთა თანადანსრებით და წარმოსთქვა მგზებარე სიტყვა, რომლითაც აღნიშნა სომხის ხალხის უსაზღვრო სიხარული და ნეტარება, გამოწვეული საქართველოს რუსეთთან შეერთებით. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სომეხთა წარჩინებულმა პირებმა თვით იოსებ არღუთაშვილის თაოსნობით თავის პოლიტიკით და მეცადინობით ძლიერ შეუწყვეს ხელი ივერიის სამეფოს, სიკვდილს და რუსეთის ბატონობის დამყარებას მთელ საქართველოში, რაც რუსის მთავრობამ დაუფასა კიდევ: გადმოასახლა შემდეგ წლებში ოსმალეთ-სპარსეთიდან საქართველოში ასი ათასობით სომეხი და მისცა მათ დიდი უფლებანი. იოსებ არღუთაშვილს და მის მომხრეთ სურდათ რუსის იარაღით და ქართველთა სისხლით აღედგინათ სომხეთის სამეფო. მეფეთ იოსები სახავდა კიდევ თავის ძმის წულს სოლომონს, რომლისთვისაც საიდუმლოთ გაამზადებია რუსეთში სამეფო გვირგვინი. ივერიის ნამგვრეებზე მათ სურდათ აღედგინათ თავისი ბედნიერება, ამიტომაც ეგებებოდნენ ისეთი ალტაცებით რუსის ბატონობას საქართველოში და უწყობდნენ ხელს ყველაფერში.

ღენ. ლაზარევი მეტათ აჩქარებდა დედოფალთა და ბატონიშვილთა რუსეთში გადასახლებას. ამის შესახებ სწერდა მოხსენებებს კნორინგს, რომელიც იყო ამავე აზრის. კნორინგმა მისცა წინადადება ბატონიშვილთ თავის ნებით წასულიყვნენ პეტროგრადს, სადაც მიიღებდნენ ჯილდოს, სოფლებს და შესაფერ ჯამაგირს. დავითის ძმებმა იოანემ, ბარატმა და შირიანმა მართლაც განაცხადეს რუსეთში წასვლის სურვილი

და წავიდენ კიდევ 9 მარტს. ერეკლე მეფის შვილები კი ამ დროს ცხოვრობდენ: თემურაზი, გიორგი და ვახტანგი – დუშეთში, იულონი, ფარნაოზი და ალექსანდრე კი შეფარებოდენ იმერთა მეფეს სოლომონ II-ს 296 კაციო. ლაზარევმა გაუგზავნა მათ თ. მაჩაბელი და მისცა რუსეთში გადასახლების წინადადება, აღუთქვა მრავალი ჯილდო და პატივი. მათი პასუხი იყო მოკლე: „ჩვენთვის ბევრათ სჯობია დავიხოცოთ იმერთში, ვინემ გადვესახლოთ რუსეთშიო.“ იულონმა კი შეუთვალა დავითს: „ტყვილა ბრიყვობ და ნავარდობ ტახტის მემკვიდრის ხარისხით! უბედურო, შენ უკვე დაჰკარგე მთელი სამეფო! ჩვენ ახლა გვინვევენ რუსეთში და შენც მალე მიგიპატიუებენ იქო.“ მალე გამართლდა ეს მწარე სიტყვები.

შავლე I-ის შემდეგ 1801 წელს რუსეთის ტახტზე ავიდა ფრიად გულკეთილი, დიდსულოვანი და განათლებული პირი ალექსანდრე I, კაცი იდეალებით და სამართლიანობით აღჭურვილი, ხოლო ნორჩი, და გამოუცდელი სახელმწიფო საქმეებში, ამიტომ დამჯერე და სხვების გავლენის ქვეშ მყოფი. იმპერატორმა ალექსანდრემ სულ სხვა თვალთ შეხედა ივერიის საკითხს; იგი ხედავდა დიდ უსამართლობას ამ სამეფოს რუსეთთან შეერთებაში. – „არა მაქვს არავითარი უფლება ბაგრატიონთა დინასტიას წავართვა გვირგვინი და სამეფო, ქართველ ერს კი პოლიტიკური თავისუფლებაო,“ – ამბობდა გადაჭრით უზადო რაინდი ახალგაზდა იმპერატორი. ამავე აზრის იყვნენ მისი ახლო მეგობრები ევროპულათ განათლებული და ფაქიზი მწიგნობის ახალგაზდები: გრაფი კოჩუბეი, ს. ვორონცოვი და თ. ჩარტორისკი. ხოლო ასე არ თვქრობდენ რუსეთის ძველი პოლიტიკოსები და გავლენიანი მინისტრ-ლენერლები: პლატონ და ვალერიან ზუბოვი, გრაფი როსტოპჩინი, კნორინგი და სხვ. ესენი შეადგენდენ სახელმწიფო საბჭოში დიდ უმეტესობას, ესენი იყვნენ მატარებელნი რუსეთის იმპერიალიზმის პოლიტიკისა, მათ მხარეზე იყო გამოცდილება და სხვადასხვა ხრიკების ცოდნა. მათ ამოქმედებდათ მარტოოდენ სახელმწიფოს ვინრო ინტერესები. ამიტომ წინდანინ შეიძლებოდა თქმა, თუ რომელი მხარე გაიმარჯვებდა. ესენი დაუინებით თხოულობდენ ივერიის რუსეთთან შეერთებას. აქვე იყვნენ გიორგი მეფის რწმუნებულებიც – ეს საქართველოს შავი ყორნები: გარს. ჭავჭავაძე, გ. ავალიშვილი და ელ. ფალავანდიშვილი; ესენი თხოვდენ იმპერატორს ივერიის შეერთებას, რაც უნდა აღნიშნულიყო სახელმწიფო ტრაქტატით.

იმპერატორი ალექსანდრე I შევიდა რყევაში; არ იცოდა, ვის მიმხროდა, არ იცოდა, შეერთებია საქართველო თუ არა. ამ სერიოზული საკითხის შესახებ ორჯერ მოხდა თათბირი სახელმწიფო საბჭოში. საქართველოს შეერთების მომხრეთ მოყავდათ შემდეგი საბუთები: 1. მეფის და სრულიად ქართველი ერის სურვილია და უმდამბლესი თხრენა რუსეთთან შეერთების შესახებ, 2. ამ შეერთებით ივერიაში შეწყდება დინასტიური განხეთქილება, აილაგმება სამეფოს მეზობლები და თვით სა-

მეფოში დამყარდება სასურველო მშვიდობა, 3. ამ შეერთებას ითხოვს თვით რუსეთის იმპერიის ღირსება, როგორც ძველადვე საქართველოს მფარველის, 4. საქართველოს სამეფოს აღარ შეუძლია დამოუკიდებელი პოლიტიკური ცხოვრება, იგი მეტათ დაუძლურდა; ის იძულებული გახდება ან შეუერთდეს ოსმალეთს, რაც დიდათ საზარალოა რუსეთისათვის, ან და შეიქნეს მტაცებელ მემობელთა ლუკმით, 5. საქართველო წარმოადგენს დიდ ბუნებრივ სიმდიდრეს და მასში იპოვება აურაცხელი მადნები, 6. გაფართოვდება რუსეთის ვაჭრობა სპარსეთსა და ინდოეთში, 7. საქართველოს შეერთებით რუსეთი ადვილათ ალაგმავს კავკასიონის ხალხებს, დაასუსტებს ოსმალეთს და სპარსეთს, 8. ივერიის შეერთებას ლოგიკურათ მოჰყვება დასავლეთ საქართველოს შეერთებაც; ამ რიგათ მთელი ამიერ კავკასიაც ჩავარდება რუსეთის ხელში და სხ.

ამ მწარე სიტყვებით რუსეთის მინისტრებმა ანდერძი აუგეს ცოცხალ ივერიის სამეფოს.

– 15 აპრილს 1801 წელს სახელმწიფო საბჭოში ხელმეორეთ გადაწყდა აღმოსავლეთ საქართველოს ბედი; მას კვლავ მიუსაჯეს პოლიტიკური სიკვდილი. გადაწყდა საბოლოოთ ივერიის რუსეთთან შეკავშირება. ამ განაჩენს მიემხრო თვით იმპერატორი ალექსანდრე I. მათ აღარ მიიღეს სახეში არც 1783 წლის ტრაქტატი, არც გიორგი XII-ის ნოტა, არც ბატონიშვილი დავითის თხოვნა იმპერატორის მიმართ, რომ იგი ეცნოთ, აღთქმისამებრ, ივერიის მეფეთ. ხოლო ფორმისათვის გამოგზავნეს საქართველოში ღენ. კნორინგი გამოსარკვევათ: 1. მართლაც ივერიის ყველა წოდებას თავის ნებით სურს რუსეთთან შეერთება, თუ ეს ზოგიერთ პირთა ძალდატანებააო, 2. შეუძლია თუ არა ქართლ-კახეთის სამეფოს დამოუკიდებელი ცხოვრება? ეს იყო სნეულის ფორმალური დიაგნოზი. ივერიის სამეფოს მაჯის შემტყობათ გამოგზავნეს ისეთი პირი, რომელსაც წინდანინვე გადაწყვეტილი ქონდა მისი სიკვდილი.

კნორინგი ჩავიდა საქართველოში, გადააყენა ბატ. დავითი სამეფოს გამგეობისაგან, დანიშნა დროებითი მართველობა ხუთი კაცისაგან, რომელშიაც შედიოდნენ მდივანბეგები თ. ზაალ ბარათაშვილი, სულხან და ეგნატე თუმანიშვილები, იოანე ჩოლოყაშვილი და თფილისის ნაცვალთა უხუცესი დარჩო ბებუთაშვილი და ისევ მალე დაბრუნდა რუსეთში. მან მიიტანა სახელმწიფო საბჭოსთვის სასურველი ამბავი: ივერიის სამეფოს დამოუკიდებელი ცხოვრება არ შეუძლია და ქართველი ხალხის საერთო სურვილია რუსეთთან შეერთებაო. ნამდვილათ კი ივერიის მეფეს, ტახტის მემკვიდრესა და ერს სურდათ რუსეთის პროტექტორატი (მფარველობა), პოლიტიკური არსებობა და არა სრული შეკავშირება. მათი უაღრესი სურვილი იყო ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტი, ეროვნული მართვა-გამგეობა, ეკლესიის სრული შეუხებლობა და იმ წესზე დატოვება, როგორც იყო წინათ. მეფის და ერის ასეთი სურვილები ნათლათ აღნიშნულთა როგორც 1783 წლის ტრაქტატში, ისე

გიორგი XII-ის რწმუნებულთა ნოტაში. მაგრამ რუსის მთავრობამ გაქელა ქართველი ერის და მეფის სურვილები, აღიარა მთელი ივერია რუსეთის ნაწილათ და გუბერნიათ.

– ჩავიდა თუ არი კნორინგი პეტროგრაღში, იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა გამოსცა 12 სექტემბერს 1801 წელს თავისი ცნობილი მანიფესტი. ამ მანიფესტში აღნიშნულია თუ რა მფარველობას უწევდა წინეთ რუსეთი საქართველოს, როგორ ეხმარებოდა და იცავდა მეზობელთაგან. მოხსენებულია ომარ ხანის დამარცხება. ივერიის რუსეთთან შეკავშირება პავლე I-ის დროს 18 იანვარს მანიფესტით, თუ რა ხითათი მოელოდა სამეფოს დინასტიური განხეთქილებით და სურვილი ქართველი ხალხისა რუსეთთან შეერთების შესახებ. – „ყველა ამ გარემოებამ ჩვენ იძულებული გაგვხადა არ დაგველუპა ერთმორწმუნე ერი, რომელმაც გადასცა თავის ბედი რუსეთის დიდსულოვან მფარველობას. თქვენი იმედები ამხანათ არ იქნება მოტყუებული, არც ძალთა მომატებისათვის, არც ანგარებისათვის, არც უმისოთაც უუდიდეს იმპერიის საზღვრების გადიდებისათვის ვიღებთ ჩვენს თავზე საქართველოს სამეფოს მართვა-გამგეობის მძიმე ტვირთს. მხოლოდ ერთად-ერთი ღირსება, პატივი და კაცმოყვარება გვაკისრებენ ჩვენ წმინდა მოვალეობას, ვისმინოთ ტანჯული ერის ვედრება, დავაცხროთ მისი წამება-ნი და დავაარსოთ საქართველოში მართველობა, რომელსაც შეეძლება დაამყაროს სამართალი „პიროვნების და საკუთრების ხელუხლებლობა და მიანიჭოს ყოველ ადამიანს კანონის ძალით მფარველობა.“

ამავე მანიფესტით იმპერატორი ნიშნავს ღენ. კნორინგს ივერიის მთავარმართებელათ და იმედობს, რომ ქართველი ერი მოიპოებს ასეთი მართველის მეოხებით მშვიდობას და ბედნიერებას. ყოველივე შემოსავალი და გადასახადი უნდა დარჩენილიყო სამეფოში მართვა-გამგეობის და ადგილობრივ ხარჯების დასათარავათ. ბოლოს გულკეთილი იმპერატორი მიმართავს ქართველ ერს ლოცვა-კურთხევით და უსურვებს მშვიდობას, ნივთიერს და გონებრივ განვითარებას, სამართლიანობის დამყარებას და ბედნიერ მოქალაქებრივ ცხოვრებას. – „თქვენი მშვიდობა და კეთილდღეობა იქნება ჩვენთვის ერთადერთი ფრიად სასიამოვნო ჯილდო,“ თავდება ამ საალერსო სიტყვებით. ეს ტკბილ-მწარე მანიფესტი, რომელშიაც გამოხატული იმპერატორის კეთილი სურვილები და იმედები მალე დაჭკნენ რუსის გაიძვერა და მექრთამე ჩინოვნიკების ტლანქ ხელებში და გარდიქცენ ქართველი ერისთვის შხამათ და გესლათ.

– ამ მანიფესტთან ერთათ დამყარდა ივერიაში უმაღლესი გამგეობა, ქართლ-კახეთი გადაიქცა ერთ ქართულ გუბერნიათ და გაიყო ხუთ მაზრათ. თითოეულ მაზრაში დანესდა სასამართლო, სათემო პოლიცია „კაპიტანისპრავნიკების“ უფროსობით, ქალაქებში კი დაინიშნა მოლარე, ციხის თავი (კომენდანტი) და ნაცვალი, ე. ი. პოლიციის უფროსი. უმაღლესი ბრძანებით საქართველოს საქმეები უნდა ეწარმოებიათ, ქართველთა ჩვეულებ-

ბის მიხედვით, მეფე ვახტანგის კანონებით. აგრეთვე უმაღლესათ ებრძანა მთავარმართებელს შეუმსუბუქოს სასჯელი დამნაშავეთ, მოსპოს წამებანი და სიკვდილით დასჯა. კეთილმა ხელმწიფემ შეინყნარა ქართველ ბატონიშვილთა თხოვნა და მისცა მათ სამშობლოში დაბრუნების ნება, მაგრამ სახელმწიფო საბჭომ სცნო მავნებელათ ასეთი ნებართვა და იმპერატორ-მაც დაამტკიცა საბჭოს განაჩენი; ბატონიშვილები დარჩენ ისევ რუსეთში; მათ წაერთვათ სამეფო გვარი **ბაგრატიონი** და მონათლეს იგინი უგანათლებულეს **თ-დ გრუზინსკებათ**. საქართველოს რწმუნებულთ და სხვა რუსეთის ერთგულ ქართველ თავადებს ებოძათ მაღალი ჩინი, ორდენები და უხვი ჯილდო; ინვოდა მამაპაპეული ოჯახი და სამშობლოს გამცემნი ითბობდენ ხელებს... ხოლო კვნესდა და გმინავდა ათასი წლობით ტანჯული ქართველი ხალხი. მასთან ერთათ ღვრიდა მდულარე ცრემლებს და დასტიროდა თავის სამშობლოს ბედს დიდი მამულიშვილი **სოლომონ ლეონიძე**. დაღესტნის თოვლიან მთებში კი ბორგავდა, ვით დაჭრილი ლომი, რუსეთის მტერი პირქუში **ალექსანდრე ბატონიშვილი**.

V. რუსის ჩინოვნიკების თარეში საქართველოში.

საქართველოს მეფე-დიდებულნი მეტათ კარგი აზრის იყვნენ ერთ მორწმუნე რუსის ხალხზე, მთავრობასა და მარავა-გამგეობაზე, რადგან სრულიად ვერ იცნობდენ მათ. მწარე სინამდვილემ გააცრუა მათი რწმენა-იმედები. ჯერ კიდევ ვახტანგ მე-VI იგემა რუსეთის იმპერატორის „რანდობის“ სიტკბო. შემდეგ კიდევ უარესი დღე დაადგათ სოლომონ I-ს და ერეკლე გმირს. ამათ საკმაოთ ინვნიეს საქართველოში გამოგზავნილის რუსის პირველი ჩინოვნიკის, ლენერალი **ტოტლებენის** „პატიოსნება“ და „ადამიანობა.“ ქართველები შემდეგ გაეცვნენ რუსის ჩინოვნიკებსაც, მაგრამ ყველას გადააჭარბა, თავის საარაკო უზრდელობით და ანგარებით ივერიის მეფის სასახლეში მინისტრათ გამოგზავნილმა **კოვალენსკიმ**. თფილისში მოსვლისთანავე ეს რუსის იმპერატორის მინისტრი თავის დამტვერული ქურქით და თფილი ჩექმებით პირდაპირ შეიჭრა სადარბაზოთ მეფე გიორგი XII-თან, რომელმაც დიდის ზემით დაუნიშნა აუდიენცია – მიაღმევიანა სავარძელი ზედ მეფის გვერდით და ჩაბძანდა შიგ იმ რიგათ, რომ მისი დამტვერული წალები და მუხლები ეხებოდენ მეფის ფეხებს. რუსის ელჩის ასეთმა უცნაურმა საქციელმა ფრიად გაოცა მეფე, ბატონიშვილები და თავად-აზნაურობა. ამათ ეწყინათ კოვალენსკის ასეთი უზრდელობა. მაგრამ მათ განცვიფრებას არ ქონდა საზღვარი, როცა იგივე კოვალენსკი იმავე მტვერიანი სამოსელით შევიდა მეფის მეუღლის მარიამ დედოფლის დარბაზში, შესვლისთანავე დახედა საათს, და რადგან 12 საათი იყო, დაიძახა რიხიანათ: – „ახლა საადმირალო საათია და დრო არის გადავკრათო“! რუსეთის მინისტრს მაშინვე მიართვეს **არაყი**.

კოვალენსკის საარაკო მოქმედებანი ამით არ დამთავრდა. ერთხელ მეფე გიორგიმ გამართა ნადიმი და დაპატიჟა კოვალენსკი. ამან უარი შეუთვალა მეფეს, ავით ვარო და სტუმრად გაუგზავნა თავისი მოხელენი. თვითონ კი ჩუმად შეიპარა ქალების განყოფილებაში და თარულათ უმზერდა მუაჭირიდან სუფრაზე მსხდომ ლამაზ ბანოვანთ. კოვალენსკის ასეთ გმირობას აღგვიწერს თვით რუსის ჩინოვნიკი **სოკოლოვი**.

საქართველოს მეფეთა კარზე ყოფილან ელჩებათ მრავალ უკულტურო ხალხთა, მაგ. სელჯუკის თურქთა, მონგოლთა, თურქმენტა და ლეკთა დესპანნი, მაგრამ ასეთი, როგორიც იყო კოვალენსკი, ჯერ არ ენახათ ქართველებს.

ასე ბრწყინვალეთ დაიწყო ივერიაში რუსის მინისტრის და მაღალჩინოვნიკის საარაკო მოქმედებანი!..

საზოგადოთ ცნობილია, როცა რომელიმე სახელმწიფო ან სამთავრო ჰგზავნის სხვაგან ელჩათ თავის კაცს, სცდილობს გაგზავნოს ადგილობრივ ზნე-ჩვეულებათა მცოდნე, გონიერი, ნიჭიერი, დარბაისელი და მეტათ ზრდილობიანი ადამიანი. ყოველივე ამას მოკლებული იყო კოვალენსკი.

„ზრდილობით“ კოვალენსკის არ ჩამორჩა უკან მისი თანამედროვე **დენ. ლაზარევი**, რომელიც შემდეგ ისე გაკადნიერდა, რომ, როცა მიანდევს მარიამ დედოფალს გამოუცხადე რუსეთში გადასახლებაო, ეს „უზადო რაინდი,“ შეიჭრა სასახლეში ხიშტიანი სალდათებით, მივარდა დედოფალს, სტაცა ფეხში ხელი და სურდა გადმოეთრია ტახტიდან. ასეთი უდიერი მოქცევა ვერ აიტანა სულით ძლიერმა საქართველოს დედოფალმა; იელვა უცებ ხანჯალმა მის ხელში და გულგაპობილი ლაზარევი იქვე დაეცა მკვდარი.*)

– ბევრს სიმკაცრეს და ბოროტებას სჩადიოდა აგრეთვე ახალი მთავარმართებელი **კნორინგი**.

მაგრამ თვით **ლაზარევის**, კოვალენსკის და კნორინგს თავის სიმკაცრით და მხეცობით გადააჭარბეს რუსის კაპიტან-ისპრავინკებმა. მაგ., სოფ. შამურს ერთმა ისპრავინკმა გაბანრა ოსები და ძალათ შეაჭამა ძალების სალაფავი, რომელიც შეაზავა ამრიგათ: მოატანია გობი, ჩაასხა შრატი, ჩაყარა შიგ დაკუნული კატები და შეაზავა ყოველნაირი სისაძაგლით. შემდეგ გაღუნვა ოსებს რვა სახლი და დაღუპა ცეცხლში 300 კოდი ქერი. ამგვარი მტარვალობა წაამწარეს გამხეცებულ ისპრავინკს: იგი მოკლეს ნიჩბების ცემით გამწარებულმა ოსებმა.

ზემოხსენებულ რაინდებს მოედევნენ რუსეთიდან მათსავით უზრდელი, უმეცარი, მკაცრი, ლოთი, გარყვნილი და მექრთამე ჩინოვნიკები. ამათ უზომო თარეშს, კადნიერებას და უნამუსობას არ ჰქონდა საზღვარი. ესენი იტაცებდენ ქართველ ქალებს, ძალათ ართმევდენ ხალხს სარჩო-საბადებელს, აყენებდენ მათ ბინებზე სალდათებს, აკეთებინებდენ უფასოთ სამხედრო გზებს, გაყავდათ ურმებით მო-

რეულ ბეგარაზე, იღებდენ უზომო ქრთამებს, ლანძღავდენ და სცემდენ ქალსა და კაცს. ერთი სიტყვით რუსის ჩინოვნიკები და მათი ქეშიკები იქცეოდნენ ისეთი მხეცობით, რომლის მზგავსი ჯერ არ ენახა ქართველ ხალხს.

ეჭვი არაა, იმ თავითვე დაფინყებას მიეცა 12 სექტემბრის მანიფესტში გამოთქმული ალექსანდრე იმპერატორის აღთქმა, ნუგეში და დაპირებანი. რუსის ჩინოვნიკების მოსვლისთანავე გაქრა საქართველოში სამართალი, მფარველობა, პიროვნების და საკუთრების ხელუხლებლობა, – ეს მაღალი მცნებანი, ასე მკაფიოთ გამოთქმული იმპერატორის მანიფესტში; ნაცვლათ ამისა დამყარდა ხალხის დარბევა, აწიოკება, ცემა, ტყეპა, ნამუსის ახდა, ცარცვა-გლეჯა დაუსჯელი თარეში... ქართველ ერს აეხადა უფლება და გარდაიქცა რუსის ჩინოვნიკების საბურთალოთ... კეთილმა ხელმწიფემ ალბათ არ უწყოდა, თუ ვის ხელით იქნებოდა მისი მანიფესტის და დაპირებათა აღსრულება... – „ღმერთი მაღლაა, ხელმწიფე კი შორსაო“, თავხედათ გაიძახოდნენ საქართველოში მოსული რუსის ჩინოვნიკები და სწადიოდნენ ყოველგვარ სიმხეცეს და უსამართლობას. უმეცარი, ლოთი, გაიძვერა, ფლიდი, ქურდი, ავაზაკი, ცრუ და გარყვნილი არსებანი, რომელთაც აღარ ედგომებოდათ თავის სამშობლოში, – აი რო-

*) პლ. იოსელიანის თქმით, ლაზარევის მკვლელი ყოფილა თითქო მარიამ დედოფალის კარის კაცი ნიკო ხიმშიაშვილი, რომელიც შემდეგ გადავარდნილა ახალციხეში.

გორი რაინდები მოევლინენ ბედშავ ივერიას რუსის ჩინოვნიკის სახით! სწორეთ ამ სიტყვებით ახასიათებენ ამ ჩინოვნიკებს თვით რუსის განათლებული და პატიოსანი მოხელენი, მაგ., სოკოლოვი, ლოფიციკი, ნ. დუბროვინი, პ. ციციანოვი, მარკიზ შაულიჩი, და სხ. (იხ. „აქტივი“, ტ. I. და II.) – ბევრი შავ-ბნელი დღე განიცადა ჩვენმა უბედურმა სამშობლომ, ბევრჯერ ითარეშეს ჩვენში აზიის მტარვალეებმა და იმათმა ველურმა მხედრობამ, მაგრამ ამ ბარბაროსთ არ უქნიათ ის, რაც ჩაიღინეს ჩვენში მოყვრის ნილაბით მოვლენილმა რუსის ჩინოვნიკებმა და სალდათებმა. მოკლე ხანში ამათ შეაძულეს ქართველ ხალხს რუსის მთავრობა და მონატრეს წარსული ცხოვრება. ამათვე გამოიწვიეს თავის მხეცობით მთიულეთის და კახეთის აჯანყებანი, რასაც მოჰყვა დიდი მსხვერპლი და სისხლის ღვრა, ხალხის დარბევა, აწიოკება და ფეხქვეშ გასრესა.

ლოფიციკის სიტყვით, ქართველები ვერ პოულობდნენ სამართალს რუსის ჩინოვნიკებთან, ხალხი სწუხდა, რომ ვერ მიაღწია იმ კეთილ დღეობას, რასაც ისე მხურვალეთ ელოდა რუსის მთავრობისაგან. აქტებში ვტყობულობთ, რომ საქართველოს მართველმა კოვალენსკიმ ქრთამებით იმდენ ფულს მოუყარა თავი, რომ შეისყიდა რაც საქართველოში მატყლი იშოვებოდა, რათა მიეყიდა მოგებით სახაზინო მაუდის ქარხნისათვის. სოკოლოვი იხსენიებს ამავე კოვალენსკის ფრიად საძაგელ კაცათ

და კვირობს, თუ როგორ უთმობდნენ მას ქართველები ამდენ უზრდელობასა და ბოროტებას. მისივე სიტყვით, „კოვალენსკი ყველას უზრდელათ ეკიდებოდა, როგორც მეფეს და მის სახლობას, ისე ხალხს, ყველას ერთ-რიგათ შეუბღალა სახელი და თავმოყვარეობაო.“

– „რუსის მოხელეთა ბოროტმოქმედება უმაღლეს ხარისხამდე ავიდა. ახალი მთავრობის უვარგისობა დღითიდღე მატულობდა და ხალხი ძალაუვნებურათ ძველ დროს სიამოვნებით და თან სინანულით იგონებდა. სასამართლოებში ქართველებს ლანძღავდნენ და ხშირათ მომჩივან-მოპასუხეს კიდეც სცემდნენ. საკმაო იყო ვისმეზე მცირე ეჭვი შეეტანათ, მაშინვე დაატუსაღებდნენ, ხელებს ზურგზე გაუკრავდნენ თოკით, კისერზე საბელს მოაბამდნენ და ისე ატარებდნენ ერთი ქალაქიდან მეორეში. ამა-საც არ სჯერდებოდნენ რუსის ჩინოვნიკები; ისინი სოფლებიდან იტაცებდნენ ქალებს და აუპატიურებდნენ,“ ამბობს ისტორიკოსი ნ. დუბროვინი.

ცნობილი კოვალენსკი მეორეთ გამოგზავნეს ივერიაში კნორინგთან ერთათ აპრილში 1802 წელს. – „ათი თვის განმავლობაში კოვალენსკიმ ჭირივით შეაძულა ქართველებს რუსები და მათი მართვა-გამგეობა. მისმა ბოროტმოქმედებამ მოთმინება დაუკარგა ქართველებს და აღუძრა სურვილი, რითაც შეეძლოთ, ევნოთ რამე რუსებისათვის,“ სწერს პ. ციციანოვი მინისტრ კოჩუბეის და თან უმატებს: – „ბოდიშს ვიხდი, რომ შეგანუხეთ კოვალენსკის საზიზღარი საქციელის აღწერით, რომლის სახელიც შეიქნა უმთავრეს ბუდეთ, საიდანაც იგზავნება გამოძიების, დატუსაღების და ქონების ჩამორთმევის უქაზებიო.“

1803 წლის დამდეგს საქართველოს მთავარმართებლათ დანიშნეს დამსახურებული ლენერალი თ. პავლე ციციანოვი (პ. ციციშვილი), ფრიად განათლებული პირი და შესანიშნავი სარდალი, კაცი დიდათ ნიჭიერი, სულით ძლიერი, ხასიათით მტკიცე, მასთან ტომით ქართველი, ხოლო რუსეთში დაბადებული და აღზრდილი. პ. ციციანოვს უყვარდა საქართველო; იგი მას ეძახდა თავის „სამშობლოს.“ სურდა დაუმყარებია მასში მშვიდობა და სამართალი, მაგრამ, როგორც რუსის ლენერალი, მართავდა ქვეყანას რუსეთის იმპერიალისტური პოლიტიკის საზომით. წინათ ის იღებდა მონაწილეობას მრავალ ომებში. ეკატერინე დიდი ეძახდა ციციანოვს „ჩემს ლენერალს.“ გამოჩენილი სუფოროვი აღტაცებული იყო მისი ვაჟკაცობით და ხშირათ ეტყოდა თავის ჯარს: „იბრძოლეთ ისე, როგორც იბრძვის გმირი და უშიშარი ლენერალი თ. პ. ციციანოვიო“. ჩამოსვლისთანავე საქართველოში, ციციანოვმა დაითხოვა სამსახურიდან კოვალენსკი და მის ნაცვლათ დანიშნა მისი ძმა, რომელმაც მალე მიჰყო ხელი ქრთამებს. მთავარმართებელმა დაითხოვა ეს პირიც.

3-4 წლის განმავლობაში ივერიაში გამოცვალეს ხუთი სამოქალაქო მართველი, მაგრამ არც ერთი არ გამოდგა პატიოსანი. ძმათა კოვალენსკების შემდეგ თავი ისახელეს თ. ვალკონსკიმ, ტარასოვმა და ლიტვინოვმა; ესენიც მალე გარეკეს სამსახურიდან და ზოგი მისცეს კი-

დეც სამართალში. სამართალშივე მისცეს აგრეთვე თფილისის კამენდანტი ჩერნოვი, როგორც მეტათ უზნეო და მექრთამე. სოფლებში ხომ თავისუფლათ ნავარდობდენ წვრილი მოხელენი. აქ სამართალი და გამგეობა იყო კაპიტან-ისპრავნიკების და მდივანბეგების ხელში, რომელთა სამარცხვინო მოქმედებანი ანუსხულია აქტებში. საქმის წარმოება და სამართლო იმ თავითვე დამკვიდრდა ხალხისთვის გაუგებარ რუსულ ენაზე, რასაც მოჰყვა საქმეთა არევე-დარევა, ხალხის ზიანი და დიდი უკმაყოფილება. ასეთ პირების ხელში ქართველები სამართალს ვერ პოულობდენ, ამიტომ სწუხდენ და დრტვინავდენ. გაჰქრა სამუდამოთ მეფობის დროის ჩქარი და სწორი სამართალი; ახლა მსაჯულს და მომჩივანს არაფერი ესმოდათ ერთმანეთის. საქმეები კი მთელი თვეობით და წლობით გრძელდებოდა. ასეთი უგვანო მართვა-გამგეობა აღელვებდა ხალხს. იგი უკვე ხმა მალლა გაიძახოდა რუსების შესახებ: „როგორც მოსულან, ისე წაბრძანდენო!“ მაგრამ რუსები არ მიდიოდენ; მათ მეტათ გაუტკბათ საქართველოში ყოფნა. ივერია შეიქნა მათთვის ოქროს სარწმისათ და ზღაპრული არგონავტების მზგავსად ლაღათ ენაფებოდენ მის სიმდიდრეს. რუსის ასეთმა უცნაურმა სამსჯავრომ მეტათ შეაწუხა თავად-აზნაურობაც. ამათ რამდენჯერმე მიმართეს თხოვნით იმპერატორს: მოგვაშორე კაპიტან-ისპრავნიკები და აღგვიდგინე დაპირებული ვახტანგ მეფის კანონებზე დამყარებული სასამართლო. მაგრამ მათი თხოვნა-ვედრება რჩებოდა ხმათ მღალადებელისა უდაბნოსა შინა.

საქართველოს მთავარმართებელის პ. ციციანოვის უმთავრესი ყურადღება მიმართული იყო საზღვრების გამაგრება-გათართობაზე, თურქ-სპარსთა წინააღმდეგ ომებზე და განსაკუთრებით ლეკებზე, რომელნიც თავისუფლათ დათარეშობდენ ქართლ-კახეთში და იკლებდენ სოფლებს. ამიტომ ციციანოვი ვერ აქცევდა შესაფერ ყურადღებას ივერიის შინაურ მართვა-გამგეობას. იმპერატორის მანიფესტმა, სამეფოს ძალდატანებულმა შეერთებამ, ნაძალადევემა ფიცმა და უმთავრესათ კი უზნეო ჩინოვნიკებმა შეაძულეს რუსის მთავრობა ქართველ ერს, გამოიწვიეს დიდი უკმაყოფილება და დაბადეს ამბოხების თესლი. კიდევ 1802 წელს დაიწყო კახეთში მღელვარება. ამას ხელს უწყობდენ ერეკლე მეფის ქვრივი დარეჯან დედოფალი და მისი შვილები: იულონი, ფარნაოზი და ალექსანდრე. პირველი ორი იყვნენ იმერეთში და იქიდან მოქმედობდენ; ალექსანდრე კი გადავარდა სპარსეთში და დაიმსახურა ფატალი-შაის დიდი სიყვარული და პატივისცემა: ალექსანდრე შეიქნა რუსების დაუძინებელი მტერი, ოცნებობდა ივერიის განთავისუფლებაზე და სამეფოს აღდგენაზე. შას ბევრი მომხრე ყავდა მთაშიაც; განსაკუთრებით ლეკებს უყვარდა იგი. ვით ზღაპრული რაინდი, მომამველო გმირი მურიდატი, ალექსანდრე ბატონიშვილი დარბოდა მთასა და ბარში, ყველგან სთესდა აჯანყებას და რუსეთისადმი სიძულვილს. შას სპარსეთის შაი პირდებოდა დიდ ჯარებს და ამ დაპირებით აიმედებდა იგი 1804 წელს აჯანყებულ

მთიულეთს. ალექსანდრეს ეძახდენ უკვე „საქართველოს მეფეს.“

ციციანოვის აზრი იყო მოეშორებია ივერიიდან და გადაესახლება რუსეთს მემბოხე ბატონიშვილები და დედოფლები. იგი ყოველივე ღონეს ხმარობდა ამის მისაღწევად. მას სწამდა, რომ ამით დამყარდებოდა ივერიაში სრული მშვიდობა. მიზანს მიაღწია კიდეც: მოკლე დროში მან იხელთა და გადაასახლა რუსეთს ორივე ძმა, იულონი და თარნაოზი, ხოლო ალექსანდრე ვერ ჩაიგდო ხელში. ორივე დედოფალი კიდეც უფრო ადრე გაგზავნა რუსეთს. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, თუ რა უდიერათ მოეპყრა მარიამ დედოფალს ლენ. ლაზარევი. თავის ღირსების დამცველი დედოფალი გაგზავნეს ქ. პურსკს ბელოგოროდის დედათა მონასტერში; რამდენიმე წელს შემდეგ მისცეს ცხოვრების ნება მოსკოვში, სადაც მიიცვალა 1651 წელს. მისი ნეშთი დიდის პატივით გადმოასვენეს ქართველებმა და დაკრძალეს მცხეთის ტაძარში.

ასეთი იყო პირველი ნაბიჯი რუსული მართვა-გამგეობისა აღმოსავლეთ საქართველოში, რასაც შედეგათ მალე მოჰყვა მთიულეთის და კახეთის აჯანყებანი და საშინელი სისხლის ღვრა.

IV იმერეთის ამბები

იმერეთის მეფე სოლომონ II და რუსეთის მთავრობის პოლიტიკა

როგორც ვიცით, მე-18-ტე საუკუნის მეორე ნახევარში კოლხეთი ანუ დასავლეთი საქართველო იყო დაგლეჯილი 5 ნაწილათ, ე. ი. იმერეთის სამეფო და სამთავროები: გურია, სამეგრელო (ოდიში), სვანეთი და აფხაზეთი. ესენი ხშირათ კინკლაობდენ და ასუსტებდენ ერთმანეთს, რაც მეტათ ხელს უწყობდა ოსმალეთს და შემდეგ რუსეთს.

იმერეთის მეფე სოლომონ I მიიცვალა უძეოთ 1784 წელს. ერეკლე მეფის რჩევით სოლომონმა სიცოცხლეშივე იშვილა და სცნო ტახტის მემკვიდრეთ თავის 12 წლის ძმის-წული დავითი, არჩილის შვილი; ეს დავითი იყო დედით ერეკლე მეფის და დარეჯან დედოფლის შვილის-შვილი. იმერეთში ამ დროს იყო მეტათ გავლენიანი თავადი სარდალი პაპუნა წერეთელი. ამის შთაგონებით იმერეთის ერმა მოითხოვა მეფეთ სოლომონ I-ის მეორე ძმის-წული, გიორგის შვილი დავითი, უკვე დავაუკაცებული 29 წლისა. იგი იყო თვით პაპუნა წერეთლის ცოლის ძმა. ამ დავითს დაუჭირეს მხარი მაქსიმე კათალიკოსმა, რუსეთის წარმომადგენელმა ბურნაშევმა და გაამეფეს იმერეთში, რასაც მოჰყვა პარტიობა და განხეთქილება სამეფოში. ახალმა მეფე დავითმა მოისურვა ერეკლე II-ის მაგალითით რუსეთის მთავრობაში შესვლა. ამ აზრით გაგზავნა პეტროგრადს ეკატერინე დიდთან ელჩებათ სახლოთუხუცესი თ. ზურაბ წერეთელი, პირველი მდივანბეგი დავით კვინიხიძე და ქათალიკოზი მაქსიმე.

ამავე დროს არ ცხრებოდა ტახტის კანონიერი მემკვიდრე დავით

არჩილის ძე, მას მიემხრენ ახალ მეფეზე გაჯავრებული თ. ჰაჰუნა წერეთელი და თ. სეხნია წულუკიძე, მიმართეს დასახმარებლათ ახალციხის ფაშას **სულეიმანს** და ლეკთა ბელადს **ომარ ხანს**. ამათ სიხარულით მიიღეს მონაწილეობა დინასტიურ განხეთქილებაში და 1786 წელს ზამთარში ჩააბარეს 1000 თურქი და 500 ლეკი. ახალი მეფე დავითი თავის რაზმით გაეშურა მტრის წინააღმდეგ და დაამარცხა სასტიკათ. ჰატარა დავითი გაიქცა ახალციხეს. ამ ხანებში დავით მეფემ მიიღო რუსეთიდან **ჯილდოთ 4000 ოქრო**, ჰატარა დავითს კი მისცეს წინადადება წასულიყო რუსეთს, რომ ამრიგათ დამყარებულიყო იმერეთში მშვიდობა. ტახტის მემკვიდრე დავითმა უარყო ასეთი წინადადება და განაგრძო ბრძოლა. მან მთარველობა სთხოვა ერეკლე მეფეს და ოდიშის მთავარს **გრიგოლ დადიანს**. ამათი დახმარებით 1790 წელს დაამარცხა დავით მეფე, განდევნა იმერეთიდან და თვით ეკურთხა მეფეთ **სოლომონ II** სახელით.

ახლა შეუდგა სამზადისს განდევნილი მეფე. შემოესია იმერეთს დაქირავებულ ლეკთა და თურქთა ჯარით, დაამარცხა **სოლომონ II**, განდევნა და კვლავ გამეფდა. **სოლომონ II** გაიქცა თბილისში და შეაბრალა თავი ბაბუას. ერეკლემ მისცა ჯარი **ივანე ბატონიშვილის** სარდლობით. ამათ დაამარცხეს დავითის დაქირავებული რაზმი, დავითი განდევნეს ახალციხეში და პირობა დაადებინეს, რომ არაოდეს არ გაუნეგდა წინააღმდეგობას. ამ რიგათ იმერეთის ტახტზე ავიდა ისევ **სოლომონ II**. დავით მეფემ განიძრახა **სოლომონ II** სიკვდილი და გაუგზავნა მკვლელი. ეს ბოროტება დროზე გაუგეს. დავითმა შეფიცა ერთგულობა **სოლომონს** და მძევლათ მისცა თავის 3 წლის ვაჟი კოსტანტინე, რომელიც მეფემ დაატუსაღა **მუხურის ციხეში** (რაჭაში). დავითი მაინც არ დაცხრა და შეატაკა **სოლომონს** **გრიგოლ დადიანი**, რომელიც 2-3 ჯერ დამარცხდა კიდევ. დავით მეფე იმედობდა ოსმალთა დახმარებით ტახტის დაბრუნებას და ემზადებოდა საომრათ. არც **სოლომონს** ეძინა; ამან მოიწვია დასახმარებლათ ზარბაზნებით ერეკლეს შვილი **ალექსანდრე**, მაგრამ მოულოდნელმა შემთხვევამ შესწყვიტა ძმათა შორის უაზრო სისხლის ღვრა: 1795 წელს თებერვალში დავითი უეცრივ გარდაიცვალა ყვავილით ახალციხეს. ამრიგათ შეწყდა იმერეთში დინასტიური შფოთი და სისხლის ღვრა, რაც ძირს უთხრიდა სამეფოს. ხალხმა ამოისუნთქა თავისუფლათ.

სოლომონ II შეუდგა სამეფოს გონივრულათ მართვას. ეს ჭაბუკი მეფე იყო ჭკვიანი, გამჭრიახი, შორსმჭვრეტი დიპლომატი და სამშობლოს მოყვარული. მისი უზენაესი ზრუნვა იყო დასავლეთ საქართველოს გაერთიანება და ერთ სამეფოთ გარდაქმნა. იმავე დროს იგი თვალყურს ადევნებდა ორს ვეშაპს, მის ჩასანთქავათ მოვლენილს, **რუსეთს** და **ოსმალეთს**. იგი კარგათ გრძნობდა, რომ დაგლეჯილ საქართველოს ნაწილები ცალცალკე ვერ გაუმკლავდებოდენ მათ. საჭირო იყო სამეფო-სამთავროების შეერთებული მოქმედება. ამ მიზნით **სოლომონ II** კიდევ 1790 წელს

შევკრა ტრაქტატით (პირობით) ერეკლე მეფეს და გურია-სამეგრელოს მთავრებს. ამ ტრაქტატის ძალით საქართველოს მეფე-მთავრები აღიარებდნენ ერთობას გარეშე მტერთა წინააღმდეგ, პირდებოდნენ ერთმანეთს დახმარებას მშვიდობის დასადგენათ და აღუთქვამდნენ ზრუნვას ერის კეთილდღეობისათვის. ამას შემდეგ სოლომონმა მოისურვა რუსეთთან მეგობრული კავშირი და ამ მიზნით გაგზავნა ელჩათ ცნობილი მგოსანი **ბესიკი** (გაბაშვილი), იმერეთს გადმოხიზნული.

ტრაქტატის ძალით სოლომონ II უნდა დახმარებოდა ერეკლე მეფეს 1795 წელს აღამაჰმადხანის წინააღმდეგ. მართლაც 2000 მხედრით იგი გაჰყვა ერეკლეს ერეგნისკენ შაის წინააღმდეგ.

ივერიის სამეფოს შეერთების შემდეგ რუსეთმა უმთავრესი ყურადღება მიაქცია დასავლეთ საქართველოს. მას სურდა ჩაეგდო ხელში ეს გემრიელი ლუკმაც და ამ რიგათ გამხდარიყო სრულიად ამიერ-კავკასიის ბატონ-პატრონი. ამიტომ ყოველ ღონისძიებას ხმარობდა ჩარეულიყო იმერეთის შინაურ საქმეებში, სხვადასხვა ხრიკებით დაეჭირა იგი, მაგრამ იმავე დროს უნდა ემოქმედნა ფრთხილათ, რომ არ გაეზრახებია ოსმალეთი, როგორც იმერეთ-გურია-სამეგრელოს ძველი სიუზერენი. რუსეთის ასეთი პოლიტიკის გამსახებელი შეიქმნენ ჯერ **პ. ციციანოვი** და შემდეგ **ტორმასოვი**. რუსეთს მალე მიეცა შემთხვევა ჩარეულიყო იმერეთის შინაურ საქმეებში: დავით მეფის ქვრივმა ანნამ 1801 წელს სთხოვა მფარველობა ივერიის მთავარმართებელს ღენ. კნორინგს თავის შვილის კოსტანტინეს განთავისუფლების შესახებ. კნორინგმა მოსთხოვა სოლომონ II-ს ბატ. კოსტანტინეს განთავისუფლება. ამის ნაცვლათ სოლომონმა მოითხოვა რუსის ჯარით დახმარება გრიგოლ დადიანის წინააღმდეგ, რომელთანაც ქონდა შუღლი და განხეთქილება ლეჩხუმის გამო. იმავე დროს იმერეთის მეფეს შეფარებოდნენ ერეკლე მეფის შვილები იულონი, ფარნაოზი და ალექსანდრე. ეს გარემოებაც ძლიერ წყინდა რუსეთის მთავრობას. ყოველივე ამან გამოიწვია რუსეთის ჩარევა იმერეთის შინაურ საქმეებში და გადაწყვიტა სამეფოს ბედი.

ოდიშ-იმერეთის ქიშპობის ვაშლათ გადაიქცა **ლეჩხუმი**. ძველათ იგი ეკუთნოდა იმერეთს, შემდეგ დადიანმა წაართვა იგი იმერთა მეფეს და გაიხადა თავის პროვინციათ. ახლა სოლომონ მეფე უმთავრესათ ცდილობდა დაებრუნებია უკანვე ეს მოზრდილი მხარე. მტრების სასიხარულოთ და კოლხეთის დასალუჰავათ მოხდა დიდი ბრძოლა და განხეთქილება იმერეთსა და სამეგრელოს შორის. ამ ბრძოლაში ჩარიეს ახალციხის ფაშა და აფხაზები. ხან იმერეთი იმარჯვებდა, ხან ოდიში. ბოლოს სოლომონ მეფემ მოკრიფა ძალა, დაამარცხა ზედიზედ გრიგოლ დადიანი 1802 წელს და წაართვა თითქმის მთელი ლეჩხუმი. ამ გარემოებამ 1803 წელს აიძულა გრ. დადიანი ეთხოვა მფარველობა რუსის ხელმწიფისთვის და მიმართა **პ. ციციანოვს**. რუსის მთავრობა ალტაცებით მიეგება გრ. დადიანის სურვილს, ჯილდოთ მიართვეს **ალექსანდრე ნეველის**

ორდენი და გაუგზავნეს ჯარი. 2 დეკემბერს 1803 წელს გრ. დადიანმა პირობის ქალაქს ხელი მოაწერა, 4 დეკემბერს კი ფიცის მიღება რუსთ ხელმწიფის ერთგულებაზე. 4 ივლისს 1804 წელს ალექსანდრე იმპერატორმა რესკრიპტით დაამტკიცა სამეგრელოს სამთავროს შეერთება და მისი მთავრის ხელშეკრულება. ამ რიგით სამეგრელოს რუსეთთან შეერთებამ დააჩქარა იმერეთის სამეფოს დაცემა.

იმერეთს უკვე ორი მხრით შემოერტყენ რუსები; ამათ ხელში ეკავათ ოდიში და ქართლ-კახეთი. ამ გარემოებამ მეტათ ჩააფიქრა სოლომონ II. რუსეთის უზარმაზარ იმპერიასთან გამკლავება მას არ შეეძლო. ოსმალეთს თითქო არ სურდა ემზირა ამ ამბებისთვის და ძალათ იფარებდა ხელს თვალეზზე; მას არ უნდოდა ომი რუსეთთან. სპარსეთი მეტათ ძაბუნი გამოდგა და მარცხდებოდა ყველგან. ძველ მეტოქეთა ასეთი სისუსტე ფრიად ხელს უწყობდა რუსეთის ბატონობის დამყარებას ამიერკავკასიაში. უღმობელმა ბედისწერამ უკვე დაკენთა იმერეთის სამეფო; ამიერიდან მისი დღეები იყო დათვლილი. ამას ყველაზე უკეთ ხედავდა შორსგამჭვრეტი მეფე სოლომონი. ამიტომ ცდილობდა პროტექტორატით მაინც დამთავრებულიყო სამეფოს პოლიტიკური არსებობა. ამ მიზნით მეფე იძულებული შეიქნა გაეგზავნა პეტროგრადს მასთან შეფარებული დიდი მამულიშვილი **სოლომონ ლეონიძე** და ეთხოვა მფარველობა. მეფეს აშინებდა აგრეთვე კოსტანტინე ბატონიშვილის მეტოქეობა. სოლომონ II ცდილობდა დაესწრო დადიანისთვის ტრაქტატის შეკვრაში, ამიტომ აბრკოლებდა მოლაპარაკებას დადიანსა და **პ. ციციანოვს** შორის. სოლომონი იქამდიც კი მივიდა, რომ მოაკლევინა დადიანის შუაგაცი. ამ ამბავმა მეტათ განარისხა ალექსანდრე იმპერატორი. მაშინვე შესწყვიტეს მოლაპარაკება მეფის ელჩ ლეონიძესთან, მისწერეს **პ. ციციანოვს** რუსის ჯარით დაეჭირა იმერეთი და დაეტუსაღები მეფე. **პ. ციციანოვი** სიხარულით მაგრამ ფრთხილად შეუდგა იმერეთის ხელში ჩაგდებას. ამ მიზნით მან გამოგზავნა საზღვარზე გრენადერის პოლკი. ამასთანავე მისწერა ბარათი იმერეთის მთავარსარდალს **თ. ქაიხოსრო წერეთელს**: იმერეთს ქართვეილი უქადის ჩრდილოეთიდან, მაგრამ შეიძლება ასცილდეს მეფე სოლომონის მორჩილების გამოცხადებით. თუ ყველაფერი მშვიდობიანათ გათავდება, მაშინ მზე წინანდელზე უფრო გააბრწყინებს იმერეთის სამეფოს; მაშინ სოლომონის მეფობა არ აიმღვრევა არც ერთ საათს მის სიცოცხლეში და ჭალარით შეიმკობა მისი უვნებელი ტახტი“. **პ. ციციანოვს** მორიგებით უნდოდა საქმის გათავება, რადგან განჯაზე გამარჯვებული ეშურებოდა ერევნის აღებას, იმერეთთან ომი კი მას ჩაითრევდა და ბევრ დროს დააკარგვინებდა.

საქმის ასეთი მსვლელობა არ დარჩა სასიამოვნოთ სოლომონ II-ს მან სწრაფათ გაუგზავნა **პ. ციციანოვს** დესპანებათ **ქაიხოსრო წერეთელი** და **სეხნია წულუკიძე** და სთხოვდა რუსეთის ქვეშევრდომობას იმ პირობით, რომ ლეჩხუმი დარჩენილიყო იმერეთის სამეფოს ფარგალში.

პ. ციციანოვი არ დათანხმდა ამ პირობაზე. მან მისცა მეფეს მოსაფიქრებლათ 12 დღის ვადა და თავის მხრივ გაგზავნა ქუთაისში პორუჩიკი გრაფი **მ. ვორონცოვი**. იგი პატივისცემით მიიღო მეფემ, მაგრამ გამოგზავნილ პირობას ხელი არ მოაწერა. მას სურდა **ლექსუმი** უსათუოდ დარჩენილიყო მის ხელში.

რაკი მოლაპარაკებით არაფერი გამოვიდა, **პ. ციციანოვმა** მიმართა ჩვეულებრივ ოინს: მან მოისურვა იმერეთის დიდებულთა მოსყიდვა; ამ მიზნით უხვათ მოაბნია ოქრო და ვერცხლი. ეს უხვი საჩუქრები წაიღო იმერეთში და დაურიგა გავლენიან თავად-აზნაურთ და სასულიერო პირთ რუსეთის მომხრემ **თ. გიორგი აბაშიძემ**, რომელიც ორი თვე ცხენიდან არ ჩამომხტარა, ისე დადიოდა გორსა და ქუთაისს შუა.

ბზინვარე ოქრომ იქონია ნამდვილი სასწაული, მოხიბლა და გაუორგულა მეფეს ბევრი გავლენიანი თავადი და მათ შორის ყველაზე უფრო ძლიერი პირი სახლთ-უხუცესი (სასახლის მინისტრი) **თ. ზურაბ წერეთელი**, რომელიც იმ კადნიერებამდღაც მივიდა, რომ რუსების დახმარებით ოცნებობდა იმერეთის სამეფო გვირგვინზე. ამან კიდევ უფრო ჩაათქრა და მოხარა მეფე. **სოლომონმა** მოისურვა **პ. ციციანოვის** პირადათ ნახვა და მოლაპარაკება. ისინი შეხვდნენ ერთმანეთს ქართლის საზღვარზე **დაბა ლაზნაურაში** 19 აპრილს 1804 წელს. **სოლომონმა** კვლავ მოითხოვა **ლექსუმი**. მეფის ასეთმა დაჟინებამ გაათქცხა **პ. ციციანოვი**; მან შესწყვიტა მოლაპარაკება და დაემუქრა: „ჩვენ შევხვდებით ერთმანეთს ბრძოლის ველზე“-ო. მეორე დღესვე შეუსია ჯარი იმერეთის სოფლებს და ძალათ ფიცის მიაღებინა მცხოვრებთ რუსის ხელმწიფის ერთგულობაზე. ასეთმა მოვლენამ კიდევ უფრო შეაშინა **სოლომონი**. მან კვლავ ინახულა **პ. ციციანოვი** 25 აპრილს და დასთანხმდა იმ პირობაზე, რომ **ლექსუმი** დარჩენილიყო მის უფლებებში იმპერატორის განკარგულებამდღი. ამას შემდეგ **სოლომონმა** მიიღო ფიცის თავის ამალით და ხელი მოაწერა სათხოვარ მუხლებს (აქტს). გახარებულმა მთავარმართებელმა მართვა მეფეს აღმასებით შემკული **ალექსანდრე ნეველის** პირველი ხარისხის ორდენი.

ასე გადაწყდა 25 აპრილს 1804 იმერეთის ბედი!

აი **სოლომონ** მეფისაგან ხელმოწერილი აქტი და დამტკიცებული **ალექსანდრე იმპერატორის** მიერ!

1. მე **სოლომონ II**, ბაგრატიონთა ჩამომავალი, მეფე სრულიად იმერეთისა და კანონიერი მფლობელი იმერეთის სამეფოსა, ამ აქტის ხელმოწერის დღიდან ფიცითი დაპირების აღსრულების შემდეგ თვით და ყოველი ჩემი კანონიერი მემკვიდრეებით და სრული ჩემი სამეფოთი ვენდობი სამკვიდრო და ერთგულ ყმობას და ქვეშევრდომობას უმაღლესის სრულიად რუსეთის იმპერიის ან ბედნიერათ მფლობელს უუგანათლებულეს და უუმორჭმულეს დიდს ხელმწიფე იმპერატორს **ალექსანდრე პავლეს** ძეს, სრულიად რუსეთის თვითმპყრობელს და მის მაღალ მე-

მკვიდრებს.

2. მეორე მუხლში სოლომონ მეფე თხოულობს, რო მოიღოს იმპერატორმა წყალობა, რათა იგი და მისი მემკვიდრენი აღჭურვილ იყვნენ იმერეთის მეფის უფლებით და იმპერატორის მიმართ ერთგულობის მოვალეობით, რისთვისაც გააბედნიერონ იგი და მისი მემკვიდრენი უზენაესი წყალობის სიგელით (ღრამატით). ამასთანავე უნდა იყოს აღნიშნული გურიის ხელქვეითობა იმერეთის სამეფოს წინაშე.

3. მეფე თხოულობს, რომ იმერეთის სამეფოში მას ეკუთნოდეს სამართლის წარმოება და მიეცეს მას კანონი, რითაც უნდა დაისაჯონ კაცის მკვლელნი, ტყვეთა გამყიდველნი, ქურდნი და ავაზაკნი, რადგან სიკვდილით დასჯა რუსეთში აკრძალულია ღენ. ციციანოვის სიტყვითაო.

4. მეფე თხოულობს რუსის ჯარს სამეფოს მტერთაგან დასაცავათ და მშვიდობის დასადგენათ.

5. ოქრო-ვერცხლის მადნებიდან მიეცეს მეფეს შემოსავლის რაიმე წილი.

6. მიეცეს აგრეთვე ნაწილი ახალ გაშენებული ქალაქების შემოსავლიდანაც.

7. პირდება იმპერატორს ერთგულებას.

8. ვალდებული ვარ რუსის ჯარს ავუშენო და გავუკეთო სახლებიო.

9. ამ ჯარს უნდა ვაძლიო პური, ღომი, ქერი და თივა იაფ ფასადაო.

10. მადნების დასამუშავებდათ იაფ ფასად ვუშოვო მუშებიო.

11. უფლება ეძლევა რუსის ფლოტისათვის ისარგებლონ ტყეებით, მხოლოდ უნდა გადაიხადონ მეფის სასარგებლოთ მცირე ბაჟი ხეების მოსაჭრელი და გასატანი.

12. ოდიშიდან წამოყვანილ ტყვეებს დავაბრუნებ და დადიანს მამულზე არ შევედავებო.

13. გავწმენდ გზას ქართლისკენ, ოდიშისა და ფოთისკენ და კარგათ შევიწმენდავო.

14. კოსტანტინე დავითის ძეს ვუთმობ მამულს, რომელსაც ეწოდება საბატონიშვილო.

15. მეფე თხოულობს, რომ კოსტანტინე ბატონიშვილი გადაასახლონ ან ქართლში, ან რუსეთში, მისცენ შესაფერი განათლება და მით იმერეთს მოაშორონ აღელვების მიზეზი.

16. ნავსადგურებიდან იმერეთზე გატარებულ საქონელზე ბაჟს არ ავიღებ, ხოლო მომიცეს რუსეთის საბაჟო შემოსავლიდან დანიშნული ნაწილიო.

17. აკრძალულ იქმნას მცხოვრებთა გადასვლა იმერეთიდან ქართლში. ამ მუხლებს ხელს ვანერ და ფიცით ვპირდები იმპერატორს ერთგულებას იმერეთის მეფე სოლომონ II.

ამ აქტს ალექსანდრე I-მა მოაწერა ხელი 4 ივლისს 1804 წელს და

მეფის სახელზე გამოსცა წყალობის სიგელი, სადაც ნათქვამია: „ვისმინე რა თხოვნა თქვენი და თქვენის ქვეშევრდომ ხალხისა შესახებ მიღებისა ჩვენს ხელმწიფობასა ქვეშე და საუკუნო ქვეშევრდომათ ჩვენი იმპერიისა, რისთვისაც თქვენ იმერეთის უპირველეს თავადებით მიიღეთ ფიცი ჩვენსა და ჩვენს მემკვიდრეების წინაშე, უუმონწყალესათ ვინებეთ და დაგამტკიცეთ, ჩვენო საყვარელო ერთგულო მეფე იმერეთისაჲ სოლომონ, ამ თქვენს ხარისხში, რომელიც ჩვენ მიერ ამ ბოძებულ სიგელის ძალით თქვენი მემკვიდრენიც მარად უამს ჩვენგნით ვალდებულნი არიან მიიღონ და ჩვენი ბრძანება აასრულონ. მოგანდობთ რა იმერეთის ხალხის გამგეობას სიმშვიდით და სიმართლით, გიმტკიცებთ სრულის ძალით ყველა თქვენს სათხოვარ მუხლებს, უზენაესათ გიცხადებთ და ჩვენი იმპერატორობითი სიტყვით გპირდებით, რომ თქვენ და თქვენი იმერეთის ხალხი, ვითარცა ჩვენი ერთგული ქვეშევრდომნი და ყველა თქვენი მომავალი მემკვიდრენი დავიცვათ თქვენი მტრისაგან, რადგან დარწმუნებული ვართ, რომ თქვენ და თქვენი მემკვიდრენი იქნებით ერთგულნი და თქვენი მოვალეობის პირნათლათ აღსრულებაში დარჩებით შეურყეველნი.“

ამ ხანებში მიიყვალა გრიგოლ დადიანი და მთავრათ შეიქნა მისი შვილი ლევანი, რომელიც გაათავისუფლეს რუსებმა აფხაზთა მთავრის მძევლობისაგან. მან მიიღო ფიცი რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე. ლიტვინოვმა მიართვა მას იმპერატორის სიგელი, დროშა, ხმალი და წმ. ანნას პირველი ხარისხის ორდენი. აგრეთვე შეფიცეს ერთგულება რუსის ხელმწიფის მიმართ აფხაზეთის თავადებმა, ლევან და მანუჩარ შერვაშიძეებმაც. ამავე დროს რუსებმა მოხერხებით გამოსტაცეს ხელიდან ოსმალეთს ფოთი.

29 მაისს 1804 წელს პ. ციციანოვმა აცნობა გურიის მთავარს მამია გურიელს: „რადგან იმერეთი შეკვროდა რუსეთს, ამიერიდან გურიაც, როგორც მისგან დამოკიდებული, რუსეთის მთავრელობას ექვემდებარებაო. ამ რიგათ გურია და სამეგრელო გარდაიქცენ რუსეთის პროვინციებათ. ხოლო იმერეთის საქმე არ იყო ჯერ სავსებით გამორკვეული: სოლომონ მეფე ისევ რყევაში იყო, მას არ სურდა გაეგდო ხელიდან ნატვრის თვალი ლეჩხუმი.“

XI იმერეთის არეულობა და რუსეთთან შეერთება

ყველია თითქო შეურიგდა თავის ბედს, მხოლოდ ვერ ისვენებდა სოლომონ II. იგი ვერ ურიგდებოდა რუსეთთან შეერთების აზრს. მას სურდა სამეფოს ეროვნული არსებობა. მასთან ის ამკარათ ატყობდა, რომ პ. ციციანოვი ლალატობდა თავის სიტყვას და უპირებდა ლეჩხუმის ხელისგან გამოცლას. ამიტომ მეფე შეუდგა თადარიგს და გამართა ჩუმათ მიწერ-მოწერა ახალციხის ფაშასთან და ოსმალეთთან. ეს არ დარჩა საიდუმლოთ რუსის მთავრობას. მის თვალში მეფე სოლომონი ხდებოდა

ფიცის გამტეხი და მოლალატე.

8 თებერვალს 1806 წელს, როგორც ვიცით, ბაქოში მოკლეს **პ. ციცინაოვი**. ამ ამბავმა სიხარულით აავსო იმერეთის მეფე და დაუბადა სხვადასხვა იმედები, მაგრამ დაასწრო რუსის ღენერალმა **რიკოტმა**, ჯარით დაიკავა ქუთაისი და დაბა მარანი. ამ გარემოებამ ააღელვა იმერეთი. მეფეს აქეზებდნენ რუსების წინააღმდეგ განსაკუთრებით ორი გავლენიანი პირი: **სოლომონ ლეონიძე** და **ალექსანდრე ბატონიშვილი**, – ეს დაუძინებელი მტრები რუსების ბატონობისა საქართველოში. **პ. ციცინაოვის** სიკვდილმა გამოიწვია არეულობა მთაშიაც, მაგრამ მალე დანიშნეს მთავარმართებლათ ღენერალი **გუდოვიჩი**, რომელიც მხნეთ შეუდგა საქმეს.

მეფე **სოლომონმა** მოიშორა თავიდან რუსების მომხრე **ზურაბ წერეთელი** და დაიახლოვა თ. **როსტომ ნიჟარაძე**. მეფემ მოსთხოვა ღენ. **რიკოტს** ქუთაისიდან ჯარების გაყვანა. **გუდოვიჩი** კი არნმუნებდა **სოლომონს**, ჯარები თქვენი პიროვნების დასაცავად გვიყენიაო. თანაც ცდილობდა მოეხიბლა **სოლ. ლეონიძე** ჯილდო-ოქროებით, მაგრამ **ლეონიძე** ზიზღით უარყოფდა მთავარმართებლის მოსყიდვას და აქეზებდა მეფეს რუსების წინააღმდეგ. **ზურაბ წერეთელი** ხომ პირველი ჯაშუში შეიქნა რუსებისა და ჩუმათ ატყობინებდა **გუდოვიჩს** მეფის საიდუმლო განზრახვას. ამის გამო **გუდოვიჩმა** მისწერა ღენ. **რიკოტს**, დაეჭირა მეფე და გაეგზავნა თბილისს. **სოლომონმა** გაიგო ეს ამბავი, დასტოვა მაშინვე ქუთაისი, შეეფარა მთიან ადგილებს და დაიწყო უფრო გაბედვით მოქმედება რუსის მთავრობის წინააღმდეგ.

გუდოვიჩმა გამოგზავნა ქუთაისში კიდევ ბატალიონი ჯარი. ამან კიდევ უფრო შეაშფოთა **სოლომონი**. იგი მიხვდა, რომ ამ ახალი ჯარის გამოგზავნა მოასწავებდა მის ტახტიდან ჩამოგდებას. ამიტომ ისევ მოიხირო **ზურაბ წერეთელი** და მისი პირით შეუთვალა **გუდოვიჩს**, რომ იმის ნიებს თავის შეცდომებს და პირდება ხელმწიფეს ერთგულებას. მთავრობამ მოსთხოვა ამანათები. მაშინ **სოლომონმა** გაინია ახალციხის კენ, კვლავ მოითხოვა **ლეჩხუმის** დაბრუნება და ჯარების გაყვანა ქუთაისიდან. ამ დროს **სოლომონმა** მიიღო სულთნის ფირმანი და მდიდარი ფეშქაშები, მასთან ახალციხის ფაშა ურჩევდა შესულიყო ოსმალეთის მთავრელობაში. ამან გაამხნევა **სოლომონი** და მისწერა **რიკოტს** საყვედურით სავსე წერილები, რომ იგი მოსტყუვდა – არ შეუსრულეს დაპირება, არ დაუბრუნეს **ლეჩხუმი**, წაართვეს ქუთაისის სასახლე, შიგ ჩააყენეს სალდათები და როსკიპი დიაცები, თვით მეფე კი უსახლკარო აფარებს თავს ტყესა და ღრეს. – „ამაზე მეტი დამცირება-ლა იქნებაო?“ ათავებს **სოლომონი** ამ სიტყვებით თავის წერილს.

ამ სამართლიანი საყვედურის პასუხათ იყო **ალექსანდრე იმპერატორის** ბრძანება: გადააყენეთ **სოლომონი** ტახტიდან, ცოლ-შვილით **რუსეთში** გამოგზავნეთ, იმერეთში კი დანიშნეთ „დროებითი მართველობა“ **რუსეთის** ერთგული თავადებისა და რუსის შტაბაფიცრის მონაწილეობითაო.

მიიღო თუ არა იმპერატორის ასეთი ბრძანება, გუდოვიჩი სწრაფათ შეუდგა საქმეს. მან საჭიროთ დაინახა თ. ზურაბ წერეთლის მიმხრობა, უბოძა მას პოლკოვნიკის ჩინი და დაუნიშნა 200 მანეთი წლიურ პენსი-ათ, აგრეთვე დაპირდა პირველ ადგილს დროებით მართველობაში. მაგ-რამ ეს ჯილდო-დაპირებანი არ აკმაყოფილებდა ზვიად ფეოდალს, რომე-ლიც იმერეთის ტახტზე ოცნებობდა, თუმც იმავე დროს რუსებსაც უქ-ნევდა კუდს და აჩვენებდა თავს მეტათ ერთგულ კაცათ. ერთი სიტყვით ეს გაიძვერა თავადი ერთსა და იმავე დროს ღმერთსაც უნთებდა სანთელს და ეშმაკსაც, რუსებთანაც ჯაშუშობდა და სოლომონსაც თითქო ეწეო-და: ნამდვილათ კი იცავდა მხოლოდ თავის ჯიბის და კუჭის ინტერესს. ამასობაში მიიცივალა ღენ. რიკვოფი და მის ნაცვლათ რუსის ჯარის უფ-როსათ იმერეთში დაინიშნა ცნობილი მტარვალი ღენ. თ. დიმიტრი ორ-ბელიანი, ზურაბ წერეთლის პირადი მტერი. მას ებრძანა „საიდუმლო ხრიკებით“ ჩაეგდო ხელში სოლომონ მეფე და გაეგზავნა თბილისს, რადგან რუსის ჯარის სიმცირის გამო აშკარა ომს მასთან ვერ ბედავდენ.

ღ. ორბელიანიმა აცნობა ტყეში მოხეტიალე მეფეს, რომ სურს პი-რადათ ნახვა და გუდოვიჩის წერილის გადაცემა. ისინი შეხვდენ ერთ-მანეთს წინაველში მდ. ყვირილასთან. მეფე გადაჭრით უარს ამბობდა. იგი გაურბოდა გუდოვიჩის და ორბელიანის დაგებულ მახეს. მეფე თა-ნახმა იყო დესპანები გაეგზავნა პეტროგრადს იმ პირობით, თუ დაუბრუ-ნებდენ ლეჩხუმს და შეკრავდენ ახალ ტრაქტატს. ამრიგათ ამ შეხვედრამ უნაყოფოთ ჩაიარა.

1809 წელს გუდოვიჩის ნაცვლათ კავკასიის მთავარმართებლათ და-ინიშნა ღენ. ტორმასოვი, საკმაოთ ნიჭიერი და ენერგიული კაცი, მას-თან განწრთნილი რუსულ პოლიტიკაში, ზურაბ წერეთლის რჩევით მან მიმართა იმერეთის თავად-აზნაურობას და სამღვდელოებს პროკლამაციით, რომელშიაც აღნიშნული იყო სოლომონ მეფის ურჩობა და მოითხოვდა მათგან რუსეთისადმი ერთგულებას. ეს პროკლამაციები დაარსგეს ყველ-გან იმერეთში, მაგრამ ერზე არავითარი შთაბეჭდილება არ მოუხდენია. პირიქით იმერლები უფრო თანაგრძნობით მოექცენ თავის დევნილ მეფეს. ზურაბ წერეთელმა ჩუმათ აცნობა სოლომონს, რომ პროკლამაციით რუ-სის მთავრობა აღარ ცნობს მას და ამრიგათ მეფის ბატონობას იმერეთ-ში ბოლო ეღებო.

გამწარებულმა მეფემ მოიხმო ტყეში იმერეთის თავად-აზნაურნი, შეიარაღებული ხალხი და შეეკითხა: „გსურთ თუ არა ძმებო, დავრჩე მეფეთ და თუ გსურთ, მოსათმენია თუ არა ის დამცირება რასაც მე და თქვენ რუსები გვაყენებენო?“ იმერეთის ხალხმა გამოუცხადა მეფეს სრუ-ლი თანაგრძნობა. მეფის დროშის ქვეშ დადგენ ერთბაშათ 6000 ვაჟკაცი და შეფიცეს ერთგულება.

იმერთა ასეთმა საქციელმა ააფრთოვანა სოლომონი. მან გაუგზავნა ახალციხის ფაშას სელიმს თავის სიძე თ. მალხაზ ანდრონიკაშვილი, რა-

ჭის ერისთავი და როსტომ ნიჟარაძე, სთხოვა დახმარება რუსების წინააღმდეგ. ამავე დროს მეფის ერთგულნი სეხნია წულუკიძე, ქაიხოსრო წერეთელი და სხვანი აღელვებდნენ ხალხს რუსთა წინააღმდეგ. სოფელ აფხელაურში მათ შეკრიბეს ლეჩხუმის და ოდიშის თავად-აზნაურნი, სასულიერო პირნი და დააფიცეს სოლომონ მეფის ერთგულებაზე. მეფის ასეთი მზადება და მოქმედება აცნობეს რუსის მთავრობას იმერეთის ორმა აზნაურმა გოგია და მამუკა ორჯონიკიძეებმა. ესენი სწერდნენ: „იმერეთი დიდ ღალატს უპირებს რუსის მთავრობასაო. პირველი მოღალატე და ხალხის ამბოხებელი თ. ქაიხოსრო წერეთელი, სეხნია წულუკიძე და როსტომ ნიჟარაძეაო, რომლებიც იმერეთ-ლეჩხუმსა და გურია-სამეგრელოში აფიცებენ ხალხს სოლომონ II-ის ერთგულებაზეო.

დაფაცურდა რუსის მთავრობა და მიიღო საჭირო ზომები. მოძრაობა მოედვა მთელს იმერეთს. 5 ივლისს 1809 წელს იმერთა რაზმი დაეცა სოფ. კლუდუანში სურამში მიმავალ კაზაკებს და დახოცა ბევრი. სექტემბერში როსტომ წერეთლის და ლევან აბაშიძის რაზმი დაეცა ქართლში სოფ. ქვებთან რუსის არტილერიის ტრანსპორტს. 23 ოქტომბერს გამოგზავნეს იმერეთში პოლკ. სიმონოვიჩი ორი ბატალიონი ჯარით. მასვე დაავალა ტორმასოვმა, როგორმე შეიპყარი მეფე სოლომონიო. ცოტა ხანს შემდეგ გადააყენეს დიმიტრი ორბელიანი და მის ნაცვლათ იმერეთში რუსის ჯარების უფროსათ დანიშნეს სიმონოვიჩი, რომელმაც დაიახლოვა ზურაბ წერეთელი და მოქმედებდა მისი რჩევით. სოლომონმა კი შეაჩერა მოძრაობა გაზაფხულამდე, მით უმეტეს, რომ ფოთში დამარცხდა შერიფ-ფაშა და ამან შეაცვლევინა მეფეს თავისი გეგმა. ზურაბ წერეთლის ორჯოფობა კი აყენებდა რუსის მთავრობას გამოურკვეველ პირობებში და ეს გარემოება ხელის უწყობდა მეფეს. იგი კვლავ განაგრძობდა თავის საყვედურებს რუსის მთავრობის მიმართ, რომ დაარღვიეს. პირობა, არ გადასცეს ლეჩხუმი, უდიერათ ექცევიან მას, განდევნეს ქუთაისიდან, დაუქციეს სასახლე და სხვა ამისთანები. ამგვარი შინაარსის წერილი მეფემ გაუგზავნა ტორმასოვს სოფრონ მიტროპოლიტის ხელით იანვარში 1810 წელს. მაგრამ მეფის წერილებს და საყვედურებს ყურადღებას აღარ აქცევდა ზვიადი მთავარმართებელი. იგი დაჟინებით ითხოვდა სოლომონის შეპყრობას. ამის გამო სიმონოვიჩმა და ზურაბ წერეთელმა შეადგინეს მეფის დაჭერის გეგმა. იგი უნდა ჩაეგდოთ ხელში ლაქუციო, ტკბილი სიტყვით და დაპირებით ლეჩხუმის დაბრუნების შესახებ. მიიტყუილებდნენ თუ არა მეფეს ქუთაისში, მაშინვე გაგზავნიდნენ თბილისში. ამავე დროს რუსებს უნდა მიემხროთ თავისკენ რაჭა და გურია-სამეგრელო; რაჭა უნდა გადაეცათ ზ. წერეთლისთვის. თანაც იგზავნებოდა გორიდან იმერეთში რუსის ჯარი, რომელსაც უნდა დაეფიცებია გზა და გზა იმერეთის ხალხი რუსის ხელმწიფის ერთგულობაზე.

მიუხედავად ამ მზადებისა ტორმასოვმა კიდევ სცადა მეფესათ წერილით მშვიდობიანი მოლაპარაკება და მისი დაყოლება შემდეგ პირობებ-

ზე: 1. წარუდგინოს სიმონოვიჩს სამი დღის ვადაში დესპანებათ პეტრო-გრადს გასაგზავნათ კოსტანტინე ბატონიშვილი, სოლომონ ლეონიძე, მალხაზ ანდრონიკაშვილი, ქაიხოსრო წერეთელი, სეხნია წულუკიძე და როსტომ ნიჟარაძე, 2. გადავიდეს დაუყონებლივ ქუთაისს საცხოვრებ-ლათ; 3. გაუგზავნოს იმპერატორს დესპანთა ხელით თხოვნა მადრობის გამოსაცხადებლათ, რომ კეთილინება და მიიღო იმერეთი თავის ქვეშევ-რდომათ, მოინანიოს მეფემ თავის საქციელი და აღუთქვას სრული ერთ-გულეობა. „მაშინ შეგრჩებათ იმერეთის მართვა იმ უფლებით, რომელიც ტრაქტატით გაქვსთ დათმობილიო, წინააღმდეგ შემთხვევაში ხმლით და-გიმორჩილებთ, გაუკონარს გავდევნი სამეფოდან და მოვანყოვ ერთგულ იმერთა საქმესაო,“ ათავებს თავის წერილს ამ მუქარით ლენ. ტორმასო-ვი. თუ სამი დღის ვადაში მეფე არ მისცემდა სიმონოვიჩს სასურველ პა-სუხს, მაშინ იგზავნებოდა იმერეთში ახალი ჯარი და თანაც მიმართავ-დენ პროკლამაციით, რომელშიაც აღნიშნული იქნებოდა მეფის დანაშა-ული. ამის გამო მისი ტახტიდან ჩამოგდება და სამეფოდან გაძევება.

ტორმასოვის წერილი გაეგზავნა მეფე სოლომონს მოგილევსკის ხე-ლით. ეს რუსის მოხელე ინახულა მეფემ სოფ. ვარციხეში, აქ მოხდა ფრიად საინტერესო საუბარი სოლომონსა და რუსის გაქნილ ჩინოვნიკს შორის. მეფე თანახმა იყო გაეგზავნა ელჩები რუსეთს და განეცხადებია ერთგულეობა იმპერატორისთვის, მხოლოდ იმ პირობით თუ დაუბრუნებ-დენ ლეჩხუმს და გაიყვანდენ იმერეთიდან რუსის ჯარს.

– დიახ, ჯარს გავიყვანთ, მხოლოდ დავსტოვებთ იმდენს რამდე-ნიც საჭირო იქნება თქვენს დასაცავათ“, უთხრა მოგილევსკიმ.

– „ეს სრულეობით საჭირო არ არის თქვენის მხრივ: მე იმდენათ ღონიერი ვარ, რომ არამც თუ თათრების, არც ერთი მეზობელი სახელ-მწიფოსი არ მეშინია და ყოველთვის იმედი მაქვს, რომ რუსის ჯარის დაუხმარებლათ დავძლევე მათ, მაგრამ აქ სულ სხვა აზრი აქვს რუსის მთავრობასო,“ უპასუხა ცხარეთ მეფემ.

– კიდევ გირჩევთ, სამი დღის ვადაში გავგზავნეთ რუსეთში დე-პუტაცია, მონაწირეთ ხელი ტრაქტატს, შეფუცეთ იმპერატორს ერთგულე-ობა, გაათავისუფლეთ ბატ. კოსტანტინე, გადმოღით და დაბინავდით ქუთაისში. თუ ამას არ იზამთ, მაშინ იმპერატორის გადაწყვეტილებაა წაგერთვას ძალით სამეფო და დამყარდეს იმერეთში მშვიდობიანობა, ამ მიზნით ჩვენი ჯარი უკვე მზათ არის; ერთი ნაწილი სურამშია, მე-ორე კი ქუთაისის გარშემო. მასთან გურია და სამეგრელო ჩვენკენაა და, როგორც კი ვაცნობებთ, იბრძოლებენ ჩვენთან ერთად, თანაც გახსოვ-დეთ, რომ ერთგულობისთვის რუსის მთავრობა დიდ ჯამაგირს დაგი-ნიშნავთ და ხელმწიფეც არ მოგაკლებთ თავის წყალობას,“ – არ ეშ-ვებოდა მეფეს ასეთი სიტყვებით მოგილევსკი.

ამაზე მეფემ უპასუხა გადაჭრით: „მომცენ იმერეთში მეფობის ნე-ბა, გაიყვანონ იმერეთიდან თავისი ჯარი, მეტი მათგან მე არაფერი

მონყალება არც მინდა და არც ველიო.“ და როცა მოგილევსკიმ კვლავ მიიპატიჟა მეფე ქუთაისში საცხოვრებლათ, სოლომონმა წამოიძახა გაცემით: „რაო, რაო? რას მეუბნებით?! რას მირჩევთ?! გადვიდე საცხოვრებლათ იქ, სადაც რუსის ჯარი სდგას?! არა, ეგ შეუძლებელია! დიახ, ყოვლად შეუძლებელი! ნეტა რათ მთხოვთ იმას, რაც არაფრის გზით არ შემოძლია ავასრულო! ბოლოს ისიც დაუმატა რაინდმა მეფემ: „თუ მართლაც იმპერატორს ასე ვძულვარ და არ მსურს იმერეთის მეფეთ დავრჩე, მომწეროს ბარათი და მაშინ მე თვით დავანებებ თავს ჩემს სამეფოს და გავშორდებიო.“

ასე დამთავრდა საუბარი მეფესა და რუსის მოხელეს შორის. ამასთან ერთად მოგილევსკი უნაყოფოთ ცდილობდა მოეხიბლა და მიემხრო თავისკენ მეფის გავლენიანი პირნი ფულებით და სხვადასხვა დაპირებით.

მეორე დღეს მეფემ განაახლა საუბარი მოგილევსკისთან და უთხრა: „მე ყველაფერს შევასრულებ, ქუთაისშიაც გადმოვალ, ელჩებსაც გავგზავნი, მხოლოდ ბატონიშვილს კოსტანტინეს ვერ გავათავისუფლებ. ქუთაისშიაც მხოლოდ მაშინ გადმოვალ, როცა დაბრუნდება დეპუტაცია და წერილობით საბუთს მომიტანს ხელმწიფისგან, რომ იმერეთის მეფეთ დამტოვა მისმა იმპერატორობით უდიდებულესობამ და მასთან უბრუნველმყოფს რუსეთის ჯარისაგან.“ მოგილევსკი დაბრუნდა ქუთაისში და ყოველივე აუნყო სიმონოვიჩს. ისინი დარწმუნდნენ, რომ ასე ადვილათ ვერ ჩაიგდებდნენ ხელში ნდობა და კარგულ მეფეს. ამიტომ მაშინვე შეუდგნენ ომის სამზადის, თანაც აცნობეს სამეგრელოს დედოფალს და მამია გურიელს დახმარებოდნენ რუსებს ჯარით.

არც სოლომონს ეძინა; გაგზავნა ახალციხეს შერიფ თუშასთან სვიმონ, ქაიხოსრო და ბერი წულუკიძეები და სთხოვა დახმარება.

20 თებერვალს იმერეთში შემოვიდა ორი გზით რუსის ჯარი მაიორ პრიბილოვის და რეუტის უფროსობით. ქუთათელი მიტროპოლიტი, ზურაბ წერეთელი და სხვა მრავალი თავად-აზნაურნი გამოცხადდნენ პრიბილოვთან, მოისმინეს პროკლამაცია და მიიღეს ფიცი რუსეთის ერთგულებაზე.

მეფემ გაიგო ეს ამბები, შეშინდა, ხალხი არ გადამიდგესო, განაახლა მოლაპარაკება რუსებთან. იმავე დღეს, ე. ი. 20 თებერვალს პროკლამაცია გამოაცხადეს ქუთაისშიაც და დიდის ზეიმით დააფიცეს ხალხი იმპერატორის ერთგულებაზე. ხალხი გულგრილათ შეხვდა ამ ცერემონიას.

მეფე რყევაში შევიდა; სწუხდა, ბორგავდა, აღარ იცოდა რა ექნა. თვითონ მას სურდა დამორჩილებოდა თავის მწარე ბედს და აღარ დაეღვარა უბრალოთ ქრისტიანთა სისხლი. ის კარგათ გრძნობდა, რომ ამ ბრძოლით არაფერი გამოვიდოდა და ტყვილათ გაიჟლიტებოდა იმერეთის ხალხი. მაგრამ მას გვერდით უდგნენ და აქეზებდნენ საომრათ ალექსანდრე ბატონიშვილი და სოლომონ ლეონიძე. ხოლო თებერვალი არ იყო აჯანყების მოსახდენათ შესაფერი დრო. ამიტომაც ცბიერი და ორ-

პირი ზურაბ წერეთელი წერილებით არწმუნებდა ტორმასოვს, რომ იმერეთის დაჭერა გადაედო ზამთრისთვის, რადგან გაზაფხულზე დიდი დაბრკოლება შეხვდება რუსის ჯარსო.

24 თებერვალს მოვიდენ ქუთაისში გენათელი მიტროპოლიტი და სეხნია წულუკიძე. ამათ გადასცეს სიმონოვიჩს მეფის წერილი, რომელშიაც სთხოვდა: 1. მისი შუა კაცები გაეგზავნათ ტორმასოვთან, რომ მას პირადათ ენახა მეფე სოფ. ვახანში, 2. დროებით შეეჩერებიათ ხალხის დაფიცება ხელმწიფის ერთგულობაზე. მეორე პირობა რუსებმა უარყვეს, მეფის დესპანები კი გაგზავნეს სურამს ტორმასოვთან.

სოლომონ მეფე იყო გამაგრებული ს. ვარციხეში 4000 ცხენოსანი კაცით. რუსის ჯარი და გურულ-მეგრელთა მილიცია ფროთხილათ ერთყმოდენ მას ყოველი მხრიდან და იკავებდენ მეფის გასაქცევ გზებს. რუსები განაგრძობდენ ხალხის დაფიცებას, თანაც უცხადებდენ: ურჩსა და მოლაღატეს სამუდამოთ წაერთმევა ყმა და მამულიო. ასეთმა მუქარამ იქონია გავლენა. მეფის მომხრეთა რიცხვი დღითი-დღე კლებულობდა. 5 მარტს რუსის ჯარმა დაიჭირა ჭყვიში და მიადგა ვარციხეს. მეფე გაიქცა სოფ. ბაღდათში. მოულოდნელათ სოფ. ხანში გაჩდენ რუსები. ამ რიგათ მოესპო სოლომონს ერთად-ერთი გასაქცევი გზა ახალციხისკენ, სადაც ადრევე უშველეს თავს და შეეფარენ მალხაზ ანდრონიკაშვილი და სოლ. ლეონიძე.

8 მარტს სოფ. ზეინდარს სიმონოვიჩთან მოვიდენ მეფის ელჩები, გენათელი და სეხნია წულუკიძე და განუცხადეს, რომ სოლომონი უარს იტყვის სამეფოს გამგეობაზე, თუ წერილობით დაპირდებიან, რომ იმერეთში დასტოვებენ და მისცემენ საცხოვრებლათ მისგანვე დასახლებულ მამულს. სიმონოვიჩმა უარი შეუთვალა და ურჩია მეფეს ენდოს ტორმასოვს და წავიდეს მასთან თბილისში. სოლომონი იძულებული გახდა მიეღო ასეთი პირობა და მოისურვა სიმონოვიჩის და მოგილევსკის პირადათ ნახვა. ამათ შეფიცეს მეფეს ჯვარსა და სახარებაზე, რომ არ დაატყვევებენ და გზაზე სამეფო პატივს არ მოაკლებენ. 12 მარტს მეფე მიენდო რუსებს.

15 მარტს სოლომონი წავიდა თავის ცოლის მამულში საზანოში, სადაც დარჩა სამ დღეს და აქედან მოგილევსკის და 500 ერთგული იმერლის თანხლებით გასწია სურამს. ს. ბეკამთან მიიღო ცნობა, რომ ტორმასოვი ელის მას გორში.

დიდი სულიერი წამება განიცადა გზაში სოლომონმა. იგი მეტათ ნანობდა, რომ მიენდო რუსებს. მისი გრძნეული გული კარგ არას ეუბნებოდა. ამიტომ სოფ. დირბთან მან სცადა ოსეთში გაპარვა. შეუტყო მოგალევსკიმ და გამოუცხადა მეფეს, რომ ამიერიდან იგი რუსთა მცველების ხელშია. „სახელოვანი ტყვე“ მოიყვანეს სოფ. ვარიანში, სადაც დახვდა ტორმასოვი, ამან გამოუცხადა მეფეს, რომ იგი თავის ბედის გადაწყვეტას უნდა ელოდეს თბილისში. გორში მეფის მხლებელნი დააფიცეს რუსეთის ერთგულობაზე და უკანვე დააბრუნეს ასი კაცის გარდა,

რომელნიც დასტოვეს მეფესთან. თბილისში მეფე დააყენეს თ. სუმბათაშვილის სახლში მტკვრის პირას და ირგვლივ შემოავლეს რუსის დარაჯები, რამაც ფრიად გააოცა მეფის მხლებელი თავად-აზნაურნი სიმონოვიჩის ფიცის შემდეგ.

რამდენიმე კვირის შემდეგ მიტროპოლიტთა კრებამ მოითხოვა მეფე სოლომონის იმერეთში დაბრუნება. ტორმასოვმა უპასუხა მათ, რომ „იმერეთი სამუდამოთ შეერთებულა რუსეთის იმპერიასთან და მეფის ნაცვლათ ინიშნება დროებითი გამგეობათ“. ამავე დროს ტორმასოვმა უბრძანა სიმონოვიჩს, სოლომონ I-ის ქალი დარეჯან დედოფალი შვილებით გაეგზავნა თბილისს. მეფე სოლომონი და ბატ. კოსტანტინე ტორმასოვს უნდა გადაესახლებია რუსეთს, სადაც დაენიშნებოდა მათ პენსია და საცხოვრებლათ სოფლები. მთავარმართებლის სიხარულს არ ქონდა საზღვარი, რომ ძლივს ჩაიგდო ხელში მოტყუებით და ტყვეთ ყავდა იმერეთის ურჩი მეფე. დიდი მადლობა გამოუცხადა რუსის ჯარს, სიმონოვიჩი კი წარადგინა ღენერლის ჩინზე.

მალე ჩაშხამდა ტორმასოვს სიხარული: მისი გვირგვინოსანი ტყვე მოულოდნელათ გაუსხლტა ხელილან და გაიქცა ახალციხეს. ეს მოხდა 10 მაისს ღამის ორ საათზე. ვერ იხსნეს მეფე გაპარვისაგან სასტიკმა ზომებმა და რუსის ერთგულმა დარაჯებმა. გამწარებული ტორმასოვი იგლეჯდა თმას, სჯიდა მართალს და დამნაშავეს. ამ დროს კი ლაღათ მყოფი მეფე სოლომონი ახალციხის მთებიდან ახალ აჯანყებას აწყობდა.

XII იმერეთის აჯანყება და სოლომონის ბოლო

საინტერესოა სოლომონ II-ის გაპარვა; ეს მოხდა ამრიგათ: წინა ღამეს გრიგოლ ერისთავმა და როსტომ წერეთელმა ვერის მინდვრებიდან მოარეკინეს ცხენები მეჩეთის ნანგრევთან, რომელიც ექვს ნაბიჯზე იყო ქალაქის გალაგნის კარებიდან. კაკუცა აბაშიძემ აუხსნა ბოქაულს ბართაშვილს, რომ ეს ცხენები სჭირდებათ მეფის კაცებს იმერეთში წასასვლელათ. მეორე ღამეს სოლომონმა თავი მოიავათმყოფა და ადრე შევიდა თავის ოთახში, გაიხადა ტანისამოსი და დაწვა. ღამის 10 საათზე ქაიხოსრო წერეთელი შევიდა მეფესთან და ჩუმათ აცნობა, რომ ყველაფერი მზათ არისო. მეფის მოსამსახურე ტაბუკაშვილმა მიართვა სოლომონს ადრევე დამზადებული უბრალო სამოსელი. მეფის ძვირფასი ტანსაცმელი კი მისცეს უბრალო სამოსლის მომტანს მელუქნე სომეხს ბეჟან მურასოვს. მეფის ლოგინში დაწვა მისი ერთგული მსახური. მეფე შეიმოსა უბრალო ვაცათ, შეიმურა სახე ნაცრით, აიღო ხელში დოქი და გავიდა ბაღში ქაიხოსრო წერეთლის ოთახიდან. მას შეეფეთა ორი დარაჯი, რომელთაც სოლომონმა თამამათ უპასუხა, რომ იგი მეფის მსახურია და მიდის მტკვარზე წყლის მოსატანათ. მეფე გავიდა ქუჩაზე; აქ მას უცდიდა პოლიციელის სამოსლით ერთი იმერელი. ამან გაატარა მეფე ქალაქით და მიიყვანა გალაგნის კა-

რებთან, სადაც გააჩერა ისინი დარაჯმა, მაგრამ რაკი დაინახა პოლიციელი, გაუშვა ორივე გარეთ. აქ დახვდენ მეფეს ოთხი წერეთელი, აბაშიძე და ერისთავები, 23 ცხენოსნით, მოახტა მეფე სოლომონი თავის ცხენს და გასწიეს ახალციხისკენ **თრიალეთის** გზით. გაცილდენ რა **თრიალეთს** მათ შეხვდა ლეკი შაჰმად ბელადი თავის რაზმით. ესენი ახლდენ მეფეს და 13 მაისს მშვიდობით მიიყვანეს ახალციხეში სოფ. კოტელს, სადაც იყო ალექსანდრე ბატონიშვილი.

სოლომონ მეფის გაპარვამ თავზარი დასცა **ტორმასოვს**, **თბილისის** გუბერნატორს **როზენს**, **თბილისის** კომენდანტს **კომნენს** და მთელს რუსის ჩინოვნიკობას. ამ ამბავმა ძლიერ ააღელვა თვით ალექსანდრე იმპერატორი. განსაკუთრებით იგი გრძნობდა თავს შეურაცყოფილათ, როცა გაიგო, რომ ამაყ სოლომონს გაეგდო თავის ოთახში იმპერატორის მიერ 1804 წელს ბოძებული ორდენი ალექსანდრე ნეველისა, აღმასებით მოჭედილი.

იმპერატორის ბრძანებით სამხედრო სამართალში მისცეს **როზენი**, **კომნენი**, პოლიციელთა უფროსი **ბარათაშვილი**, დარაჯები და საერთოდ ყველანი, ვინც ნებით თუ უნებლიეთ ხელი შეუწყო მეფის გაპარვას. **როზენი** იცვნეს უდანაშაულოთ, **კომნენი** დაითხოვეს სამსახურიდან და დაატუსაღეს 5 თვით, **ბარათაშვილს** ჩამოართვეს აზნაურობა და გაგზავნეს სალდათად, პოლიციელთ ავთანდილოვს, **ერივანსკის**, **ჰენტელეევს** და მეღუქნე **მურასოვს** მიუსაჯეს სიკვდილით დასჯა, მეფის მსახურს **ტაბუკაშვილს** და დალაქს **სალამაძეს** ჩამოხრჩობა შეუცვალეს ციმბირში გაგზავნაზე. ასისთავს **ფალავანდიშვილს** სასამართლომ ვერ დაუმტკიცა დანაშაული და „ღმერთს მიანდო მისი საქმე.“ ამ განაჩენზე **ტორმასოვმა** თავის ხელით მიანერა: „**დახვრიტეთ!**“

ასე ძვირათ დაჯდა მეფის გაპარვა. მაგრამ ეს იყო დასაწყისი. ამიერიდან ორივე მხარე ვარდებოდა დიდ ხიფათში. განსაკუთრებით იმერეთს უნდა შეეწირა დიდი მსხვერპლი და შესწირა კიდევ.

მეფე სოლომონმა და ალექსანდრე ბატონიშვილმა დაამზადეს ვრცელი წერილები და მიმართეს მხურვალე მონოდებით რუსების წინააღმდეგ იმერეთის ხალხს, თავად-აზნაურთ და სამღვდელელოებას. ეს ორი მებრძოლი რაინდი ითხოვდენ იმერთაგან თავგანწირულ ბრძოლას, რომ არ დადგომოდათ ისეთი დღე, როგორც ქართლელებს, „რომელნიც რუსთა გავლენით წითელ პარასკევს ხორცს სჭამენ და ხორციით იწვიან. რუსები დაპირდენ მათ ოქროებს, ახლა კი ღარიბსა და მიცვალებულზედაც ყველას სამ-სამ მანეთს ართმევენ, სახლებს უპატიურებენ და ამცირებენ. ასეთი დღე მოგელით თქვენც, თუ დამივიწყებთ თქვენს კეთილ მოყვარესო.“

აი რას სწერს მეფე 17 მაისს ქუთათელ მიტროპოლიტს **დოსითეოსს**. ამ წერილში ნათლად ჩანს მეფის სულისკვეთება, გონებრივი სიფხიბლე, რუსის პოლიტიკის შეგნება, თავის ერის და სამშობლოს სიყვარული. „მეფე სრულიად იმერთა სოლომონ უსამღვდელოესს მარჯვენს

სასოებით ამბორის ყოფას მოგახსენებთ. მერმეთ როდესაც გადანწყვეტით გული დავაჯერე, რომ რუსეთს მისტუმრებდენ, თქვენის მოშორებისა და იმერეთის საუკუნოთ დატოვების ცეცხლი ჩემს გულს მოეგზნა; ცას ქვეშეთს დიდებას თქვენთან ყოფნა, თქვენთან სიხარული, თქვენთან სიცოცხლე და სიკვდილი ვარჩიე. ჩემი თავი გადავსდევ და ათს ამ თვეს, ღამის ორ საათს ღვთის მონყალებით ქალაქიდან გამოვედით ოთხნი წერეთელი, ორნი ძმანი ერისთავები და ღაბუაშვილი მათის კაცებით, ოცდასამი ცხენიანი, აქ, – ახალციხეში მშვიდობით მოვედით. თქმად შეუძლებელია დიდთა და მცირეთაგან ერთობით ჩემის მისვლისათვის ამათი სიხარული. ან თქვენთაგან და მთელად იმერეთისაგან ჩემი სანადელი ეს არის, – მე თუ სხვა სამსახური რამ დამიკლია იმერეთისთვის, ეს კი ყველამ იცით, რომ თქვენის პატივისცემისა და სიყვარულისაგან არაოდეს ჩემი გული არ გამაძლარა. ან კიდევ სიკვდილისა და განსაცდელისათვის, თავი გადავსდევ თქვენთან სიცოცხლისათვის. ამაზედაც ფიცით გარწმუნებთ, რომ თუ იმერეთს ჩემის დაკარგვით ბედნიერება და თავისუფლება მიეცემოდეს, როგორც მე თქვენის მოშორებლობისათვის თავი გამოვიმეტე, ისე თქვენთვის დაკარგვას სასიხარულოთ მივიღებდი; მაგრამ ვიცი და თქვენც ხედავთ, რომ როგორც სხვა თქვენი მეზობელნი იმათ (ესე იგი რუსების) ხელში უნუგეშოთ კვენსიან და დღე-და-დღე ოჯახის პატივიდან მდაბლდებიან. სახლის და ცოლ-შვილის უპატიობისათვის სიკვდილს ნატრულობენ, თუ იმერეთის დამორჩილებაზე გულდასმული შეიქმნენ, მერე უმწარესი და ყოველს მეზობლებზე უძნელესი დღე იმერეთს მოადგება და რომელსაც დღეს ოქროს აძლევენ, ხვალ მათის ოჯახის საცხოვრებელსაც წაართმევენ, დღეს რომ პატივსა სცემენ, ხვალ ყოველ ქვეყნისაგან იმერეთში უმეტესად დაკრძალულ ცოლ-შვილის პატიოსნებას უპატიოთ გახდიან. შეხედეთ საქართველოს, რომელიც პირველში ფიცითა და ოქროთი მოატყუეს და დღეს აღარც სიმდიდრე უხარიან, აღარც თავისი სახელი და სიკვდილს ნატრულობენ. ყველამ იცით, რომ (რუსნი) თავის ჩვეულებას თქვენთვის არ გამოცვლიან; არც თქვენს მამა-პაპას არ იცნობენ, არცა აქვსთ სიყვარული და გულის შეტკინება, რომელიც მე მაქვს, გიცნობთ და მიცნობთ.“

„ეს არის დღე ერთგულებისა და ჩვენთვის დანთხეულთა მამა-პაპათა თქვენთა სისხლთა განახლებისა, რომ განთავისუფლებისა თქვენისათვის გამოაცხადოთ ერთგულება თქვენი, რომლითაც აქამდე ყოველს ქვეყანაზე იმერეთი ჩინებული ყოფილა მემკვიდრის მეფის ერთგულობაზე და უმეტესათ თქვენი ოჯახი და თვით თქვენ ჩვენთვის თავდადებული ბრძანებულხართ. ნუ დაიდებთ საუკუნოთ საძრახის საქმეს და ნუ დაიღუპებით ქართლსავით, რომელნიც დიდ პარასკევს ხოცს სჭამენ და ხორციელათ დატანჯულნი სიკვდილს ნატრულობენ. გაისარჯეთ თქვე-

ნებურათ, ოჯახი დიდი თუ მცირე, თქვენი მოკეთებული და თქვენი სამსო იმერეთში ყველანი განამტკიცეთ და თქვენი ჩემზედ მამაშვილური სიყვარული და შემძლებლობა დღეს გამოაცხადეთ. თუ დამაჯერებთ, მე თვითონ შემოვალ თქვენთან და უცხო ჯარებს აღარას დავეძებ, რომ ღვთისა და თქვენი შესანუხებელი საქმე არ მოხდეს და როგორც თქვენგან პასუხი მომივა, ამაღ გული დააჯერეთ თქვენთან და იმერეთში ცხოვრებისათვის ჩემი სიცოცხლე უნდა გავასრულო, იცოდეთ.

ამგვარი შინაარსის გრძნობიერი ბარათები მისწერა მეფემ იმერეთის მიტროპოლიტებს, მრავალ თავად-აზნაურთ და თვით მოღალატე ზურაბ წერეთელსაც კი. ელვასავით მოედო მთელს იმერეთს აჯანყების ცეცხლი. რუსის ტყვეობიდან გაქცეული, დატანჯული მეფე სოლომონი შეიმკო მათ თვალში დიდების შარავანდედით. შან მოიპოვა ფრიადი თანაგრძნობა და პატივისცემა. ღენ. სიმონოვიჩს აეყარა პატივი და დაეკარგა რწმენა ფიცის გატეხისათვის მეფის წინაშე, რუსის შეუსაბამო მართვა-გამგეობამ გზაკვალნი დაუბნია და გაუცრუა იმედები. მექრთამე ჩინოვნიკებმა ხომ სულერთიანად შეატულეს ხალხს რუსეთის მთავრობა. ასეთ პირობებში, ეჭვი არაა, სოლომონი შეიძენდა მომხრეებს და მართლაც მრავალი ხალხი იარაღ ასხმული დადგა მეფის დროშის ქვეშ. ასე გაშინჯეთ თვით ზურაბ წერეთელიც კი შეიქნა გარეგნობით სოლომონის მომხრე, თუმც იმავე დროს კავშირს არ სწყვეტდა რუსებთან და ჩუმად ყველაფერს აგებინებდა ტორმასოვს. ერთი სიტყვით, ამ აჯანყების დროს ყველაზე უფრო სამარცხვინო როლს თამაშობდა ეს პატივმოყვარე და სამშობლოს მოღალატე საჩხერელი თავადი.

ასეთმა ამბებმა ძლიერ ჩააფიქრა რუსის მთავრობა. დათვაცურდენ ტორმასოვი და სიმონოვიჩი. მოამზადეს ჯარები, შეკრეს მეფის შემოსასვლელი გზები, დაატუსაღეს ფოთში მეფის მეუღლე მარიამ დედოფალი, მისი და მიქელაძის მეუღლე და მეფის და – ანდრონიკაშვილის ცოლი. დაატუსაღეს გაქცეულ თავად-აზნაურთა ოჯახები და მათი მამული ჩარიცხეს სახაზინოთ. მიმართეს იმერეთის მიტროპოლიტებს და ურჩევდენ მეფის ღალატს, გაავრცელეს ყველგან პროკლამაციები, რომლითაც უცხადებდნენ ხალხს, თავად-აზნაურთ, სამღვდელთა მოსპონ სოლომონთან კავშირი და ერთობა. მეფის წერილების მომტანთ პირდებოდენ ჯილდოს, მეფის მომხრეებს ემუქრებოდენ „როზგით“, ციმბირში დაკარგვით და ქონების ჩამორთმევით რუსის ერთგულთა სასარგებლოთ.

ვერ გასჭრა ამ სასტიკმა ზომებმა. იმერელი გლეხი და თავად-აზნაური ათასობით შეიარაღებულნი მიდიოდენ მეფე სოლომონთან, სისხლს ღვრიდენ საყვარელი მეფისთვის და პოლიტიკურ თავისუფლებისათვის. თავადების მეთაურობით აჯანყებულნი გროვდებოდენ წითელ რაზმებათ და ეცემოდენ იმერეთში გაბნეულ რუსის ჯარებს. აგრეთვე შეკრეს ქართლ-კახეთში მიმავალი გზები. ქაიხოსრო აბაშიძის სარდლობით მომქმედ რაზმს,

2000 კაცს, სიმონოვიჩმა მიუსია ს. ლოსიანთხევთან მაიორი კალატობი-
შვილი ორი როტით, რომელთაც ჩაესაფრენ ვინროებში რაზმელები,
მოუკლეს და დაუჭრეს 50 სალდათი; მოკლეს თვით კალატობიშვილი.
24 ივნისს ტორმასოვმა მიაშველა სიმონოვიჩს ქართლიდან ორი როტა
სალდათი და ერთი ზარბაზანი მაიორ კრიჟანოვსკის სარდლობით. ამათ
დახვდა გზაზე იმერთა რაზმი და მოხდა ცხარე შეტაკება, მოუკლეს რუ-
სებს 20 კაცი და დაუჭრეს 48, მაგრამ მაინც ჩამოვიდნენ ქუთაისში. ამ
ხანებში რაზმელები დაეცენ კაპიტან სუხანოვის როტას ს. ბაღდადთან და
მიაყენეს დიდი ზარალი. ივნისის დამდეგს ჩამოვიდა იმერეთში მეფე სო-
ლომონი ლეკთა და ოსმალთა რაზმით. რამდენიმე მოკლული რუსის თა-
ვი მადლობის ნიშნათ მეფემ გაუგზავნა შერიფ ფაშას. საქმე გამწვავდა.
საყვარელი მეფის ჩამოსვლამ ააფრთოვანა ხალხი. მთელი იმერეთი ზღვა-
სავით დელავდა. რუსის ჯარს გაუჭირდა საქმე. მაშინ ტორმასოვმა სა-
ჩქაროთ მიაშველა სიმონოვიჩს ორი ბატალიონი ღენ. დიმიტრი ორბე-
ლიანის უფროსობით, რომელსაც დაევალა ყოველგვარ საშვალეებით მი-
ემხრო გურია-სამეგრელო, „აჯანყებულნი კი ვინც დაიჭიროთ, ზოგი
ჩამოარჩვეთ და ზოგიც ციმბირში გადაკარგეთ.“ ასეთი მინდობი-
ლობა სრულებით შეეფერებოდა ისეთ მტარვალს, რომელმაც ორი წლის
შემდეგ რუსის მთავრობის ბრძანებით სისხლით შეღება და გადაბუგა მთე-
ლი კახეთი.

29 ივნისს ორბელიანი თავის ჯარით მოვიდა სურამს. აქ სცნო, რომ
გზები შეკრულია. ამიტომ ჯარი გაჰყო ორათ: ერთი ბატალიონი და ორი
ზარბაზანი ჩააბარა მაიორ ტიხოცკის. იგი წამოვიდა ალის გზით კორ-
ტობზე, მეორე ბატალიონი კი ვახანის ხევით წამოიყვანა თვითონ, მას-
ვე შეუერთდა გზაზე მაიორი შრიბილოვი ოთხი როტა სალდათით. რაზ-
მელები დახვდნენ ვინროებში რუსის ჯარებს და ძვირათ დაუსვეს იმერეთ-
ში შემოსვლა. დიდი უღელტა და სისხლის ღვრა მოხდა ალის ხეობაში.
ოთხი დღე და ღამე იყო განუწყვეტელი სროლა. მეტათ დაზარალდა
რუსის ჯარი; დამარცხდებოდა საშინლათ, რომ ბედზე არ მოსწრებოდა
სურამიდან მამველი რაზმი. დიდის გაჭივრებით შეერთდა **დამშალოს**
ველზე ორათ გაყოფილი რუსის ჯარი. აქ მოხდა სასტიკი ბრძოლა:
ოთხი ვერსის მანძილზე მდ. ძირულამდი ეკვეთენ იმერლები რუსის მხედ-
რობას ზარბაზნებით შეიარაღებულს. ორივე მხარეს მოუხდა დიდი ზი-
ანი; რუსებს მოუკლეს და დაუჭრეს 117 კაცი. აქვე მოკლეს აჯანყებულ-
თა ბელადი აზნაური **გოდაბრელიძე**. რუსის ჯარის გატარება ამ ხეობაში
შეუძლებელი შეიქნა. ორბელიანი იძულებული გახდა დაებრუნებია ჯარი
სურამში. რუსების დამარცხებამ ალის ხეობაში და დამშალოს ველზე დიდი
აღტაცება გამოიწვია მთელს იმერეთში და გაამხნევა აჯანყებულთა ბე-
ლადნი. მალხაზ ანდრონიკაშვილმა და როსტომ წერეთელმა მიულო-
ცეს მეფეს მტერზე გამარჯვება. ტორმასოვს კი სულ ცოფი აყრევინა პი-
რიდან ამ საზარო ამბავმა. სასტიკათ გაუნყრა იგი **დ. ორბელიანს** და

ჯარების უფროსობა მისცა ღენ. **როზენს**. მაგრამ სანამ ტორმასოვის ბრძანება მოვიდოდა, **ორბელიანი**მა გასწია იმერეთში ვახანის ხეობით, გავიდა მოლითის წყალზე 22 ივლისს, შეებრძოლა **ჩხერის ციხესთან** 3000 რაზმელს, დაამარცხა და გაფანტა. ამ ომში მოკლეს რაზმელთა ერთი ბელადი **დიმიტრი აბაშიძე**.

აქ ჩხერთან მოენია **ორბელიანს** ღენ. **როზენი**. ჩაიბარა ჯარის უფროსობა და გასწია ქუთაისისკენ. ჩიტურზე მას დახვდა რაზმით ქაიხოსრო **წერეთელი**, მაგრამ დაამარცხდა, მოუკლეს 200 კაცი და ოსმალთა რაზმის უფროსი **სულეიმან ბეი**. ამ ბრძოლაშივე მოკლეს „რუსეთის მტერი“ **ქაიხოსრო აბაშიძე**, რამაც დიდი სიხარული გამოიწვია რუსის ჯარში. **დამარცხებული რაზმელები** ქ. **წერეთლის** მეთაურობით გაემუდრენ მეფესთან სოფ. **მალლაკში**. 29 ივლისს **როზენმა** გაჰფანტა ქუთაისთან რაზმელები და შევიდა ქალაქში.

2-3 დღის შემდეგ **როზენმა** გაგზავნა ჯარით **სიმონოვიჩი** მეფის შესაპყრობათ. **სიმონოვიჩი** წავიდა **რიონის** მარჯვენა ნაპირით. იმავე დროს ხუთი როტა და 50 კაზაკი **პრიბილოვის** სარდლობით გაიგზავნა **გელათისკენ**. 4 აგვისტოს სოფ. **რიონთან** **პრიბილოვი** შეხვდა აჯანყებულთ, რომელთაც სარდლობდა თვით მეფე. შეიქნა ცხარე ბრძოლა. **რუსებს** გაუჭირდათ საქმე, მაგრამ მათ მოეშველა ქუთაისიდან **სიმონოვიჩი** ორი როტა ჯარით. **დამით** რუსები მიეპარენ ჩუმად მეფის რაზმს და გაფანტეს. **სოლომონი** გაიქცა **ნალარევს**. **პრიბილოვი** და **სიმონოვიჩი** დაედევნენ მას და დაამარცხეს გელათთან გამაგრებული რაზმელები. მეფე შეეფარა **სოფ. გოგს**, გაგზავნა რუსთა ბანაკში **დავით** მიტროპოლიტი და ითხოვა შერიგება. **სიმონოვიჩმა** უყურადღებოთ დასტოვა მეფის თხოვნა და გამოუდგა დასაჭერათ. 17 აგვისტოს განდევნა რაზმელები სოფ. **გოგიდან**, გამოედევნა და დაამარცხა იმერთა და თურქთა რაზმი **ს. ბაღდადთან**.

სეკტემბრის დამდეგს მიუყრდა იმერეთი. ჩაქვრა აჯანყების ალი. იმერთა სისხლში ჩაიხრჩო ხალხის უზენაესი სურვილები და მეფე **სოლომონის** მისწრაფებანი. ძალამ და ყვითელმა ოქრომ გაიტანა თავისი. **ზარბაზნებმა** ჩაკლეს ერის თავისუფლება. ყუმბარებმა დაატრიალეს უკუღმა იმერეთის ბედის ჩარხი.

ბედკრული მეფე **სოლომონი** მცირე რაზმით შეეფარა ხანის ხეობას. აქ ელოდა ჯარს ოსმალეთიდან, მაგრამ იმედი გაუცრუვდა. **ტორმასოვის** აზრით ქვეყნის დასამშვიდებლათ საჭირო იყო მეფის ხელში ჩაგდება. ამიტომ სწერდა **სიმონოვიჩს** ეხმარა საშუალებათ **ოქრო, მახვილი, ორდენები, ძალა** და **ყოველგვარი ხრიკი**. ასეთი შინაარსის ბრძანება არაერთხელ ჩაუვარდა წინათ ხელში თვით მეფე **სოლომონს**, რამაც მეტათ შეუცვალა გული რუსის მთავრობაზე.

მეფე გამაგრდა ხანის ხეობაში 1500 კაცით. რუსები მანაც არ ეშვებოდნენ. 24-25 დეკემბერს მაიორი **უშაკოვი** ძლიერი რაზმით დაეცა

ხანის ხეობას, დაანგრია ზარბაზნებით შესავალი და გაფანტა მეფის მცველნი, სოლომონი გაიქცა ახალციხეს.

ასე დამთავრდა ეს აჯანყება იმერეთში! რუსებმა დაჰკარგეს ამ ბრძოლაში 20 ოფიცერი და 392 სალდათი მოკლული და დაჭრილი. გახარებულმა ტორმასოვმა მანიფესტით გამოაცხადა იმერეთის შეერთება და მისწერა სიმონოვიჩს სწრაფათ მოეწყო იქ რუსული მართვა-გამგეობა ივერიის მზგავსათ. ამავე დროს ტორმასოვის ბრძანებით გადაასახლეს ე. ვორონეჟს (რუსეთს) სოლომონ მეფის მეუღლე **მარიამ დედოფალი**, მისი და **მაია** და სოლომონ I-ის ქალი **დარეჯანი**, სამეფო გვარეულობის დანარჩენი წევრნი კი გადაიყვანეს საცხოვრებლათ თბილისში. ტორმასოვს სურდა აგრეთვე ციხიბრში გაეგზავნა აჯანყების მოთავენი, მაგრამ სიმონოვიჩმა ურჩია არ დაესაჯა ისინი ასე სასტიკათ, ვინაიდან ასეთი მკაცრი ზომები სასურველ ნაყოფს არ მოიტანს, პირიქით უფრო გაამწვავებს საქმეს და გააბრაზებს რუსის მთავრობის წინააღმდეგ მათ შვილებსა და ნათესავებსაო. „ამით ჩვენ ხალხში ნდობას დავკარგავთ“. ტორმასოვი დაეთანხმა სიმონოვიჩის გონივრულ რჩევას და აპატია ყველას დანაშაული.

დამარცხებული მეფე სოლომონი დიდის პატივით მიიღეს ახალციხეში. ქალაქი ჩირაღდნით გაანათეს. მაგრამ რუსის ჯარი მოადგა ახალციხის საფაშოს და მეფე იძულებული გახდა წასულიყო ერევანს, აქედან შეეფარა აზრუმს, სადაც სულთანმა დაუნიშნა მუდმივი ბინა. ამ ხანებში მიიყვალა ახალციხეში მისი ერთგული **სოლომონ ლეონიძე** და ამ საუკეთესო ქართველის დაკარგვამ ფრიალ დაამწუხრა და დააობლა სულით მარტოთ დარჩენილი და სამეფოდან გადახვეწილი სოლომონი. მას თანდათან ჩამოეცალენ თავის მხლებელი თავად-აზნაურნი და დაბრუნდნენ იმერეთში. დაობლებულ მეფეს აქაც არ ასვენებდნენ მისი მტრები. ტორმასოვის ჩაგონებით აზრუმის ფაშამ შეავიწროვა მეფე; 1812 წელს იგი გაიპარა ტრაპიზონს, რომლის ფაშამ **ოსმან-ხაზინდარ-ოღლიმ**, ქართველმა მამადიანმა დიდი პატივით მიიღო ეული მეფე. აზრუმის ფაშას კი, მეფის ცუდათ მოჰყრობისათვის, სულთანის ბრძანებით მოჰკვეთეს თავი. მაგრამ დიდ ხანს არ დასცალდა აქ ცხოვრება ტანჯულ გვირგვინოსანს. სამშობლოს მოშორებამ, სამეფოს დაკარგვამ, ტლანქმა ძალმომრეობამ, სულით ობლობამ, ჯავრმა და კაემანმა ადრე დაასწეულეს რაინდი მეფე და მოუღეს ბოლო 42 წლის ვაჟკაცს. **7 თებერვალს 1815 წელს** შავი ზღვის პირათ შორეულ ტრაპიზონში განისვენა სამარადისო ძილით სამშობლოდან დევნილმა სოლომონ II-მ. იგი ჩაესვენა სამარეს ნათესავთგან დაუტირებელი. მხოლოდ ზღვის ტალღები ცრემლათ ეფრქვევიან მეფის სავანეს და ჩასძახიან კოლხეთის კუნესას და წამებას... ასაფლავია ეს მაღალი სულის ადამიანი იქვე ბერძენთა ეკლესიის გალავანში, სადაც უბრალო ძეგლზე ქართულად აწერია: „**საფლავსა ამას შინა მდებარე იმერთა მეფე სოლომონ, წელი ჩყიე.**

– „**ჰსაჯენ, უფალო, მავნებელნი ჩემნი და ჰბრძოდე მბრძოლ-**

თა მათ ჩემთა. (ფსალმ 34.)

– „მომხსენეთ მე, ძმანო, საფლავსა ამას მღებარე მეფე სოლომონ.“

ძეგლის მეორე გვერდზე აწერია: „განმეძარცვა მე პირველ ქმნილი სიკეთე და მშვენიერება და მღებარე ვარ შიშველ და კდემულ საფლავსა ამას შინა ტომისაგან დავითისა შთამოსრული ბაგრატიონი, ძე არჩილისა, სრულიად იმერთა მეფე სოლომონ, რომლისთვისაცა ვითხოვ შენდობას. 7 თებერვალს 1815 წელსა (ქორონიკონი ჩყიე).“

ილარიონ ქართლელი ამრიგათ აგვიწერს მეფის უკანასკნელ დღეებს „თუმცა სულთანი აღუთქვამდა ტახტის დაბრუნებას და ნაპოლეონის შეტაკება იმედს უღვიძებდა სამშობლოში დაბრუნებისას, მაგრამ იმერეთიდან მოსულმა ცნობამ გული აუცრუა ტანჯულ მეფეს, ეძია მოსვენება საქართველოში. თავად-აზნაურობა უთვლიდა მას ტრაპიზონს, რომ ნულარ იფიქრებს იგი სამეფოში დაბრუნებას ოსმალეთის ჯარით. და მეფემაც დალია სული უცხოეთში, დანატრებულმა სამშობლოს ცასა და თანამემამულეთა ნახვას.“

შემდეგი საგულისხმო სიტყვებით ახასიათებს მეფე სოლომონს პროფ. ალ. ხახანაშვილი: „ასე ტრალიკულათ გაათავა თავისი სიცოცხლე მეფემ, რომელიც გამსჭვალული იყო სიკეთე მოეტანა ქვეყნისათვის და სამსახური გაენია ხალხისათვის. ნდობა და სიყვარული, რომელიც მოპოვებული ჰქონდა ამას ხალხში, ამტკიცებს, რომ იგი არ იყო ჩვეულებრივი ბატონი, კერძო ინტერესით აღსავსე, – მას ხელმძღვანელობდა იმერეთის კეთილდღეობა, და თავის ძალ-ღონით, შეგნებითა და მოუდრეკელობით ემსახურა მას სიცოცხლის უკანასკნელ დღემდის. დედა-აზრად მისის მოქმედებისა შეიქნა სურვილი დამყარდეს ძლიერი შეერთებული სამეფო დასავლეთ საქართველოსა და შემდეგ გამტკიცებულს წეს-წყობილებით თავისი გავლენა გადაიტანოს აღმოსავლეთ ივერიაზედაც.“

„დასრულდა ესე ამბავი, ვითა სიზმარი ღამისა.“ ასე გულსაკლავათ დამთავრდა მზგავსათ ივერიისა, დასავლეთ საქართველოს, ოდესღაც დიდებული კოლხეთის პოლიტიკური თავისუფლდება. გაჰქრა მისი მეფობის ბრწყინვალე შარავანდედი. ისტორიის უღმობელმა გრიგალმა, ურიცხვმა მტრებმა და პატივმოყვარე თავადებმა იგი დაგლიჯეს წვრილ სამეფო-სამთავროებათ და მით დაუკარგეს ერთობა და ძლიერება, დასცეს ნივთიერთ და სულიერთ. ისტორიის უხილაგმა მარჯვენამ დამართა მშვენიერ კოლხეთს საბედისწერო დამბლა. წასრული საუკუნის დამდეგს მას უკვე დასტრიალებდა ჩასანთქავათ ჩრდილოეთის ორთავიანი არწივი. ასეთ პირობებში ვერას გახდებოდა ქვეყნისთვის თავდადებული მაღალგონიერი მეფე სოლომონი. მისი კეთილშობილი ცდა სამშობლოს გაერთიანებისა და პოლიტიკურ თავისუფლების შესახებ უნდა დამთავრებულიყო მარცხით და უბრალო სისხლის ღვრით. ამოდ განიცადა რაინდმა მეფემ და მისმა ერმა საშინელი ტრაგიზმი. ბნელმა უმეცრებამ და ერთობის

შეუგნებლობამ დალუპეს დიადი საქმე და იღვესასწაულეს გამარჯვებით ტლანქი ძალმომრეობა. კვენსოდა, სტიროდა კოლხეთის ერი, ხარობდენ და იცინოდენ მოყვრის ნიღაბით მოვლენილი ყირმიზი ბატონები.

III საქართველოს კუთხეების აჯანყებანი

VI მთიულეთის აჯანყება

ივერიის ერი გმინავდა რუსეთის მართვა-გამგეობის მძიმე უღლისაგან. ყველაზე მეტათ ეს სიმძიმე დაანვა მთის ქართველთ, ამ კავკასიონის ლალ შვილებს, მცხოვრებთ დარიალის ხეობაში. ამათ სხვათა შორის დაადვეს მძიმე ბეგრათ სამხედრო გზის კეთება, ხიდების შეკეთება, თოვლის გადახვეტა და სხ. ეს მძიმე ბეგარა ისე ითრევდა ამ ღარიბ ხალხს, რომ დრო არ რჩებოდათ საზრდოს მოსაპოვებლათ. თუმც ამ შრომისათვის მცირე საფასიცი იყო დანიშნული, მაგრამ ეს მცირე რამეც არ ეძლეოდათ. ამას ერთოდა ხალხის უზომო შეურაცყოფა, კაცების ცემა და ქალების ნამუსის ახდა. ველარ გაუძლეს ამდენ საზიზღრობას და ბოროტებას გამწარებულმა მთიელებმა! აივსო მოთმინების ფიალა და აჰა, 1804 წელს მაისის დამდეგს აღმართეს აჯანყების დროშა. ეს იყო საქართველოს ერთი პატარა კუთხის ნამდვილი რევოლუცია. ამათ მონადინეს რუსეთის ბატონობის დაცემა და განთავისუფლება მონობის მძიმე უღლისაგან. – **ან სიკვდილი, ან თავისუფლება!** აი, რა ეწერა მთიულთა წითელ დროშაზე! მთიულთა რამდენიმე თემი, მშვიერი და უიარალო გმირულათ გაუმკლავდა რუსეთის განვრთნილ პოლკებს და ზარბაზნებს, რამდენჯერმე დაამარცხა კიდევ რუსის ჯარი, მაგრამ იძლია ბოლოს. გმირთა სისხლით შეიღება მქუხარე თერგი და თეთრი არაგვი.

მიზეზი, თუ რამ ააჯანყა მთიულეთი აღნიშნულია მოხსენებაში, რომელიც წარუდგინეს იმათ აჯანყების დროს მაზრის უფროსს **თორნიკე ერისთავს**. აი ზოგიერთი ადგილები იმ მოხსენებიდან:

1. „კაცისგან თითქმის მოუთმენელ სიცივეში სტეფანწმინდიდან ანანურამდე საშინელი თოვლი გვახვეტინეს და გზა გავწმინდეთ.
2. ჩვენგან გაკეთებულ გზაზე წვიმისაგან შეიქნა ტალახი; გვაჭრევენეს ფიჩხი და ტალახში გვაყრევენეს. ამ დაფენილ ფიჩხში ცხენს ფეხი ჩაუვარდა, მოგვდგენ და მათრახის ცემით ორი კაცი მოჰკლეს.
3. მოვიდა თოვლი და ამოავსო ჩვენგან გაკეთებული გზა. ისეთ დროს მიგვიყვანეს საკეთებლათ, რომ ზვაგი მოდიოდა და სიკვდილს არ დაგვრიდეს; წამოვიდა ზვაგი და ცოტას მოვრჩით, რომ ქვეშ არ დაგვიტანა, კიდევ ტიმოთემ ხმლის ცემით მიგვყარა; წამოვიდა ზვაგი და შიშით ერთმანეთს რომ ვეცენით, ტიმოთე და სამი ჩვენი იქ გაიჭყლიტა.
4. მოვიდენ 80 სალდათი და 12 ცხენიანი ყაზახი. ამათ უნდებოდათ დღეში სალდათს 10 საკლავი და ყაზახთ 2 საკლავი. ქათამს, ყველსა და ერბოს ვინ იანგარიშებს.

5. ცხენსა და ხარს ბარგის ზიდვით ტყავი აღარ შერჩათ და არ მოუციათ ქირა. მხოლოდ ერთჯერ მოგვეცეს თითო მანეთი.

6. **ორნი დედაკაცნი უღელში შეაბეს, მარხილი მოუბეს და სალდათები უკან დედაკაცებს მათრახითა სცემდენ.**

7. გვიბრძანეს და ოთხი საკირე დაეწვიო.

8. თავადმა ერისთავმა თორნიკემ ჯარს რომ დაუძახა, ჩვენ გამოგვიცხადეს ერთობით ჯარში უნდა წახვიდეთო და იქიდან გავიგონეთ: წინ ჩვენ უნდა წავეყვანეთ, ჩვენთან მოღვენებით ქსნის ჯარი, ჩვენს უკან სალდათი და შემწყვედუელნი ცემით რუსეთს უნდა გადავერეკენით. დედაკაცი და რომელნიც წვრილნი შინ დარჩებიან, ხიდების საკეთებლათ კირი მათ უნდა ვაზიდვინოთო.

9. **დაგვიღეს ფიცი შვიდი წლის სითარხნე (ბეგარისგან განთავისუფლება), არც ერთი წელიწადი დაგვაცალეს. წელს ცხვრისა, თოხლისა, ერბოსი და სხვისაც დებულებისა მაგიერათ სულ თეთრი (ფული) გამოგვართვეს** ორი წლისა ერთად, რომელიც ჩვენგან შესაძლებელი არ იყო და ვერსით ვიშოვეთ და **ჩვენის ეკლესიებიდან გამოგვატანიეს თეთრი და წაიღეს.** ჩამოგვართვეს ცხვარზე ხუთი აბაზი, თოხლზე ოთხი აბაზი, ერბოზე ოთხი აბაზი, თივაზე, ხუთ ლიტრა ქერზე და ერთ პურზე გამოგვართვეს ხუთი აბაზი.

10. ვისაც თითო კოდი ქერი ჰქონდა და თივა უფასოთ წაგვართვეს, რომელიც ჩვენს მოხელეთაც არა ჰკითხეს.

11. ბრძანება იყო, რომელიც ყაზახნი ადგილ-ადგილ იდგნენ, ქერი და თივა ფასით უნდა ეყიდნათ; ჩათარიც თავიანთი ცხენით უნდა მიეყვანათ და მოეყვანათ. ქერსა და თივას უფასოთ გვართმევდენ და ცხენსაც უქირაოთ და კულიერიც ჩვენი ცხენით დაყვანდათ.

ჩვენ ამ ზემოხსენებულის მწუხარებისაგან, რომელიც ყოვლად მონყალის ხელმწიფის უძლეველის ჯარის საქართველოში გაძლიერებას. ღმერთს ვსთხოვდით, ახლა ამას ვითხოვთ, რომ მსწრაფლის განსაცდელით ერთობით დავინთქნეთ. ჩვენ ძალას არ ვიქადით, რომ რუსთა ვებრძოდეთ. ჩვენ ერთობით ან ეს ვირჩიეთ, თუ სხვა არა მოგვევლინა რა განსაცდელი ამ მოუთმენლის მწუხარებისაგან, **ჩვენის ხელით ჩვენს სახლს ცეცხლი უნდა მოუკიდოთ, ცოლშვილი შიგ ჩავეყაროთ, ჩვენც შიგ შევიდეთ და დავიწვინეთ. ამ ტანჯვას, მათრახით სიკვდილს და ჩვენი ცოლების უწესოს საქმით დანახვას ეს გვირჩევნია, რომ ასე დავიხოცნეთ, მარტო მთიულეთში ცემით 23 კაცი მომკვდარა სხვას გარდა. თქვენს ბრწყინვალეობას ვსთხოვთ, რადგან ჩვენის საქმის შესატყობლათ საქართველოს მმართველისაგან წარმოგზავნილი ბრძანდებით, ეს ჩვენი წერილი მათსვე ბრწყინვალეობას წარუდგინოთ“.**

აი მთიელის გულიდან ამოხეთქილი შიშველი სიმართლე! ამ მწარე მოხსენებას განმარტება აღარ ეჭვივრება. აქედან ნათლათ ჩანს, თუ რა საშინელ გაჭივრებასა და წამებაში ლევედა სულს მთიულეთი! რა აუ-

ტანელ მონობას და ბოროტებას განიცდიდა ლალი მთის შვილი, განთქმული გულადობით, მხნეობით და ვაჟკაცობით! ისინი იძულებული გახადეს თავის საკუთარი ეკლესიებიც კი გაეცარცვათ, თავის ხატებიც კი გაეფცქვნათ რუსის ხაზინის სასარგებლოთ. ამ საბრალო მთიულებს კლავდენ ცემით, მათ ცოლებს, დებსა და შვილებს ხდიდენ ნამუსს იმათ თვალწინ; ართმევდენ ხალხს სარჩოს, არჩობდენ მძიმე ბეგარით და ბოლოს აყრასა და გადასახლებასაც კი უპირებდენ... დაჩაგრულ-დამონებული უმწეო ხალხი ნატრობდა ნამუსიან სიკვდილს, აპირებდა ცეცხლში დანვას ცოლშვილით და ამას შემდეგ განა საკვირველია თუ იმათ შეიძულებს რუსები და აღმართეს აჯანყების დროშა?! ამაზე შორს ხალხის ბიბლიური მონობა, ხალხის უსასტიკესი ტანჯვა-წამება ვეღარ წავიდოდა!.. ასეთ დაუჭერებელ რამეებს არ შვრებოდენ ჩვენში თვით აზიის უსაშინელესი ბარბაროსნიც კი, ამგვარი მაგალითები არ სჩანს საქართველოს გრძელს ისტორიაში... და აი, ყოველივე ამას სჩადიოდენ ივერიაში მოყვრათ მოვლენილი რუსის სახელმწიფოს მართლმადიდებელი ჯარი და ჩინოვნიკები!..

ამ დროს მრისხანე **პ. ციცინაოვი** ებრძოდა თავის ჯარებით ერევანთან სპარსეთის შაის და როცა გაიგო მთიელთა აჯანყება, ლმობიერებისა და მიზეზის გამოკვლევის ნაცვლათ აჯანყების ჩაქრობა მიანდო ცეცხლითა და მახვილით ქსნის და არაგვის ერისთავებს, ამ რუსის მთავრობის ერთგულ ყმებს, და მისწერა მათ შემდეგი: „**მახვილით აჰკაფეთ, ლუკმა-ლუკმა ასჩეხეთ და აკუნეთ მემამბოხენი! ნუ დაინდობთ, ნუ შეიბრალებთ მაგ ავაზაკებს და ბარბაროსებს! სახლ-კარი გადაუბუგეთ ცეცხლით! ბრძოლის დროს განდევნეთ ყოველივე აზრი შებრალებისა და შეწყნარებისა**“...

ნეტა როგორი უნდა ყოფილიყვნენ რუსის დანარჩენი სამხედრო პირნი და. მოხელენი, როცა მათი მეთაური, ევროპიულათ განათლებული ვი ციცინაოვი იძლეოდა ასეთ ველურ განკარგულებას ბედშავ მთიულთა მოსასპოვათ, მხოლოდ იმიტომ, რომ ბატონებმა მოისურვეს ხალხის თეხ.. ქვეშ გასრესა და ისინი კი გაფართხალდენ.. ამ „ლმობიერ“ სიტყვებში ჩვენ ვცნობილობთ იმ დროის რუსის მხედარს და ჩინოვნიკს... *)

II

აჯანყებულთა რიცხვი პირველ ხანებში ძლივს აღწევდა 1000 კაცამდი. ამათ უმთავრესი ყურადღება მიაქციეს სამხედრო გზას და სულ ერთიანად გააფუჭეს იგი, რომ შეეჩერებიათ რუსის მაშველი ჯარის შემოსვლა ჩრდილოეთიდან. აჯანყებულთ მეთაურობდა **ლევან ნაზლაიძე, სამუკა და ბურდული**. რევოლიუციონერებმა გამოატანიეს ხევის ბერებს მათი უწმინდესი ხატი **ლაშარის ჯვარი**, გაშალეს სამხედრო დროშები და დაიფიცეს: გავნყდეთ ერთიანად, ოლონდ კი რუსების ბატონობას ბოლო მოუღოთ. შეირყა მთა და იწყო ომისთვის მზადება. მათ მიემხრო თავის 300 კაცით ჩიმის მფლობელი ოსი **ახმეტ დუდარეკო**,

შესანიშნავი ვაჟკაცი და გაუნია აჯანყებულთ დიდი დახმარება. დუდა-რეკომ შეკრა გზა დარიალის ხეობაში და შეაჩერა ჩრდილოეთით რუსის ჯარები, ამავე დროს თავის ვაჟკაცებით თავგანწირვით იბრძოდა მთიულთა ბანაკში, თანაც გზავნიდა წერილებს ქართლში, კახეთსა და იმერეთში, იწვევდა ყველას საშველათ რუსების წინააღმდეგ.

არ მიემხრო აჯანყებულთ მცინვარის ბატონი **გაბრიელ ყაზბეგი**; ოქრომ და მაიორის ჩინმა აუბა თვალები და გახადა რუსის მთავრობის

*) მთიულეთის და კახეთის აჯანყებანი აწერილი აქვს ვრცლათ თავის შესანიშნავ წიგნებში **ალ. ფრონელს**, სათაურით: „**მთიულეთი 1804 წ.**“ და „**ამბოხება კახეთისა**“.

ყურმოჭრილ მონათ. მაგრამ იათად არ დაუსვეს რუსის ასეთი ერთგულობა. 3000 მთიული 17 ივლისს დაეცენ **სტეფანწმინდას**, აიკლეს ციხე და დაატყვევეს შეხიზნული პოლ. **დრენიაკინი** რუსის ჯარით. მთიულებმა აფრინეს კაცები და იწვევდნ საშველათ **თუშ-ფშავ-ხევსურთ** და **დუშეთის** მხარეს, მაგრამ რუსის ერთგულ თავადების შთაგონებით იმათ თითოც არ გაანძრინეს, რომ დახმარებოდნ თავის მოძმეთ და საერთო ძალით გადაეგდოთ მონობის მძიმე უღელი. ხოლო აჯანყებულთ მხარში ამოუდგენ **არაგველები სამ ძმათა კობიაშვილთა** და **გრიგოლ ყარანგოზიშვილის** მეთაურობით. მხოლოთ ესენი არ მოერიდნ საფრთხეს და სიკვდილს, რაინდულათ გაუნოდეს ხელი თავგანწირულ ძმებს. ამ სამ გმირთა სახელებია: **გოშპარ, დიმიტრი და დურმიშან კობიაშვილები**. ესენი შემდეგ შეიპყრეს რუსებმა და შებორკილნი დაამწყვდიეს ანანურის ციხეში, მაგრამ აღდგომა დღეს გასტეხეს ბორკილები, გადმოხტენ მაღალ კოშკიდან და გაიქცენ, მხოლოდ გოშპარმა მოიტეხა ფეხი.

მთიულებმა შეკრეს თბილისიდან და კავკავიდან მიმავალი გზები და დარაზმულნი წამოვიდნ რუსის პოსტებზე დასაცემათ. პირველი შეტაკება მოხდა **კაიშაურთან**. აქ იდგა კაზაკთა მცირე რაზმი. აჯანყებულებმა დახოცეს კაზაკები ორის გარდა; ესენი გაუსხლტენ ხელიდან. აქ კაიშაურში დაიღვარა პირველათ რუსის სისხლი; აქ იძია შური გამწარებულმა მთიულმა. თოფის გრიალით მან ამცნო ქვეყანას, რომ სძულს მონობა, ვერ იტანს დარბევას და მტარვალობას, რომ ისიც კაცია და არა ვის შეარჩენს თავის შერცხვენას.

აჯანყებულთა რიცხვი საოცრათ მატულობდა; თიბათვის დამდეგს ავიდა 4000-მდე; ცუდათ შეიარაღებულნი მთიულნი შემოერთყენ **დუშეთს, ანანურს, კობს, ლარსს, ლომისას** და **სტეფანწმინდანს**, გაუმართეს თავგანწირული ომი რუსის განრთვილ მხედრობას, შეიარაღებულს კარგი სისტემის თოფებით და ზარბაზნებით; ბევრს მთიულს კი თოფის ნაცვლათ ხელში ქონდათ მხოლოდ შინდის კეტი. ამ დროს საქართველოს მართველთან და თ. ციციანოვის თანაშემწეთ იყო ღენ. **ვალკონ-**

სკი, უნიჭო, ვერავი და ლაჩარი ადამიანი. მან გაგზავნა აჯანყებულთა წინააღმდეგ **ლენ. ტალიზინი** ერთი ბატალიონი ჯარით. მეორე მხრით შეუტეეს აჯანყებულთ რუს-ქართველი ჯარით **თორნიკემ, შანშემ და ელიზბარ ერისთავებმა**. ამათ მოუხდათ შეტაკება **ლომისას მთასთან**. ამ ბრძოლაში მოკლეს მთიულთა სარდალი გმირი ბურღული. აჯანყებულებმა ვერ აიღეს სიმაგრე და მცირე ზარალით დაიხიეს უკან.

11 ივნისს შეიბნენ **ციხის ძირთან ტალიზინი** და მთიულეები. მართალია რუსის ლენერალს არ ჰყავდა დიდი ჯარი, მაგრამ მისი ძალა იყო ზარბაზნებში. ამათი ყუმბარები ანგრევდნ მთიულთა საფრებს და შექონდათ მათ ბანაკში დიდი ზიანი. მეორე დღეს მოხდა ხელახალი ბრძოლა. რუს-ქართველებმა გაიმარჯვეს ზარბაზნების წყალობით და აჯანყებულნი იძულებული გახდნ დაეხიათ **ჭარტალის ხეობისკენ**. აქ კი მათ გადაეღობა ახალი ჯარით **შტაბს-კაპიტანი პიტკევიჩი**. მთიულნი მოექცენ ორ ცეცხლ შუა. **დამორჩილებას** მათ არჩიეს ნამუსიანი სიკვდილი; იბრუნეს პირი და შეუტეეს ორივე ჯარს. შეიქნა სასტიკი ბრძოლა და უღელტა. იძლიენ მთიულნი და გაიფანტენ, თუმცა მტერსაც მისცეს დიდი ზიანი. **ტალიზინმა** მათ გამოადევნა ჯარით თ. **პეტრე ორბელიანი**, რომელმაც შეასრულა ის, რაც დააკლო რუსის ლენერალმა. ამ ბრძოლაში თავი ისახელეს რუსის მხრივ თ. **პეტრე და ზურაბ ორბელიანმა**, თ. **თეიმურაზ მუხრანბატონმა**, თ. **ლუარსაბ სუმბათაშვილმა**, თ. **იოსებ მელიქიშვილმა**, აბ. **შაბურიშვილმა**, **ჯორაშვილმა**, **ბერძნიშვილმა** და სხვებმა, რომელთაც შეიღებეს ხელები მოძმეთა სისხლით და ჯილდოთ მიიღეს რუსის მთავრობის ქება-დიდება, ჩინი და ორდენები. **ტალიზინის** სიტყვით, – „თ. **პეტრე ორბელიანი** მეხივით ეცემოდა აჯანყებულთ და მუსრს ავლებდა, სანგრები და სიმაგრენი მრავალი წაართვა და დაუნგრიაო.“

ამ 4-5 დღის შეტაკებით რუსის მთავრობა დარწმუნდა, რომ მთიულეთთან ბრძოლა და აჯანყების ჩაქრობა ასე ადვილიც არ იყო, მითუმეტეს, რომ ერთ შეტაკებაში 4 ივლისს ამათ სასტიკათ დაამარცხეს რუსის მაიორი **მელლა**, რომელიც იძულებული გახდა დაეყარა თოფიარალი, ზარბაზნები და გაქცეულიყო **გორისკენ**.

ივნისის ბრძოლამ და რუსის ჯარების გამარჯვებამ ვერ ჩააქრო აჯანყება. მთიულეებმა კვლავ მოიკრიბეს ძალა და 3000 კაცით დაეცენ **ლომისასთან** მაიორ **მელლას**; ამას მალე მოეშველა ჯარით **ლუნკევიჩი**. ამ ბრძოლაში სასტიკათ დაამარცხდა რუსის მხედრობა და გამარჯვებულ მთიულეებს დარჩათ მთელი ბანაკი.

ამ დროს ლეკთა ბრბონი თავისუფლათ დათარეშობდნ უპატრონო ქართლ-კახეთში, იკლებდნ მცხოვრებთ, აოხრებდნ სოფლებს და მიყავდათ ტყვეთ ქალი და კაცი. **მარტო** კახეთს შემოესია 1000 ლეკი. მეორე მხრით **თბილისს-ერევნის გზა-შარაზე** **სპარსთა** ცხენოსან რაზმით დანავარდობდა **ალექსანდრე ბატონიშვილი**, – ეს რუსის დაუძინებელი

მტერი, იტაცებდა სურსათს, ანადგურებდა რუსის ტრანსპორტებს და შიშის ზარს სცემდა ქარავენებს. ეს უშიშარი რაინდი დაქროდა მთასა და ბარში, თავის მგზებარე სიტყვით და წერილებით აგიზგიზებდა დარიალის ხეობაში დანთებულ კოცონს. მანვე გასწყვიტა მაიორ მონტრეზორის რაზმი 350 კაცისაგან შემდგარი და წაართვა სამი დიდი ზარბაზანი. ამ უეცარმა გამარჯვებამ დიდი აღტაცება გამოიწვია როგორც მთაში, ისე სპარსეთში, ხოლო თმები ავლევია ღენ. ციციანოვს. ამ გამარჯვებამ აამხედრა რუსების წინააღმდეგ ბორჩალოს თათრებიც. ახლა კი დადგა უამი სრულიად მოსპობილიყო რუსის მხედრობა და სამუდამოთ გამქრალიყო რუსის ბატონობა საქართველოში. და თუ ეს არ მოხდა, ამის მიზეზი იყო უშიშარი ღენ. პ. ციციანოვი, რომლის ჭკუამ და გენიოსობამ იხსნა რუსის ჯარი განადგურებისაგან და რუსის მთავრობას შეანარჩუნა ბატონობა ამიერ-კავკასიაში. ამ რკინის ხასიათის და მკვეთრი ჭკუის მქონე კაცმა სასწაულებრივ ჩააქრო ყოველ მხრივ აგზნებული ცეცხლი და იხსნა რუსის არმია დაღუპვისაგან.

აჯანყებულთა სუსტი მხარე იყო სამი რამ: მათ არ ჰქონდათ ფული და სურსათი, არ ჰქონდათ შესაფერი იარაღი და არ ყავდათ გამჭრიახი და სულით ძლიერი სარდალი, რომელსაც ქონებოდა გავლენა მთასა და ბარში, შეძლებოდა მათი გაერთიანება და აჯანყების გაძლიერება. იმ დროს ასეთი კაცი მთელს საქართველოში იყო ერთად ერთი; ეს იყო ალექსანდრე ბატონიშვილი, – ეს ქართველი ჰანიბალი, რომელიც შეუდრეკელი ენერგიით და სიმამაცით წააგავდა თავის დიდებულ მამას, ხოლო აკლდა მისი სამხედრო გენიოსობა. ეს უშიშარი რაინდი ერთგვარი აღტაცებით უყვარდათ როგორც სპარსელთ, ისე ბორჩალოს თათრებს, როგორც მთიულებს, ისე მთელ დაღესტანს. ის იყო საოცარი ორგანიზატორი და აჯანყების მომწყობი. მისი გრძნობით სავსე ბარათები და ცეცხლ ნთებარე პროკლამაციები ხიბლავდენ და გმირობის სულს უდგამდენ აჯანყებულთ მთიელთ და შემდეგ კახეთს. მაგრამ მას ვერ ვხედავთ აჯანყებულთა ბანაკში, მათ ბელადათ. ალექსანდრეს დიდხანს აჩერებდა თავის სიახლოვეს სპარსეთის ბრძანებელი ფატალი შაჰ და პირდებოდა დიდ ლაშქარს. ხოლო ეს დაპირება რჩებოდა მარტოოდენ დაპირებათ.

თვით ფატალი შაჰმ გაგზავნა აჯანყებული ფირმანი, რითაც ამხნევებდა მათ და პირდებოდა ჯარებს, 200,000 კაცის გაგზავნას დასახმარებლათ ბატ. ალექსანდრეს სარდლობით. ამ ფირმანში შაი მეტათ უდიერათ იხსენიებს რუსებს; იგი ეძახის მათ „ავზნიან ერს“, „წყეულ გიურებს“, „ემშაკის გზა დაბნეულ მიმდევართ“, „გარყვნილ გიურ რუსებს“ და სხ. ერთ ფირმანში სწერს შამშადილის ხანს: – „მოვიწვიეთ ჩვენს წინაშე სარდალი პირ-ყული-ხანი და ბატ. ალექსანდრე მირზა, ჩავაბარეთ 20.000 ძლიერამოსილი მეომარი და ვუბრძანეთ წასვლა საქართველოში, რათა გაჟლიტონ გიური რუსნი და გასწმინდონ ქვეყანა იმ სადაგელ არსებობაგან.“ მიუხედავად რუსებისადმი ასეთი მწვავე სიძულვი-

ლისა გაუბედავი ში მეტათ ზოზინობდა, რითაც ისარგებლა **პ. ციცი-ანოვმა**; დაიბარა ზღვით და ხმელეთით რუსის ლაშქარი და ჩააქრო მთიულეთის აჯანყება.

III

ივლისსა და აგვისტოში მთაში ისევ გაძლიერდა აჯანყება. მეტათ გაუჭირდათ მათ წინააღმდეგ რუსის ჯარებს. **ლენ. ვალკონსკიმ** აფრინა კაცი იმპერატორის წინაშე, სთხოვა ჯარების მოშველება, ამასთან ერთად გამართა მოლაპარაკება ზავის შესახებ აჯანყებულ მთიულებთან და შუამავლათ გაგზავნა ორი ღირსეული პირი, **თ. რევამ ერისთავი და მიტროპოლიტი ამბროსი ნეკრესელი**; ამავე ღროს კი შეუსია ჩუმათ მთიულებს **ლენ. ტალიზინი** ჯარით და ააკლეს უპატრონოთ დარჩენილი სოფლები. გამხეცებულმა სალდათებმა უწყალოთ გაჟლიტეს და ხიმტებზე ააგეს ბავშვები და დედა-კაცები. **ლენ. ვალკონსკის** ასეთმა ველურმა საქციელმა ფრიად გააოცა და ააღელვა შუამავალნი, **რ. ერისთავი და ამბროსი ნეკრესელი**. ამათ ძლივს დააღწიეს თავი ცოცხალი და მოვიდნენ თბილისს.

ვალკონსკის ასეთმა უპირობამ და ველურობამ მეტათ გააბრაზა მთიულნი. მათ მიემხრენ **კარჩოხის და ქსნის ხეობის ქართველნი**, შეფიცეს ძმობა და ერთობა და საერთო ძალით შეუდგენ მზადებას. 12-13 აგვისტოს აჯანყებულნი გაემართენ დუშეთის და ანანურის ასაკლებათ. **ლომისასთან** ისინი ეკვეთენ მაიორ მელლას მხედრობას და სასტიკათ დაამარცხეს. მელლამ მიანება თავი ზარბაზნებს და გაიქცა თბილისს, რითაც მეტათ გააბრაზა **თ. ციციანოვი**.

ამ დროს ლინიიდან დაიძრა დონელ კაზაკთა პოლკი **რიშკოვის** სარდლობით, მთიულნი დაესხენ თავს, გასწყვიტეს ნახევარი პოლკი, ხელთ იგდეს ცხენები, იარაღი და ტყვეთ 80 კაზაკი. ამ ახალმა დამარცხებამ თავზარი დასცა მთავარმართებელს და მის თანაშემწეებს. დაფრთხენ რუსის ჩინოვნიკები და მაზრებიდან მოაწვეს თბილისს. მთიულებმა შეკრეს გზა ანანურამდე და გაჩდნ თბილისის სიახლოვეს. შიმმა შეიპყრო თბილისის მოქალაქენი. მაგრამ ეს იყო აჯანყებულთა უკანასკნელი აფეთქება. ამ დღიდან უკუღმა დატრიალდა მათი ბედის ჩარხი.

დაიძრა ლინიიდან რუსის ჯარები შავი ზღვით და კავკავის გზით. ზღვით მოსულმა ჯარმა გადმოიარა სამეგრელო-იმერეთი და გაემართა დუშეთის გზით. მეორე მხრით კავკავით წამოსული რუსის ძლიერი ჯარი თავის ზარბაზნებით რკინის რკალივით აწვებოდა მთიულთ. სეკტემბრის დამდეგს ბატონიშვილი ფარნაოზი მოვიდა სტეფანწმინდას, მაგრამ გვიანდა იყო.

ალექსანდრე იმპერატორი სწერდა ვალკონსკის: – „ისარგებლე ქართველების დაუდევრობით და თავქარიანობით, მიმართე იმ საშუალებას, რომელსაც ხშირათ ჩაუდენია სასწაული მაგ ქვეყანაში, უბოძე ჯილდო ფული, ჩინი და ორდენი, დაპირდი უფროს კაცებს ჯამა-

გირს და სხ. ამგვარი ჭილდო-ჯამაგირი დროებით მაინც დაამშვიდებს აღელვებულ ხალხს, დააკარგვინებს ურთიერთ ნდობას და ნაპკიდებს ერთმანეთსო“.

იმპერატორის ასეთი დაპირება არ ეჭვირებოდა საქართველოს ბედის მესვეურთ. ასეთ „გონივრულ“ საშუალებას ხშირათ მიმართავდნენ ხოლმე. და მართლაც რუსის ფული, ჩინი, ორდენი, ჯამაგირი და დაპირებანი, – ეს ბრჭყვიალა ავანგარდი სჩადიოდა ჩვენში ნამდვილ სასწაულს. ასეთმა თილისმამ უფრო მჭიდროთ მოაკიდებია ფეხი რუსის მთავრობას კოლხეთ-ივერიაში, ვინემ ხიშტებმა და ზარბაზნებმა. ყვითელმა ოქრომ და ზიზილა ჩინ-ორდენებმა გაუორგულეს ქართველ მეფეებს ბევრი გავლენიანი თავადი, აზნაური და სასულიერო პირი, დაუხშეს მათ გონების თვალი, შეაძულეს საკუთარი სამშობლო, ქართველი ერი და აღვრევიეს მოძმის სისხლი რუსეთის დროშის საკეთილდღეოთ. ამიტომ აღარ გვიკვირს ფატალი შაოს უცნაური საქციელი, როცა მას ერევანთან ტყვეთ ჩაუვარდა სარდალი თ. იოანე ორბელიანი. დაინახა თუ არა მის გულზე რუსის იმპერატორის ჭილდო, ანნას ვარსკვლავი, შაი მივარდა ორბელიანს, მოგლიჯა ვარსკვლავი, გადისროლა შორს და შესძახა გესლიანათ: „არამზადავ, ამისათვის უღალატე შენს მეფესა და ქვეყანასაო!“

16 ოქტომბერს თვითონ პ. ციციანოვი დაიძრა ჯარებით ანანურისკენ. კავკავიდან კი ერთყმოდა მთიულებს ღენ. ნესვეტოვი ქვეითა ჯარით, ზარბაზნებით და კაზაკებით. ამათ უკან მოსდევდა ჯარითვე ღენ. გლაზენაპი. რუსის ლაშქარი თან აკეთებდა გაფუჭებულ გზას, წამხდარ ხიდებს და თან ებრძოდა აჯანყებულთ. რუსებმა თანდათან აიღეს გამაგრებული ადგილები: დარიალი, ლარსი, ყაზბეგი და ბოლოს სიონთან მოხდა დიდი ბრძოლა. ბატონიშვილი ფარნაოზის სარდლობით მთიულები შეეფარენ სიონის ციხე-კოშკებს. აქ კაზაკთა პოლკის უფროსმა ბიხალოვმა სძლია მთიულთ და მოუკლა ასი კაცი. მეორე დიდი მარცხი მოუხდათ აჯანყებულთ სამხრეთით ე. დუმეთთან. ამრიგათ ისინი შეჯკუდდენ ანანურთან, სადაც უკანასკნელათ უნდა შებმოდენ რუსის ჯარს. აქ გაიმართა მოლაპარაკება ზავის შესახებ, რადგან შებმა და სისხლის ღვრა უკვე უაზრობა იყო.

თავგანწირულს ბატ. ფარნაოზს სურდა ჩაეთრია აჯანყებაში თუმ-ფშავ-ხევსურები, მაგრამ რუსის ძლიერი ჯარებით შეშინებული ხალხი აღარ გაჰყვა მას. მაშინ ფარნაოზი იძულებული გახდა გაქცეულიყო სპარსეთს კახეთის გზით. პ. ციციანოვმა მას დაადევნა დასაჭერათ დაგვილი თავადები. მართლაც დემურჩალოსთან, თბილისიდან 40 ვერსზე, მტკვრის პირას ბრიგადირმა თ. თამაზ ორბელიანმა შეიპყრო ფარნაოზი თავის ამალით, გაბანრული ჩამოიყვანა თბილისს და წარუდგინა მთავარ-მართველს, რომლის ბრძანებით ისინი ჩაყარეს საპყრობილეში. ბატონიშვილს დაუნიშნეს ულუფათ დღეში ხუთია მანეთი, მაგრამ ამაცმა ფარნაოზმა არ მიიღო ეს რუსის წყალობა, რითაც მეტათ გააბრაზა პ. ცი-

ციანოვი. ამან კიდევ უფრო ადრე ხელში ჩაიგდო ბატონიშვილი იუ-
ლონი. აპრილში 1805 წელს ორივე ბატონიშვილი ციციანოვმა გაგზავნა
რუსეთს, იულონი ქ. ტულას, ფარნაოზი კი ქ. ვორონეჟს. მთავარმარ-
თებელმა სამგზავროთ ორივე ძნას გაუგზავნა ფული და ქურქები. მაგრამ
ფარნაოზმა თავზე გადაახალა ყველაფერი და შეუთვალა: „თავი დამანებეთ,
თქვენი არაფერი მინდაო“.

ასე დამთავრდა ჭაბუკი ფარნაოზის რაინდული ცხოვრება თავის
უბედურ სამშობლოში.

1804 წელს ოქტომბერში გათავდა ყველაფერი. დადუმდა მგვრგვი-
ნავი მთა, ჩაქვრა აჯანყების ცეცხლი, ძალამ გაიტანა თავისი. პატა-
რა მთიულმა მოკაკვა თითი და გაავლო ხელიდან სისხლიანი მახვილი.
იგი გულის ფანცქალით ელოდა თავის ბედს. გაკეთდა წამხდარი სამხედ-
რო გზა, გაიღო ფართოდ დარიალის კარები, იწყეს თავისუფალი მიმო-
სვლა მგზავრებმა და რუსის ჯარმა. **პ. ციციანოვმა ანანურში დაიბარა**
აჯანყებულნი, პირადათ უნდა გესაუბროთ, დაგარიგოთ და ჭკუა გასწავ-
ლოთო. მაგრამ შიშით არავინ გამოცხადდა. მთიულებმა კარგათ იყო-
დენ თუ რას ნიშნავდა პირადათ ნახვა და საუბარი. მრისხანე ციციანოვმა
დაიმშვიდა გული, დაუნიშნა მთიულებს მოურავათ **გრიგოლ კობიაშვი-**
ლი და დაუბრუნდა თბილისს. კიდევ უფრო ადრე აჯანყებულ მთიულ-
თა და ოსთა ზოგიერთ სოფლებს მან შეუსია ჯარი და ააოხრა. აი რას
სწერს ამის შესახებ **ლოფიციკი ალექსანდრე იმპერატორს**: „**პ. ციცი-**
ანოვის ჯარმა მრავალი სოფელი ააოხრა, დაანოკა და ტყვეთ წაიყვანა
გლეხთა მრავალი სახლობა. ეს ამოდენა ხალხი დაამწყვდიეს გორის ცი-
ხეში და რადგან საკმაო საზრდოს არ აძლევდენ და თვით ციხეში საშინ-
ლათ ციოდა, სულ ერთიანად განწყდაო.“ მართლაც არამც თუ გორის,
მთელი ქართლ-კახეთის ციხე-საპყრობილენი აავსეს შეთქმულ-აჯანყებუ-
ლით. ვისზედაც კი ერთიფიორ ეჭვს შეიტანდენ, ან თუ ვისმეს მტრო-
ბით დააბეზლებდენ, მაშინვე განუსჯელათ სტაცებდენ ხელს და უკრავ-
დენ თავს ციხეში. „თელავს, სიღნაღს, გორსა და თბილისს ალაგი
ალარ იყო, სად ჩაესხათ შებყრობილნი და გაბანრულნი, მოხელეთ გონე-
ბა დაკარგეს, ამოდენა ხალხი სად მოვათავსოთ, ან იმდენი ჯარისკაცი
სადაა, რომ ამათ უყარაულონო“, ამბობს **ალ. ფრონელი** თავის შესა-
ნიშნავ წიგნში. აქედან ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა დიდი მსხვერ-
პლი მოჰყვა შედეგათ მთიულთა აჯანყებას და რამდენი ხალხი დაიღუპა
ტყუილ-უბრალოთ.

ამ პოლიტიკურ ტუსაღთა დანაშაულის და თვით აჯანყების მი-
ზეგთა გამოსარკვევათ **პ. ციციანოვმა** დანიშნა **საიდუმლო კომისია**,
რომლის სახელი შიშის ზარს სცემდა ყოველ ქართველს. ამ კომისიის
მთავარგამგეთ იყო **ტარასოვი** და წევრებათ **ხორჯევსკი** და **ნაგელი**.
აქტებში მოხსენებულია 70-მდე გავლენიანი პირი, რომელთაც მონაწყვეს
აჯანყება, ან მიიღეს შიგ მონაწილეობა. უადგილობის გამო ვერ მოგვყავს

აქ მათი სახელი და გვარი. ვიტყვით მხოლოდ, რომ მათში ერია ბატონიშვილთ გარდა ქართლ-კახეთის მრავალი თავად-აზნაური, მაგ., ვახვახიშვილები, ანდრონიკაშვილები, ჭავჭავაძე, ჯანდიერი, ვაჩნაძე, მაჩაბელი, ამირაჯიბი, ყურული, კობიაშვილები, გულიაშვილი, მამაცაშვილი, თუმანიშვილი, ბაბიდაური, ზედგინიძე, ბებურიშვილი და სხ.

საიდუმლო კომისიის მუშაობა გაგრძელდა წელიწადზე მეტს და არა ვინ იცოდა, თუ რით გათავდებოდა დამნაშავეთა ბედი, რომელნიც აუტანელ პირობებში ეყარენ ცივსა და ნესტიან ციხეებში. ამ დროს ტარასოვი მისცეს პასუხისგებაში ბოროტმოქმედების გამო, საქართველოს მართველად დანიშნეს **ლიტვინოვი**, რომელსაც მიანდვეს საიდუმლო კომისიის თავმჯდომარეობაც. ამან ავათ თუ კარგათ დაამთავრა საქმე და იშუამდგომლა იმპერატორთან, რათა პატიებოდათ ყველას დანაშაული, როგორც შეუგნებელ ხალხს და ისეთებს, რომელთაც არ ესმით თუ რაა სამშობლო“ (?!).

ნ. დუბროვინი გადმოგვცემს, რომ ხელმწიფეს ვითომც შეუწყნარებია **ლიტვინოვის** თხოვნა და უპატიებია აჯანყებულთათვის დანაშაული. რამდენათ მართალია ეს აზრი, ან ეპატია თუ არა ყველას დანაშაული, ჩვენ არ ვიცით; აქტებში არათერია ამის შესახებ. ეს კი ცხადია, რომ ძვირათ დაუჯდათ საბრალო მთიულთ ხმის ამოღება და თავის პიროვნების დაცვა. მათი გმირული სისხლით შეიღება სამხედრო გზა, დარიალის ხეობა, პირქუში მყინვარი, თერგი და არაგვი. 1804 წელს სისხლის ასოებით დასწერეს მათ შავს კლდეებზე საშინელ ტანჯვა-წამების ისტორია. თავის გმირობით და საარაკო სიმამაცით დაამტკიცეს, რომ ღირსეული შვილნი არიან იმ ზღაპრული ამირანისა, რომელიც ხალხის ლეგენდას მიუჯაჭვავს კავკასიონის თრიალო კლდეზე.

VII კახეთის პირველი აჯანყება 1812

მთიულეთის აჯანყებამ 1804 წელს და საშინელმა სისხლის ღვრამ ჭკუა ეერ ასწავლა რუსის ჯარსა და ჩინოვნიკებს. ისინი კვლავ განაგრძობდნენ ქართველი ხალხის დარბევას, აწიოკებას, ქალების ნამუსის ახდას და სხვა მრავალს უგვანო საქციელს. მათი ველური მადა და ქვენა ვნებანი ვერ ალაგმეს ისეთმა ფხიზელმა და სასტიკმა მთავარმართებლებმა, როგორიც იყვენ **პ. ციციანოვი**, **ტორმასოვი** და **მარკიზ შაულიჩი**. სწორეთ ამ სალდათ-ჩინოვნიკთა საქციელმა მოთმინება დაუკარგა უაღრესათ გამწარებულ დინჯ კახელს, ააღებია ბასრი მახვილი თავის ოჯახის დასაცავათ და აათრიალებია აჯანყების წითელი დრომა.

აი როგორც ამკობენ ამ რუსის ჩინოვნიკებს თვით რუსის მაღალი მოხელენი; რა სათნოების ატესტატს აძლევენ მათ.

„საქართველოში! მყოფ სათემო პოლიციაზე ცუდი, გარყვნილი, უვარგისი და გაფუჭებული მთელ ქვეყანაზე არ მოიძებნება“, სწერდა

ტორმასოვი ღენ. ახვერდოვს. „კავკასიაში მოდიოდენ რუსეთიდან ჩინოვნიკებათ უმთავრესად ისინი, ვინც ცხოვრებას გაერიყა, ვისაც აღარ ედგომებოდა თვით რუსეთში, საეჭვო ზნეობისანი, ხარბნი და გაუმადლარნი, ვერცხლის მოყვარენი და ანგარებით სავსენი, შებლალული სახელის და რეპუტაციის ხალხნი,“ ამბობს შტაბს-კაპიტანი ნ. ანოსოვი. „მუქთა-ხორას და ფულის უკანონო ბოჭვას საზღვარი არ ჰქონდა. ქრთამის აღებაში ყოველი რიდი და თავაზიანობა მოისპო“, დასძენს იგივე ანოსოვი.

„უნამუსობა სუფევს აქაურ რუსის ჩინოვნიკთა შორის, ღმერთი ამათ არ სწამთ და ჯვარი, მრავალ დანაშაულს სჩადიან, ამიტომ ქვეყანა აივსო უზომო და მეტის-მეტ ბოროტმოქმედებით. სასურსათო უწყების მოხელენი ათასობით სჩადიან ლირფობას და საზიზღრობას. მცირე ხანშია რაც ჯარის უფროსათ ვარ და ჯერ ვერ გამოვარკვიე ეს საძაგლობა, ვერ შევაჩერე, თუმცა გაფაციცებით ვადევნებ თვალ-ყურს. ღენ.

პ. ციციანოვის სიკვდილის შემდეგ ხელს არ იღებენ მოხელენი ბოროტებაზე ქვეყნის დასალუპავათ და ხაზინის საზარალოთ“, სწერს მთავარმართებელი მარკიზ შაულიჩი თავის რაპორტში თვით ალექსანდრე იმპერატორს.

აქედან ნათლად ჩანს, ისე ღრმათ მოეკიდა ფეხი საქართველოში რუსის ჩინოვნიკთა ბოროტმოქმედებას, რომ თვით უსასტიკესი მთავარმართებელნიც კი სუსტი გამომდგარან მის აღმოფხვრაში.

უმაღლეს მართველობის პროკურორათ გამოგზავნეს ვილაც პლახოტინი, ქუჩის მეჭიანურე და უნმანური ლექსების მომღერალი. ეს ქებული რაინდი გაუამხანაგდა თბილისში ვილაც საეჭვო ებრაელებს, გამართა მათთან ერთად მაგარი სასმელებით ვაჭრობა და იწყო უსაზღვრო მექრთამობა. პ. ციციანოვმა გააგლო იგი სამსახურიდან, როგორც ყოვლად გარყვნილი, მექრთამე და უვარგისი არსება. ტორმასოვმა თავი უკრა საპყრობილეში, როგორც კანონის შემლახველს. მაგრამ პეტროგრადის მთავრობამ გაამართლა იგი და დაადგინა ისევ თავის სამსახურში. აი რას სწერს ამის შესახებ დიმიტრიევს მარკიზი შაულიჩი: „პლახოტინს წინათაც ვიცნობდი რა შვილიც ბრძანდებოდა: ბრიყვი, უზრდელი, გარყვნილი და გაუნათლებელი. მას არ ესმის თუ რა ხილია პროკურორობა, არაფერი გაეგება კანონების და არც შეუძლია გაიგოს. თავხედია და უზრდელი, მასთან ფრიად განათული დავიდარაბის ატეხაში. ხრიკების ისეთ ქსელს გააბამს, რომ აღამიანი ადვილათ გაეგმის ბადეში.“

აი რა კაცები უდგენ სათავეში კანონს და სამართალს! აი ვის ხელში იყო იმ თავითვე ქართველი ერის ბედი! ამის შემდეგ ადვილი მისახვედრია, რა ჯოჯობითი უნდა დატრიალებულიყო ქართლ-კახეთში ამ ვაჟბატონების წყალობით! ერთი სიტყვით, არცერთ დაპყრობილ ქვეყანაში სხვა სახელმწიფოს მოხელეებს არ ჩაუდენიათ ის, რასაც შვრებოდენ ჩვენში, ე. ი. თავის ნებით რუსეთთან შეერთებულ საქართველოში, რუსის მხედრობა და ჩინოვნიკები. ამათ ქართველები მიაჩნდათ დაპყრობილ, უკულტურო ხალხათ, ამიტომ თამამად თარეშობდენ და დაუსჯელათ ანი-

ოკებდენ უმწეო ხალხს. მათ არ სურდათ შეეგნოთ, რომ ხანგრძლივი ბრძოლით და შინაური გათიშვით დაუძლურებული, მაგრამ მაღალი კულტურის მქონე ნიჭიერი ქართველი ერი **თავის ნებთ შეუერთდა დიდ რუსეთს, რომ მით დაეცვა თავის ეროვნული არსებობა და პოლიტიკური მთლიანობა.** 1811 წელს კახეთში იყო დიდი მოუსავლობა, რასაც მოჰყვა საშინელი შიმშილობა და უკამი. მშვიერი ხალხი იკვებებოდა ბალახით და მცენარის ძირებით. უღმობელმა ჭირმა მართო ერთ წელს იმსხვერპლა 5000-მდე სული. ეს უცნაური სენი არ შეწყვეტილა 1816 წლამდე და მისცა საქართველოს დიდი ზიანი. სწორედ ამ შიმშილობის დროს 1811 წელს, დახმარების ნაცვლათ, მთავრობამ მოისურვა ჯარებისთვის შეეკრიბა პური, ისიც ორი წლის ერთად, და მოახდინა ხორბლის **რეკვიზიცია ე. ი. ძალით წართმევა.** ახლად ჩამოსულ მარკიზ შაულიჩის ბრძანებით კახეთის დამშეულ სოფლებს ჩაუყენეს **ეგზეკუცია**, რომ ძალით წაერთმიათ მშვიერი ხალხისთვის უკანასკნელი ლუკმა. მთავრობა **კოდ პურში** (2 ფუთი და 10 გირვანქა) აძლევდა **ექვს აბაზს**, მაშინ როდესაც ბაზარზე ფასობდა კოდი პური **4-6 მანეთად**, კახეთში ხომ სულაც არ იშოვებოდა გასაყიდი პური.

სწორედ **ღვთის** რისხვით მოველინა უბედურ კახეთს ეს ველურ მონგოლთა მოგონილი წამების მანქანა, ეს საშინელი ეგზეკუცია, რომელიც აქამდე არ იცოდა ტანჯულმა საქართველომ. ეგზეკუციის უფროსმა **ლენ. პორტნიაგინმა** ჩააყენა ოქტომბერში 1811 წელს კახეთისა და ქიზიყის დამშეულ სოფლებში სამხედრო კომანდები, რომლებიც როზგისა და მათრახის ცემით ართმევდენ ხალხს ყველაფერს, რაც კი გააჩნდათ: პურს, ქერს, ღვინოს, ფრინველს, წერილფეხა ცხოველს, აცლიდენ მშვიერ ბავშვებს ხელიდან ლუკმას, იპარავდენ და იტაცებდენ ყველაფერს, ბილწავდენ ქალებს ქმრების და შვილების თვალწინ. ერთი სიტყვით, ეს „ქრისტეს მოყვარე“ მხედრობა სჩადიოდა ისეთ რამეებს, რასაც არ კადრულობდენ ჩვენში თვით უსასტიკესი მტარვალნი და აზიის ბარბაროსნი. **რუსის ღენ. პორტნიაგინმა** გადააჭარბა თვით უუსაშინელეს **ლანგთემურს** და **შაჰ-აბაზს**. უმწეო ხალხის კვნესა და წამება, მშვიერ ბავშვთა შვილი და ნამუს ახდილ ქალწულთა შემზარავი კივილი წვდებოდა თვით ზეცას, მაგრამ ზეცა თითქო სდუმდა და ითმენდა ამდენ უსამართლობას...

ამ საშინელების მიზეზი იყო სასურსათო უწყების უფროსი, **ლენ. სტალი**, რომელმაც თავის დროზე არ შეაგროვა ჯარებისთვის საჭირო პური, რითაც ჩაავლო ქართველობა დიდ ტანჯვა-წამებაში, მთავარმართებელი **შაულიჩი** და რუსის ჯარი კი დიდ ხიფათში.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ რუსის ჯარების რიცხვი უდრიდა 28,000 კაცს. ესენი გაბნეული იყვნენ საქართველოსა და ამიერ-კავკასიის სხვადასხვა კუთხეში.

აი, როგორ აგვიწერს **დავით ბატონიშვილი** კახეთში პურის რეკვიზიციას და ეგზეკუციებს: „იყო დიდი შეწუხება ქართველების, მარკიზ

ჰაულიჩის მიერ. რუსნი ართმევდენ ხშირათ ურმებს და ხარებს სახმარათ, სტანჯავდენ სოფლელოთ ცემით, ტაცებით და რთმევით. იყო დიდი შიმშილი, კოდი პური ფასობდა 6 მანეთად. სწორეთ ამ დროს მარკიზმა უბრძანა ორი წლის პურის მოკრეფა კახეთში და სოფლებში ეგზეკუციის ჩაყენება, 200-300 კაცის თითო სოფელში. სადაც მივიდოდენ იყო ვაება მათზედა. რუსები სცემდენ დედაკაცთ, ართმევდენ პურს ძალით; კახნი ევედრებოდენ: მიიღეთ ფული პურის ნაცვლათ 6 მანეთი კოლზე. ვისაც ფული არ ჰქონდათ აძლევდენ საკუთარ შვილებს, ძეთა და ასულთ, მაგრამ ფუჭი იყო ყოველივე ვედრება. იყო ვალალება ხალხში. სხვა მრავალ ბოროტებათა შორის რუსებმა ჩაიდინეს ესეც: მოვრალმა აფიცრებმა შეიპყრეს დედაკაცი და საშოსა შინა ჩაასხეს ძაბრით ღვინო. ველარ მოითმინეს თიანელთ ასეთი სირცხვილი დაიქნა შფოთი ქართველთა და რუსთა შორის“.

„ზოგიერთი პოლკები ისეთ სასტიკ თვითნებობას იჩენდენ, რომ სრულიათ გაანადგურეს და მოაოხრეს სოფლები, სადაც ბინას სდებდენ. საკუთრება აღარ შერჩა აოხრებულ ხალხს, რომელთა ღვინოს, ვენახს, ბოსტანს, ბაღს, ფრინველს და საქონელს, ცხენსა და ურემს ისე ხმარობდენ, როგორც სურდათ. **აშკარათ, დაუსჯელათ იქცეოდენ და დამძლეული არაფერ ყავდათ, რომ ვინმეს ეჩივლა, სცემდენ, დასჯიდენ და დაემუქრებოდენ, „უარეს-გიზამთო“**, ამბობს თავის მოხსენებაში ალ. ჭავჭავაძე.

„ხალხი ევედრებოდა უფროსებს, ჯარი გაგვაცალეთ, ცოლ-შვილი ნავგიბილწეს, აღარ შეგვიძლია მეტის ატანა. ოღონდ მოგვაშორეთ სალდათები და საცა გვეტყვიოთ იქ აგიშენებთ კაზარმებს ჩვენის ხარჯითო. მაგრამ გამკითხავი არაფერ იყო. **„ჩქარა მოზიდეთ პური, ახლავე გააფსეთ მაღაზიები!“**. ეს იყო ხალხის კვენესა-ვედრების პასუხი“, ამბობს ალ. ფრონელი თავის წიგნში. მასთან პურის მომტანთ მთელი კვირათობით აჩერებდენ ურმებით მაღაზიებთან და არ იღებდენ პურს რუსის მოხელენი, სანამ ქრთამს არ მისცემდენ გლეხები. ყოველივე ეს ხდებოდა ქართლ-კახეთში ჩვეულებრივ დროს. ადვილი გასაგებია, თუ რას ჩაიდენდენ ეს სალდათ-კაზაკები და აფიცერ-ჩინოვნიკები ეგზეკუციის დროს, როცა მათ ებრძანათ ყოველგვარ ველურობის და ბოროტების ჩადენა.

„წინანდელმა შეწუხება-შევიწროებამ ერთიათად იმატა ეგზეკუციის დროს. ჯარებს ნაბრძანები ქონდათ, ხალხს ძალათ გამოართვით პურიო. რაც კი რამ ებადა სოფლელს უძრავი და მოძრავი ქონება სალდათების ხელში გადავიდა. ეს კიდევ რაა, თვით ოჯახის სინწინდე უღმობელათ ილახებოდა“, ადასტურებს ამ სიტყვებით საეგზეკუციო კამანდების მოქმედების კაპიტანი ანოსოვი, ეს პატიოსანი რუსი.

ახლათ ჩამოსულს მთავარმართებელ ჰაულიჩს შეასმინა ღენ. სტალმა, კახელები პურის ბევარას არ იხდიანო, პურს არ გვაძლევენო, ამის მიზეზი კი არ აუხსნა, არ უთხრა რომ დამძეულ ხალხს არ შეეძლო პუ-

რის მიცემა. ამ რიგათ შაულიჩი შეიყვანა შეცდომაში და გააცემია უკანონო ბრძანება ეგზეკუციის ჩაყენების შესახებ.

მარკიზ შაულიჩი, ტომით იტალიელი, ერთ დროს იბრძოდა ნაპოლეონ დიდის უძლეველ არმიაში. 1807 წელს იგი წავიდა რუსეთს, სადაც მისცეს მაღალი სამსახური და 6 ივლისს 1811 წელს დანიშნეს კავკასიის მთავარმართებლათ. მან არ იცოდა კარგათ რუსული ენა, სრულიათ, არ იცნობდა ქართველი ერის წარსულს და ზნე-ხასიათს. მარკიზი იყო უანგარო კაცი, მაგრამ მეტათ ფიცხი, სასტიკი და აჩქარებულის. იგი სავსებით ბაძავდა თ. შ. ციციანოვს, ხოლო აკლდა მისი ნიჭი, ჭკუა და გამოცდილება. მარკიზი დიდ პატივსა სცემდა ძველსა და ახალ გმირებს. მან გამოასვენა დიდებით შ. ციციანოვის ნეშთი ბაქოდან, სადაც ვერაგულათ მოკლეს იგი 1806 წელს და დაკრძალა სიონის ტაძარში. მანვე დაადგა ძეგლი ერეკლე მეფეს და გიორგი XII-ს. ქართველი ერის სამარცხვინოთ ივერიის ლომის, ერეკლე გმირის სავანეს მცხეთის დიდებულ ტაძარში დღეს ამკობს შაულიჩის მიერ დაკრული სპილენძის ფურცელი და ზედ რუსული წარწერა...

აი ასე ვათასებთ ქართველები ჩვენს ეროვნულ გმირებს! ასე დასცა და დასეტყვა მეცხრამეტე საუკუნემ ქართველის ძლიერი სული, სული იმ ერისა, რომელმაც მოგვცა წმ. ნინო, დიდი დავითი, თამარ მეფე, სულმნათი შოთა, პატარა კახი და გმირთა-გმირი გიორგი სააკაძე.

შაულიჩიმ მოისურვა გაეგო კახეთის აჯანყების მიზეზი, რისთვისაც დააარსა კომისია, რომელიც შეუდგა მოქმედებას 13 მარტს 1812 წელს. საჭიროა გავეცნოთ მოკლეთ ზოგიერთ მასალებს, რომლებიც მიაწოდეს მარკიზს მარშლებმა, მოურავებმა და მღვდელმთავრებმა.

აი რას სწერენ ქიზიყის სოფლის ბოდბისხევის გლეხნი მოურავს თ. იოსებ ანდრონიკაშვილს: „მთავარმართებლის ბრძანებით გვეკითხებით, თუ რამ გვაიძულა გვეღალატა ხელმწიფისთვის და აჯანყება მოგვეხდინა. ღალატი გულში არ გავგეტარებია, მაგრამ 13 წლის განმავლობაში, რაც ხელმწიფემ ღირსი გაგვხადა მფარველობისა, სული ამოგვხადა უსამართლობამ. ამგვარი უღმთოობა და უბედურობა არ გამოგვიცდია ლეკთა, ყიზილბაშთა და ოსმანთა ბატონობის დროსაც. ვითმენდით, ვიტანდით თავზე მოვლენილ ჭირსა, რადგან ერთგულობის ფიცი მივეციოთ ხელმწიფეს, მაგრამ, როდესაც ხელიდან ცოლები წაგვგლიჯეს, ველარ მოვითმინეთ და ავიშალენით... (აქვეა ჩამოთვლილი თუ ვისი ცოლები გააუპატიურეს რუსებმა ქმრების თვალწინ). გარდა ამისა, თუ მამაკაცი რამეს დააშავებდა, წაავლებდენ ხელს დედაკაცებს, ჩახთიდენ ნიფხვებს და ჯოხებით უკანა ტანს უჭრელებდენ. ამ სიშორიდან გაგვრეკეს ურმებით ფოთში სურსათის საზიდავათ. სულ 15 ურემი იყო ჩვენი და ერთი ხარიც კი აღარ დაგვბრუნებია ცოცხალი. ნახევარი მეურმეც განყდა ლაშკრობაში. ვინც დაბრუნდა, ისიც ვეღარ გამოდგა, რადგან სასტიკი ზამთრის გამო ხელ-ფეხი და ტანი დაძრული ქონდათ. საითაც კი დაიძ-

როდა ხელმწიფის მხედრობა, ჩვენც უკან მივდევდით ურმებით, დაგვექონდა სურსათი ერევანს, გუმბრს, განჯას და სხვაგან. გავდიოდით სადარაჯოთ და საომრათ, ასე რომ, თუ სალდათები ანთხევდენ სისხლსა, ჩვენც მათთან ვიჟლიტებოდით. პური იყო ჩვენზე შეწერილი. კოდში ექვს აბაზს იძლეოდენ; მარტო გატანაში ვაძლევედით თითო მანეთს, ასე რომ კოდზე აბაზი გვრჩებოდა. მაგრამ რადგან შიმშილობის გამო ჩვენი საყოფიერ არ გვექონდა, პურს სხვაგან ვყიდულობდით ოთხ მანეთად კოდსა და ისე ვაძლევედით. ერთხელ, სურსათის რომ ავროვებდენ, მარტო 350 ქათამი მოგვეტაცეს სალდათებმა; პურს, ქერსა და ღვინოს ვილა დასთვლის. ღენ. პორტნიაგინმა სოფელში ჯარი ჩაგვიყენა და სული ამოგვწვავდა. 15 ურემი ხორბალის წაგვართვა, 4 ურემი ქერი, აურაცხელი ქათმები, პური და ღვინო. ერთხელ კაპიტან-ისპრაენიკმა იასაულის პირით შემოგვითვალა, ჩემთან ამოდითო. შეგვეშინდა და არ წავედით, რადგან ისპრაენიკი ბრალიანსა და უბრალოს არ არჩევდა, ყველას ფულს ახდევინებდა, ზოგს 20 მანეთს და ზოგს 30 მანეთს. ერთი ვაქირელი კაცი სადღაც გადავარდა. ბოღბელი გოგია ოთარიშვილს ცილი დასწამეს, გაქცეული შენი ნათესავიანო, დაატუსაღეს და 180 მანეთი წაართვეს. ლაზარე ხუნაშვილი დაატუსაღეს და ვიდრე 70 მანეთი არ მისცა, არ გაუშვეს. გოგია ხუნაშვილის ოჯახს 60 მანეთი გადაახდევინეს. სულ ტყუილ-უბრალოთ გათოკეს აბრამა ძმანაშვილი და მაშინ გაათავისუფლეს, როცა 70 მანეთი ქრთამი მისცა. ასევე მოექცენ გოგიაშვილს, ნოდარაშვილს და დათია ბალაშვილს, რომლებმაც რვა-რვა თუმნით დაიხსნეს თავი ნაობახტიდან. ბეგრის ურმების გასაყვანათ სალდათები მოდიოდენ. ვაი ჩვენი ბრალი, თუ ერთი-ორი საათი დაგვიგვიანდებოდა და დროზე არ შევებამდით ხარებსა, გამორეკდენ ხოლმე დედაკაცებს და ურემში აბამდენ. ვასმევდით, თუ ვაჭმევდით თუ ქრთამს ვაძლევედით, სულ ერთი იყო, მაინც განუწყვეტლივ გვამათრახებდენ. სამართალი ხომ არ არსებობდა ჩვენთვის. ისპრაენიკი ნამდვილი ძილის გუდა იყო. მომჩივანს კარებს არ გაუღებდენ, ვიდრე ქრთამს არ დაანახებდა. ბავშვებს პურს გლეჯდენ ხელიდან, დედაკაცებს კისერზე ქვეს კიდებდენ. ისპრაენიკმა, უდანაშაულო რევაზს და იოსებს 140 მ. წაართვა, მამუკასა და ზურაბს ცხრა-ცხრა თუმანი. ხორბლის სანყაო მოატანია ისპრაენიკმა და გამოგვიცხადა – ფუთიანიაო. ამ სანყაოთი იბარებდა ხორბალს ჯარისათვის. როცა გამოვზომეთ ისპრაენიკის სანყაო, აღმოჩნდა, რომ შვიდ ლიტრას იწონიდა. ე. ი. ერთ ფუთსა და 30 გირვანქას. ჩვენი აჯანყების მიზეზი სულ ღენ. პორტნიაგინი და ისპრაენიკებია, სხვა არაფერი. ნეტა ხელმწიფეს რა სარფა ქონდა ჩვენი ასეთი დანაშაულები-დარბევისაგანო.“

კიდევ უარესი ამბებია ანუსხული კახეთ-ქიზიყის სხვა სოფლების მოხსენებებში. ფრიად საგულისხმო ფაქტებია შეკრებილი იოანე მიტროპოლიტის, სტეფანე რუსთველი არქიეპისკოპოსის და მარმლის თამაზ ორბელიანის მოხსენებებში ჰაულიჩის მიმართ, მაგრამ, სამწუხაროთ, უად-

გილობის გამო აქ ვერ მოგვყავს. მსურველთ შუქლიათ გაეცნონ მთავრობის მიერ გამოცემულ აქტებში, დავით ბატონიშვილის „მასალებში“ და ალ. ფრონელის წიგნში, სათაურით „ამბოხება კახეთისა.“ ყველა ამ მოხსენებებში ანუსხულია კაპიტან-ისპრავნიკების უნამუსო საქციელი და უსაზღვრო ქრთამები, სალდათების და საეგზეკუციო კომანდების ველურობა და მტარვალობანი, ქართველი ხალხის უკიდურესი გამწარება, დარბევა, ცარცვა-გლეჯა, აწიოკება, ცემა-ტყევა, ქალების ნამუსის ახდა და საზოგადოთ ადამიანის პიროვნების უსასტიკესი შებღალვა და შეურაცყოფა, რომლის მზგავსი არას დროს არ გადახდენია მრავალტანჯულ ივერიას.

ასეთი ამბები ხდებოდა მთელ ქართლ-კახეთში, მთასა და ბარში 15 20 წლის განმავლობაში!.. კითხულობ ამ მწარე მოთხრობას, ამ დაუჯერებელ ამბებს, ამ გლეხის გულიდან ამოხეთქილს მწვავე სინამდვილეს, კითხულობ ამ კეთილშობილ ქართველი ხალხის ჯოჯოხეთურს და უსაშინელეს წამებას, განცდილს ათეულ წლობით და გაოცებით ეკითხები შენს თავს: ნუ თუ ასეთი ამბები ხდებოდა საქართველოში რუსის სალდათ-ჩინოვნიკების მეოხებით მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ხანებში?! ნუ თუ ქართველ მეფეთა მიერ მფარველ ანგელოზათ მოწვეული რუსები სჩადიოდენ ჩვენში ასეთ ზღაპრულ ველურობას და უმწვერვალეს სასტიკობას, რომელთა წინაშე ქრებიან აზიის უსაშინელეს ბარბაროსთა მოქმედებანი?! ნუ თუ ჩვენი მოკეთენი. ერთმორწმუნე ქრისტიანი მხედრობა და რუსის ნასწავლი ჩინოვნიკები სჩადიოდენ ამას ტურფა ივერიაში?! ნუ თუ ამისთვის იშვერდენ ხელს სამველათ ჩრდილოეთით ორას წელიწადს ქართლ-კახეთის მეფენი, სამღვდელოება და დიდებულნი, ამისთვის ელოდენ ისინი სასოებით ორთავიან არწივის მფარველობას?! ნუ თუ ამისთვის ღვრიდა უკანასკნელ სისხლს ქართველი ერი და რუსეთის დროშისათვის აკლავდა თავს ლეკებს, ჩერქეზებს, თურქებს და სპარსებს?! ნეტა სად გაქრა ეკატერინე დიდის ტკბილი დაპირებანი და ალექსანდრე I-ის სათნო მანიფესტი?! ნეტა რა უყვეს იმ დათაფლულ სიტყვებს, ნუგემს და იმედებს?! ნუ თუ ლაზარე-კოვალენსკით, პლახოტინ-პორტნიაგინით და უეცარ ისპრავნიკ-კაზაკებით სურდა რუსის უზენაეს მთავრობას დაედგინა ჩვენში ალთქმულ მშვიდობა და სამართალი, განემტკიცა ერის პროგრესიული ლტოლვა და უფლებანი?! განა ამის შემდეგ მართალი არ იყვენ სარდალი მზეჭაბუკ ორბელიანი და ვეზირი სოლომონ ლეონიძე, რომელნიც უშლიდენ ერეკლე მეფეს რუსეთთან კავშირს, რადგან სხვადასხვა არის რუსის და ქართველის. ბუნება და რუსნი ვერ შეიგუებენ ქართველ ერსაო! რა დიდი პოლიტიკოსნი და ფსიხოლოგნი ყოფილან ეს ქებული მამულიშვილნი!.. ნეტა სად იყავ გმირო ერეკლე, რომ არ მგერდი შენს საყვარელ კახეთს, თუ რა ჯოჯოხეთურ ტანჯვებს აყენებდენ ღენ. პორტნიაგინის ველური რაზმები! შენ ამ დროს ხელდაკრეფილი ესვენე სამარადისო ძილით მცხეთის ტაძარში და ფოლად გულზე, მთის არწივო, დაკრული გქონდა ჰაულიჩის მიერ სპილენძის „ჟესტი“

რუსული წარწერით...

ჰოი, მუხთალო ბედო! ჰოი, ისტორიის გესლიანო დაცინვაგ!..

დიახ, კითხულობ ამ დაუჯერებელ ამბებს და გიკვირს, როგორ ით-
მენდა ამდენს ქართველი ერი, რატომ არ შეკრეს პირი და არ აჯანყდენ
ერთიანად ძალმომრეობის დასამხობათ?! აი რას ბძანებს ამის შესახებ თვით
რუსეთის ძლიერი იმპერატორი ნიკოლოზ I როცა იგი, კავკასიაში მობ-
რძანების დროს, გაეცნო საქართველოს და საერთოდ კავკასიის მართვა
გამგეობას, სალდათ-ჩინოვნიკების ველურ მოქმედებას, იმპერატორი მიუბ-
რუნდა მინისტრს ბეკენდორფს და გაოცებით წამოიძახა: „**მიკვირს, აქამ-
დე რატომ არ წაშალა ხალხის გულში ერთგულობის გრძნობა ხელ-
მწიფისადმი ამ ყოვლად საძაგელმა მართვა-გამგეობამ, რომელიც,
ჩვენდა სამარცხვინოთ, ასე დიდხანს ჩაგრაგს ამ ქვეყანასო.**“

მართლაც ბევრს ითმენდა მრავალ მომთმენი და ტანჯვას ჩვეული
ქართველი ერი, ითმენდა, რადგან ძლიერი იყო მასში რწმენა რუსე-
თის მიმართ და სიყვარული რუსის ხელმწიფისადმი.

ვერ აჯანყდა იგი ერთბაშად, რადგან ერის სული დიდი ხანია გაბზარუ-
ლი იყო და დიდათ სწეული ისტორიულ გრიგალის გამო, მისი სხეული
კი დაგლეჯილი წვრილ სამეფო-სამთავროებათ. აღარ იყო ერთობა და
თანხმობით მოქმედება. ბოლო საუკუნოებით დასეტყვილ ქართველ ხალხს
თითქო დაეკარგა რწმენა და იმედი უკეთეს მომავლისა. მოღალატე ფე-
ოდალთა, სამღვდელო პირთა და ვაჭარ სომეხთა სახით მას გაუჩნდა შინ
მგესლავი მატლი, რომელიც ღრღნიდა ქართველი ერის მთლიანობას, მის
პოლიტიკურ ძალას და აღატაკებდა მას ნივთიერად და სულიერათ. ამის-
თვის ნუ გვიკვირს, თუ რათ იფეთქა რუსთა წინააღმდეგ აჯანყებამ სხვადა-
სხვა დროს საქართველოს ამა თუ იმ კუთხეში და არ მიიღო ერთდრო-
ული და საერთო ეროვნული სახე! ნუ გვიკვირს, თუ რათ ჩააქვრეს ასე
ადვილათ ეს აჯანყებანი რუსის ჯარებმა ქართველებისვე დახმარებით და
რათ ჩაკლეს ქართველის სისხლში ერის სიმართლე და უზენაესი უფლებანი!..

II

რუსის მართვა-გამგეობის დამყარებით ხუთი საშინელი სიმძიმე დაან-
ვა ტვირთად ისედაც წელში განწყვეტილ ქართლ-კახეთს: 1. დიდი სა-
ხელმწიფო გადასახადი ფულით თუ სურსათით, 2. ცხენ-ურმის ბე-
გარა ჯარის ბარგის საზიდავათ, 3. პურის ბეგარა, 4. ჯარების ბი-
ნის ბეგარა და 5. შარა-გზების კეთება ჯარებისათვის. ამათში ყვე-
ლაზე უფრო მძიმე და ხალხის გამანადგურებელი იყო ცხენ-ურმის სამ-
ხედრო ბეგარა. რუსებს ხანგძლივი ომები ჰქონდათ სპარსეთ-ოსმალეთ-
თან და ქართველ ხალხს 300-400 ვერსზე, მაგ., ფოთს, ყარს, განჯასა,
და ერევანს უნდა ეზიდათ ცხენით და ურმით ჯარების საკვები და სამ-
ხედრო სურსათი. მთელი თვეობით უნდებოდა ქართველი ხალხი ამ გძელ
მგზავრობას, გზაზე ელუპებოდა ცხენი და ხარ-კამბეჩი, ემტვრეოდა ურმი-
ბი და ხელცარიელი ბრუნდებოდა შინ. ბევრი მათგანი სწეულდებოდა

კიდევ გზაში უჭმელობით და უბინობით, ამ რიგათ იღუპებოდა ცხოვე-
ლი და ადამიანი, იღუპებოდა მთელი ოჯახები და სოფლები. იყო ისე-
თი წლები, როცა ასიათასობით გაყავდათ ბეგარაზე ცხენი და ურემი.
ადვილი წარმოსადგენია თუ რა დიდი ზიანი ეძლეოდა ქვეყანას! თუმცა
მთავრობიდან დადგენილი იყო ქირა, ურემზე თვეში 40 მანეთი, მაგრამ
ნამდვილად რუსის „პატიოსანი“ ჩინოვნიკები გლეხებს ან სულ არ აძ-
ლევდნენ არაფერს, ან მხოლოდ 56 მანეთს, დანარჩენ ფულს კი იღებ-
დნენ ჯიბეში. ზოგიერთ სოფელს დიდი ქრთამებით ათავისუფლებდნენ ღროე-
ბით ურემის ბეგარისაგან და მათი ტვირთიც აწვებოდა დანარჩენ სოფლებს.
იყო ამ ნიადაგზე გამეფებული საშინელი უსამართლობა და ბოროტმოქ-
მედება. ამიტომ სამართლიანად ამბობს კაპიტანი ანოსოვი:

**„ხალხი კვენსდა და გმინავდა ოჯახის ასაკლებ საურმე ბე-
გარისაგანო.“**

„მარტო ქართლ-კახეთს, ყოფილა ისეთი ღრო, რომ გაუყვა-
ნიათ უსასყიდლოთ წელიწადში 112.154 ურემი და 99.780 საბარგო
ცხენი. ეს ციფრი აღნიშნულია თ. ალექსანდრე ჭავჭავაძის წერილში
და გამომძიებელ კომისიის საქმეებში. აღარც ურემი და აღარც საქონე-
ლი აღარ უბრუნდებოდა პატრონს. ან რა ხეირი დაეყრებოდა ურემს
და საქონელს მაშინდელ გზებზე ქართლ-კახეთიდან გასულს ფოთსა, ყარს-
სა, ერევანს და ამისთანა შორეულ მანძილზე! მეურმე და ცხენის გამ-
ყოლიც ნახევარზე მეტი დაავადებულ-დასნეულებული ბრუნდებოდა ში-
ნა“, ამბობს ალ. ფრონელი.

ამ უღმობელ ბეგარას დაერთო მოუსაველობა, შიმშილი, ჭირი
და უზომო გაჭირვება. ყოველივე ამას დაემატა პურის რეკვიზიცია და
ეგზეკუციები, ხალხის დარბევა და აწიოკება. ამას შემდეგ რაღა რჩებო-
და უსასოო ხალხს! ან უნდა განწყვეტილიყო უენოთ, ან უნდა აეღო ხელ-
ში იარაღი მტარვალთა წინააღმდეგ. და აჰა, იფეთქა აჯანყებამ თებერ-
ვალში 1812 წელს! რევოლიუციის ალი ერთბაშათ მოედო მთელ კა-
ხეთს, ქიზიყს, არაგვს და მთიულეთს. ხალხთან ერთად იძრო მახვილი
კახეთის თავად-აზნაურობამ, ჩაუდგა მოძრაობას სათავეში და შესწირა
თავისი თავი სამშობლოს კეთილდღეობას.

საგულისხმა, რომ თვით მარკიზ შაულიჩიმ დაგმო შემდეგში თა-
ვის მიერ გაგზავნილი ეგზეკუციის მოქმედება. – „კახეთი ღელავდა და
ბორგავდა. ზოგიერთი სწორეთ გიჟივით იყო გადარეული. ამისთანა ღროს
ეგზეკუციის ჩაყენება სწორეთ იმას გავდა, ცეცხლს რომ ზეთი მოასხაო“,
ამბობს იგი თავის მოხსენებაში. ამ სიტყვებით რუსის დიდმა მოხელემ
გაშოლტა თავისი თავი და წესი აუგო თავის „გონივრულ“ მოქმედებას.

როგორც ვთქვით, აჯანყების ყუმბარა პირველათ გასკდა სოფელ
ახმეტაში, თიანეთის ახლოს. ეს იყო თითქო ნიშანი კახეთისათვის. 31
იანვარს დილით ეკლესიის ზარის რეკვამ ამცნო მცხოვრებთ ეგზეკუცი-
ის მოსვლა. ამ მოულოდნელმა რისხვამ შიმშის ზარი დასცა მთელ სო-

ფელს. უზომოთ აშფოთებული ხალხი შეიკრიბა ეკლესიის გალავანში და იწყობდა ბჭობა. მათ ნათლად დაეხატა ოჯახის აოხრება, ცოლ-შვილის ან-ოკება და ნამუსის ახდა. ისინი არ მოელოდნენ ეგზეკუციას, რადგან თიანეთის მაზრამ რამდენიმე თვით ადრე მისცა მოურავს ქრთამათ 600 მანეთი და მანაც აღუთქვა, რომ ხაზინა აღარ მოგთხოვთ პურსაო. ამის გამო ბრამბორეული ხალხი მივარდა სალდათებს, სცემა და გარეკა უკან.

მეორე დღეს თელავიდან გამოგზავნეს ეგერების და დრაგუნების რაზმი. ახმეტელებს კი მოეშველენ ფშავ-ხევსურნი, საერთო ძალით და თოფის სროლით გაფანტეს რუსთა რაზმი.

ასეთივე ამბავი მოხდა სოფ. თიანეთში. შეგროვილი ხალხი ბჭობდა ეკლესიის გალავანში ეგზეკუციის შესახებ. ამ დროს შევარდა შუაგულ წრეში გაათვრებული ქალი, მივარდა ქმარს, მოგლიჯა ქუდი, დაიხურა თავზე და დაიკვილა. „დღეიდან შენ ცოლი, მე ქმარიო. ნამუსი ამხადეს; მივალ შენს მაგიერათ შური ვიძიოო!“ ამ სიტყვებთან ერთად წაგლიჯა ქმარს ხანჯალი და გაქანდა სახლისკენ, სადაც ბინა ქონდა საეგზეკუციო კამანდას. ამ ამბავმა გადარია თიანელები. ისინი აენთენ ცეცხლივით და გამოუდგენ დედაკაცს. შემოერთყენ ბინას და ხანჯლებით აკუნეს აფიცრები და სალდათები.

ახმეტა-თიანეთის ამბავი ელვის სისწრაფით მოედო მთელ კახეთს და ქიზიყს. მძულვარებით და შურის ძიებით აღბორებელი კახნი მშინერი მგლებივით დაესიენ საეგზეკუციო კამანდებს და წაამწარეს ველური თარეში. დაიდვარა ალაზნის ველზე რუსის სისხლი. უსამართლობამ და უღმოდ სასტიკობამ მოიპოვა თავის სასყიდელი.

დარაზმდენ მემბოხენი. მათ ჩაუდგათ სათავეში სარდლებად ორი ქებული ვაჟკაცი, თ. ოთარ ქობულაშვილი და სვიმონ ბებურიშვილი. ყოველივე ეს მოურავ-ისპრავნიკებმა სწრაფათ აცნობეს საგარეჯოში მყოფ ღენ. შორტნიაციანს. ამან მაშინვე დაგზავნა ჯარები კახეთის სხვადასხვა კუთხეში. სანამ მაშველი რაზმი მოვიდოდა, ხალხმა შეიპყრო სიღნაღში მაიორი შოტლოგი, გეინე და რამდენიმე აფიცერი, დასჯრა მათ ენები და ასჩეხა ნაკუნებათ. სალდათები კი დაათიგვლეს, უბრძანეს გაიქცეითო, გაქცეულთ დაახალეს თოფები და ამოსწყვიტეს. სამწუხაროთ, ქიზიყში ასეთ მხეცობამდე მიაღწია ხალხის გამწარებამ და ჩაადენია არასაკადრი-სი საქმენი.

ქართლიდან წამოსულ რუსის ჯარებს აჯანყებულნი ჩაესაფრენ ვინრობებში და ბევრ ალაგას დაამარცხეს რუსნი. მაგ., სასტიკათ დაამარცხეს მაიორ ოსიპოვის რაზმი, განწყვიტეს 158 კაცი და მოკლეს თვით ოსიპოვი. 4 თებერვალს კახნი მოადგენ თელავს, შევარდენ ციხის გარე უბანში, აიკლეს რუსის აფიცერ-ჩინოვნიკების ბინები, მოკლეს რამდენიმე სალდათი და გაიტაცეს პური სასურსათო მალაზიებიდან. ამ აკლებებში მემბოხეთ შველოდენ სომხებიც, საზოგადოთ დიდი უნარს იჩენდენ ფარულ თუ აშკარა დარბევაში. რუსის მაიორი შმატოვი თავის

რაზმით ჩაიკეტა ციხეში. მის საშველათ მოვიდა გომბორიდან სამი როტა ჯარით მაიორი კრონსკი, რომელსაც ჩაესაფრენ კახნი და დაუშინეს თოფები. ცხარე ბრძოლის შემდეგ კრონსკიმ გაარღვია აჯანყებულთა წრე და შევიდა ციხეში.

დენ. პორტნიაგინი ჩავარდა გასაჭირში. მან კიდევ მოითხოვა თბილისიდან მაშველი ჯარი. სამი როტა სალდათი სამი ზარბაზნით 5 თებერვალს გაეშურა თფილისიდან.

პატარ-პატარა გამარჯვებამ ააფრთოვანა კახნი. ამათ ხელი გაუწოდეს მთიულეებმა, არაგველებმა და თუმ-ფშავ-ხევსურებმა. „თქვენთან ერთად გავწყდებით და მტერს ბოლოს მოუღებთ“, შეუთვალეს კახელებს და წამოვიდნენ დასახმარებლათ.

ახლა კი მოძრაობამ მიიღო პოლიტიკური ხასიათი და გადიქცა ნამდვილ რევოლიუციათ. აჯანყებულებმა მოისურვეს რუსების განდევნა საქართველოდან და მოიწვიეს მეფეთ ქართლიდან იოანე ბატონიშვილის ძე გრიგოლი. ამავე დროს გადმოვიდა დაღესტნიდან კახთა საშველათ 4.000 ლუკი.

რევოლიუციის მეთაურნი დაჰქროდნენ სოფლებში და აჯანყებდნენ ხალხს, რომელთაც არ ეჭივრებოდათ ასისიანება, რადგან ამათზე უფრო სარევოლიუციოთ მოამზადეს ისინი თვით რუსის ჩინოვნიკებმა. ამავე დროს აჯანყების გრიგალში ჩაერია მორიდან რუსეთის დაუძინებელი მტერი ალექსანდრე ბატონიშვილი და მოჰფინა ქართლ-კახეთი, ხევი და მთიულეთი ტკბილი პროკლამაციებით, რითაც აქებდა და ამხნევებდა აჯანყებულთ, თანაც პირდებოდა დიდი ჯარით დახმარებას სპარსეთიდან. „ივერიის ქებულო ვაჟკაცხო, საყვარელი მეფის შვილებს „თავისუფლების გიხაროდესის“ ხმა გაგვაგონეთ! თუმცა წერილით გეხმაურებით, მაგრამ ასე მგონია თქვენში ვზივარ და პირისპირ საყვარლათ შემოგფრენთ“, სწერს იგი აჯანყებულთ.

ასეთსავე ფირმანებს უგზავნიდა კახელთ სპარსეთის ტახტის მემკვიდრე აბასმირზა და პირდებოდა დიდი ჯარით დახმარებას, ხოლო ამ ფირმანებში უფრო მეტი და ტრაბახი, ბაქიობაა ვინემ სიმართლე. „ამ დღეებში თავრიზიდან ავიყრებით, თან მოგვაქვს ზარბაზნები, რომლებიც აკვესებენ ჯოჯოხეთის ნაპერწკლებს და მოგვყავს უშიშარი ცხენოსანი ჯარი, წამოვალთ, ვითარცა ნიაღვარი, მთასა და ველს რომ გლეჯავს. მაღალხარისხოვან ალექსანდრე მირზას (ე. ი. ალექსანდრე ბატონიშვილს) და ერეენის სერდარს ვუბრძანეთ ჩვენს ცხენოსანს და ქვეითა ჯარს ვერ გაუძლებენ რესები და ამავე წელს თბილისი და მთელი საქართველო გასუფთავდება მათ საძაგლობისაგან. ყოველი ქართველი, დიდი-პატარა მოიპოვებს მყუდრო ცხოვრებას. სიცოცხლე, ქონება და სახელი ქართველი ერისა გახდება ხელუხლებელი“, სწერდა თავის ერთ ფირმანში აბასმირზა.

სასაცილო ის იყო, რომ ამ შვიდობას და მყუდრო ცხოვრებას ქართ-

ველები მოელოდნენ რუსებისაგან და ამათ ნაცვლათ მას აწვდიდნენ სპარსელები.

„ამჟამათ ჩვენი სარბაზები (განვრთნილი ჯარი) მონატრული არიან მშვიდი ლომივით შეხვრიპონ საქართველოში მყოფ რუსების სისხლი. გაჟრდებით თუ არა მანდ, რუსის მთავარმართებელს და მის ჯარს გაუწყვიტავთ. ამას შემდეგ თქვენ საშვალეება მოგეცემათ დასტკბეთ წყნარი ცხოვრებით და მოისვენოთ თავ თავის ალაგას“, ამბობს იგივე აბასმირზა მეორე ფირმანში, მაგრამ ყოველივე ეს იყო მართო დაპირება. გაუბედავი აბასმირზა არ იძროდა ადგილიდან, არხეინათ იყო ერევნის ხანიც და ამიტომ ვერ მოდიოდა ხელცარიელი ალექსანდრე ბატონიშვილიც. ის განიცდიდა საშინელ ტრაგიზმს, როცა კახეთში უხვათ იღვროდა მოძმეთა სისხლი, თვითონ კი ამ დროს რეალური შველა არ შეეძლო. მხოლოდ თავის ბრათებით აქემებდა ივერიის თავად-აზნაურთ რუსთა წინააღმდეგ „რუსები ბუნებით მუხანათნი არიან, ჭეშმარიტება მაგათში არ მკვიდრობს, სწორისა და მრუდის გარჩევა არ იციან, ერთგულისა და ორგულის მისაგებელი ციმბირიანო, სწერდა ქართველებს ალექსანდრე და იწვევდა საომრათ.

თელავის ციხეში ჩაკეტილი რუსები დიდ გაჭირვებას განიცდიდნენ. კახელებმა შემოარტყეს ალყა და შეუთვალეს მაიორ შმატოვს დაგვენებით და არაფერს გიზამთო. მაგრამ მაიორი არ დანებდა და ელოდა მამველ ჯარს. მართლაც სოფ. ანაგიდან გამოგზავნეს კაზაკთა პოლკი კუზნეცოვის სარდლობით. აჯანყებულნი ჩაესატრენ პოლკს და ისე დაამარცხეს, რომ თვით კუზნეცოვი ძლივს გადარჩა ცოცხალი. ანაგის პურის მალაზიებს კი ცეცხლი წაუკიდეს. შემდეგ წითელი რაზმელები დაეცენ ამავე პოლკის ესკადრონებს სოფ. მანავსა და კაკაბეთს და თითქმის ერთიანად განწყვიტეს.

დიდ ხიფათში ჩავარდა მთავრობა. მან ახლა გაიხსენა სამაზრო მარშლები, მოურავები და სამღვდელოება, დაუნყო მათ ლაქუცი და სთხოვა დახმარება, თანაც შეაჩერეს ეგზეკუციები და ძალით პურის მოკრება; მაგრამ გვიანდა იყო. კრიტიკულ ყოფაში ჩავარდნილმა რუსის მთავრობამ მიმართა ახლაც ნაცად ხრიკს და უხვათ გადააბნია ანკესები მომხიბლავი საწუნკართ, ე. ი. ოქროები, ჩინ-ორდენები და ჯილდო-დაპირებანი, რასაც ისე ადვილათ ედებოდა ქართველი თავად-აზნაურობა და სამღვდელოება. მართლაც გასჭრა ამ ხრიკებმა, ქართლის თავადობა და სასულიერო პირნი, ორიოდ კაცის გარდა, დარჩენ რუსის მთავრობის ერთგულებათ და ხელი შეუწყვეს აჯანყების ჩაქრობას. მხოლოდ კახეთის თავად-აზნაურთა მეტი ნაწილი იღვა აჯანყების სათავეში და იბრძოდა ხალხის გათელილ უფლების აღსადგენათ.

რუსის მთავრობის ერთგულები იყვნენ ქართლის ერისთავები. ამილახვრები, თუმანიშვილები, მაჩაბლები, ერთის გარდა, მუხრან ბატონები და განსაკუთრებით ორბელიანები, მთაში კი გაბრიელ ყაზბეგი, რო-

მელმაც ადრევე ისახელა თავი მთიულთა აჯანყების დროს და ახლაც დიდი სამსახური დასდო რუსის მთავრობას. თვით კახეთში რუსის მომხრენი იყვნენ: თ. წინია ჩოლოყაშვილი, ზაზა და იოსებ ანდრონიკაშვილი, შაატა და ალექსანდრე ჭავჭავაძე და სხ. აგრეთვე დიდი ერთგული შეიქნა რუსების არქიმანდრიტი **ელეფთერ ზუკაკიშვილი**. ეს ბოროტი სული, ღენ. ახვერდოვის მინდობილობით, ეწეოდა ნამდვილ ჯაშუშობას, ავებიებდა რუსებს აჯანყების ამბებს და აბეზღებდა აჯანყების მომხრე თავად-აზნაურთ და სასულიერო პირთ. ეს სამშობლოს მოღალატე ბერი მივიდა ბოლოს იმ გამხეცვებამდე, რომ თავის ხელით აგლეჯდა თმასა და წვერს აჯანყების მომხრე სამღვდელთ პირთ. რუსებმა მაინც არ დაუფასეს საზიზღარ ჯაშუშებს ასეთი ერთგულება, არქიმანდრიტი ელევთერი მოელოდა დიდ ჯილდოს, მაგრამ გაუცრუვდა იმედი. ბოლოს სინოდსაც კი მიმართა თხოვნით და აუწყა თავის „საქმენი საგმირონი“; სინოდმაც კი ზურგი შეაქცია მოძმეთა გამყიდველს ქართველ იუდას.

6 თებერვალს აჯანყებულნი დაეცნენ სოფ. ბოლბისხევს, სადაც იდგა მთელი ბატალიონი ჯარით პოდპოლკოვნიკი სტეფანოვი. შეიქნა სასტიკი ბრძოლა. სტეფანოვი მარჯვით იგერიებდა მტერს, მაგრამ ვერას გახდა. მას მოუკლეს ორი ოფიცერი და 212 სალდათი. ჯარის მთელი ბანაკი და 470 თოფი ხელში ჩაუვარდათ აჯანყებულთ. შემინებული სტეფანოვი თავის ჯარით იმლამესვე გაიპარა ყარა-ალაჯს, სადაც იყო დრაგუნთა პოლკის მთავარი ბინა. კახელებმა ცეცხლი წაუკიდეს ბოლბისხევს და გადასწვეს რუსთა სასურსათო მალაზიები, ცეიხჰაუზები, პოლკის კანცელარია, ურმები, სახაზინო ნივთები და სალდათ-აფიცერთა საკუთარი ქონება. შემდეგ კახნი სვიმონ ბებურიშვილის სარდლობით მოადგენ ყარა ალაჯს და შემოერთყენ ციხეს, სადაც სტეფანოვის ჯარის გარდა იდგა დრაგუნთა პოლკის ორი ესკადრონი და ეგერთა ერთი როტა. რუსებს მეტათ გაუჭირდათ საქმე სურსათის სიცოტავის გამო და არ იცოდენ რა ექნათ. ამ დროს მათი მაშველი შეიქნა 1000 კაცით მაიორი **ყათლან ორბელიანი**. იგი თავის ჯარით ოსტატურათ გაუსხლტა კახელთ. შეასწრო ციხეში, იქიდან გაუმართა აჯანყებულთ ტკბილი საუბარი. ამ რიგად ორბელიანის წყალობით რუსის ჯარი ყარაალაჯთან გადარჩა ერთიანათ განწყვეტას.

5 თებერვალს ოთარ ქობულაშვილი ძლიერი რაზმით დაეცა სავარეჯოში თვით ღენ. შორტნიაგინს და წაუკიდა ცეცხლი კაზარმებს, ლაზარეტს და აფიცრების ბინას. შორტნიაგინს ადრევე გაეკეთებია სიმაგრე და იყო შიგ ჩასაფრებული მცირე ჯარით. მთელი დღე არ შეწყვეტილა თოფის სროლა. რუსებს მოუკლეს 35 სალდათი. მეორე დღეს გაისმა ზარბაზნის გრიალი; ეს იყო მაიორი ბუხვოსტოვი თბილისიდან 500 კაცით წამოსული. ამათი მოსვლით გადარჩა ღენ. შორტნიაგინი ტყვეობას და მისი რაზმი განწყვეტას. რუსებმა დასწვეს თავის ბარგი და ღამით გაიპარენ თბილისს.

თებერვლის შუა რიცხვებში კახეთი გასუფთავდა რუსის ჯარებისაგან. მოისპო იქ რუსის მართვა-გამგეობა და ხალხმა ამოისუნთქა თავისუფლათ. ახლათ არჩეული მეფე გრიგოლი მხნეთ განაგებდა სამეფოს საქმეებს. მან აცნობა საქართველოს ყველა კუთხეს თავის მეფეთ არჩევა და ითხოვდა შველას რუსის დანარჩენ ჯარების გასაწყვეტათ. მისი მიზანი იყო მთელი ივერიის განთავისუფლება რუსთა ბატონობისაგან.

აჯანყებულებმა მოიციეს ძალა და დაიკავეს მარტყოფამდე მთელი მიდამო. გალაღებულნი ასე ჩქარი გამარჯვებით, ისინი უკვე აპირებდნენ თბილისზე დაცემას. წითელი რაზმები დათარეშობდნენ ლილო-ავჭალამდე და ივლებდნენ ხელში რუსის ჯარის სურსათით დატვირთულ ურმებს. შიშის ზარი დაეცა თბილისში მყოფ რუსის მთავრობას და სომხის ვაჭრებს. ამ განსაცდელის დროს მთავარსარდლობა იკისრა ღენ. ჰორტნიაგინმა. მან გაგზავნა მარტყოფს პოლკ. ტიხანოვსკის სარდლობით მთელი ბატალიონი ოთხი ზარბაზნით. ამ ჯარში ერია ბევრი ქართველი თავადიც. ტიხანოვსკი თავის ჯარით და ზარბაზნებით დაეცა სოფ. ხაშმს, სადაც გამაგრებულიყვენ ვენახებში 4000 აჯანყებული, უმთავრესათ თუში და ფშავ-ხევსური. ამათ დაუშინეს რუსებს თოფები, მაგრამ ტიხანოვსკი არ შეუშინდა თოფებს და მხნეთ მიიტანა იერიში. შეიქნა ხელჩართული ბრძოლა. რაზმელთა 200 კაცი იმსხვერპლა რუსის ხიშტებმა და ზარბაზნებმა. რამდენიმე კაცი ჩაუვარდათ ტყვეთ. რუსებსაც დაუხოცეს ბევრი სალდათი. ხიშტებს და მეტადრე ზარბაზნებს ვერ გაუძლეს რაზმელებმა, დასტოვეს ხაშმი და თავი შეათარეს ცივ-გომბორის მთებს.

რუსის ჯარის მოსასპობათ საჭირო იყო ჩაეგდოთ ხელში სამხედრო გზა, დარიალის ხეობა, საიდანაც მოსდიოდა რუსებს მაშველი ჯარი და სამხედრო მასალა. სწორეთ ამ გზას მიაქციეს ყურადღება აჯანყებულებმა, გაგზავნეს საიმედო კაცები არაგვსა და მთიულეთში, სთხოვეს დახმარება. ამათ სიხარულით მიიღეს დესპანები და შემოუთვალეს კახელთ: „თქვენთან ერთად გავწყდებით და მტერს ბოლოს მოუღებთო“.

აჯანყება სწრაფათ მოედვა მთელს ანანურის მაზრას. 10 თებერვალს ამათ გაულიტეს ფასანაურში რუსის რაზმი, ალყა შემოარტყეს ანანურის, ღართისკარის მეციხოვნეთ და მოსპეს ერთიანად მიმოსვლა სამხედრო გზაზე. მთიულეთის ალაგმა და სამხედრო გზის გახსნა ჰორტნიაგინმა მიანდო რუსის ერთგულ ღენერალს თ. კოსტანტინე მუხრანბატონს და მაიორს თ. თორნიკე ერისთავს. ამათ შეკრიბეს 200-დე თავის გლეხობა, თავად-აზნაური და გასწიეს ანანურისკენ, მაგრამ აჯანყებულთა სიმრავლის გამო შეშინდნენ და ვერ მიიტანეს იერიში. ღენ. მუხრანბატონი გაიქცა თბილისში და აცნობა მთავრობას, რომ მღელვარება მატულობს მთაში და მის ჩასაქრობათ დიდი ჯარია საჭიროო. თ. მუხრანბატონს გაატანეს ხუთი როტა სალდათით და ზარბაზნით პოდპოლკ. უშაკოვი, მამაცი და გამოცდილი სარდალი. უშაკოვი გაემართა დუშეთისკენ და თანაც აცნობა ღართისკარს კაპიტან საგინაშვილს, დუშეთთან მომემგე-

ლეო. უშაკოვი ეკვეთა ღუშეთს და ორი საათის ბრძოლის შემდეგ აიღო ციხე, სადაც ებრძოდა რუსებს მხოლოდ 30 რაზმელი.

ისტორიკოსი დავით ბატონიშვილი აგვინერს უშაკოვის ჯარისა და მთიულთა ბრძოლას სამხედრო გზაზე და მოგვითხრობს, რომ უშაკოვი თავის 1000 სალდათით და კოსტ. მუხრანბატონი დაეცენ რაზმელთ კობიანთკარს, სადაც მოხდა დიდი ბრძოლა, იძლიენ რუსნი და მოკლეს 150 კაცი. იმ ღამეს კოსტ. მუხრანბატონმა ტკბილი სიტყვით და ფიცით მოიტყუა 70 კაცი არაგვისპირელნი და მოაშთობინა, ე. ი. დაარჩობინაო. ასეთ ღალატს და ველურობას მეტათ აუშფოთებია დავით ბატონიშვილი და ეძახის მუხრანბატონის ასეთ მოქმედებას „უსჯულო სინდისს.“

უშაკოვმა დასწვა ღუშეთი და კობიანთკარი, აიღო და დასწვა აგრეთვე ანანური, პავლიაური, ციხის-ძირი და მოადგა ბულაჩაურს. აქ უშაკოვს მიემატა კიდევ 300-დი რუსის მხედრობა და მოხდა მკაცრი შეტაკება მთიულებთან. რუსნი დამარცხდნ პირველ ბრძოლაში, მაგრამ მათ მხსნელათ გაჩნდა ისევ კოსტ. მუხრანბატონი, რომელიც თავის ჯარით დაეცა ბულაჩაურს მეორე მხრიდან და გადასწვა ერთიანად.

დიდ ერთგულობას უწევდა რუსის მთავრობას აგრეთვე გაბრიელ ყაზბეგი. მან არ გაიკარა ახლო კახეთიდან გაგზავნილი კაცები და არ ისურვა მათთან საუბარი. როგორც კი დაინყო მთიულეთში მოძრაობა, ეს რუსის ყურმოჭრილი მონა მაშინვე გაიქცა კავკავში და იქიდან ჩამოიყვანა ღენ. დეპლოცო დიდი ჯარით და ზარბაზნებით. ამრიგათ შეაჩერა ჩრდილოეთით მოძრაობა და გახსნა სამხედრო გზა ლარსამდე. ასეთი მოქმედებით ამ ორმა ქართველმა, ე. ი. კოსტ. მუხრანბატონმა და გ. ყაზბეგმა დიდი ამაგი დასდევს რუსის მთავრობას და სამხედრო გზის გახსნით გადაარჩინეს დაღუპვას ამიერ-კავკასიაში მყოფი რუსის არმია.

ღუშეთის დაკავების შემდეგ უშაკოვი სწრაფათ გაემართა ჯარით ანანურისკენ. გზაზე მას გადაეღობენ რაზმელები. მოხდა შეტაკება. ბრძოლამ გასტანა დიდხანს, დილის 6 საათიდან საღამოს 5 საათამდე. როგორც იყო, უშაკოვმა გაიკათა გზა, ავიდა ანანურს და შეება იქ დაბანაკებულ აჯანყებულთ, დაამარცხა და შევიდა ციხეში. ამ გამარჯვებით არ დაშთავრდა საქმე. ანანურის მაზრა ისევ ღელავდა. მართო კახელ რაზმელთა რიცხვი აქ აღიოდა 1000 კაცამდე. ამათ უფროსობდა თ. იოსებ სილომან-ერისთავი. ისინი დათარეშობდენ მთელს მაზრაში და მოსვენებას არ აძლევდენ უშაკოვის ჯარს სათარეშო ბრძოლით. უშაკოვის სიბრაზეს არ ჰქონდა საზღვარი. ჯაშუშებმა აცნობეს 70 რაზმელის ბინა. უშაკოვი მიეპარა მათ ღამე 150 გრენადერთ და გაულიტა ერთიანად. გადარჩა სიკვდილს მხოლოდ 15 კაცი. ისინი წაიყვანეს ტყვეთ; მათ შორის იყო თვით რაზმის ბელადი, რომელთც მაშინვე ჩამოარჩვეს. ამ ამბავმა თავგარი დასცა აჯანყებულთ და გასწყვიტა წელში.

ამრიგათ გაიხსნა სამხედრო გზა, დაწყნარდა მღელვარე მთა. უშაკოვმა ერთგულობის ფიცი მიაღებინა ხალხს. რუსის მთავრობამ აიციდინა

თავიდან უუდიდესი განსაცდელი. მხოლოდ ღელავდა ისევ არაგვის ხეობა, სადაც ბინადრობდა ი. ერისთავი თავის 1000 კაცით.

21 თებერვალს ყარაბახიდან დაბრუნდა თბილისში მარკიზ შაულიჩი და მხნეთ შეუდგა აჯანყების ჩაქრობას; შეკრიბა საკმაოდ დიდი ჯარი ზარბაზნებით და გასწია კახეთისკენ, სადაც ამ დროს მოსულიყო აჯანყებულთა საშველათ 1000 ლეკი. შაულიჩიმ მისწერა ღართისკარში მაიორ კრუჟკოვს 150 კაციტ დახმარებოდა უშაკოვს და დაემშვიდებიათ არაგვის ხეობა. უშაკოვი და კრუჟკოვი ორის მხრით დაეცენ სოფ. საშაბეროსთან ი. სილომან ერისთავის რაზმს და დაამარცხეს, მოკლეს 100 კაცი. რაზმი აირია, მიამურა არაგვს, მაგრამ მდინარემ იმსხვერპლა მრავალი. ამრიგათ ჩაქვრა მთაში მეორეთ აგზნებული ცეცხლი. ახლაც მისი ჩამქრობი იყვენ უმთავრესად ქართველი თავადები, კ. მუხრანბატონი, გ. ყაზბეგი და სხვა, მხოლოდ ისევ ღელავდა და ბობოქრობდა ალაზნის ხეობა.

მარკიზ შაულიჩიმ თავის გალაშქრებას წინ წაუმძღვანა ვრცელი პროკლამაციები, რომლებიც სავეს აბგებით გაატანა კახეთში შიკრიკებს. აი რას სწერს შაულიჩი სხვათა შორის: „კახელებო, რას ჩადიხართ! რამ დაგიბრმავათ თვალები და გონება! რას ეტრფით, რა გნადიათ! ნუ თუ გონება ისე დაგებნათ და ისე გადაირიეთ, რომ ვეღარ ხედავთ რუსის მხედრობის ძლიერებას, იმ მხედრობისა, რომელმაც არ იცის რაა დამარცხება და უკან დახევა! ნუ თუ დაგავინწყდათ ქრისტიანობა და ვეღარ ხედავთ, რომ განგება უფლისა მზათაა შეგმუსროთ ვითარცა ფიცის გამტეხნი!“ შემდეგ განაგრძობს შაულიჩი, რომ იგი მოდის კახეთში ურჩთა შესამუსრავათ და მშვიდობის ასადგენათ. ბოლოს ეფიციება ხალხს, რომ არაგვის დავსჯი, ვინც იარაღს დაყრის, ოჯახს დაუბრუნდება და ცოდვას შეინანებსო. „მხოლოდ ვინც არ დაემორჩილება კანონიერ მთავრობას და შემხვდება იარაღით ხელში, ცოცხალს არ გაუმეგებ, ღირსეულ სასჯელს გაუჩენ და უღმობელათ მოვეპყრობითო,“ ათავეებს იგი ამ მუქარით თავის პროკლამაციას.

კახელებმა მალე მიართვეს პასუხი იტალიელ მარკიზს. აი პასუხიც: „მთელი კახეთის თემი, მთასა და ბარში მცხოვრებთ, რომ წიგნის ხალხი არაუართ, გვაკლია გამოცდილება და ვერ გავიგეთ თქვენი მონაწერი. საიდან მოიგონეთ, რომ ჩვენ ქრისტე უარვყავით, ხელმწიფეს ვუღალატეთ და ფიცი გავტეხეთ! თუ რამე ჩავიდინეთ, მიზეზი და საბაბი თქვენ თვითონ ბრძანდებოდით. რაც მანიფესმით ნაბრძანებია უმოწყალეს ხელმწიფისაგან, არაფერი შეასრულეთ. ყველაფრის მიზეზი თქვენ თვითონ იყავით, ვინაიდან ბრალიანისა და უბრალოს გარჩევა არ იცოდით. ისე ხოცდით ხალხსა და არჩობდით. ვხედავდით ამ უსამართლობას, მაგრამ ვითმენდით, რადგან შევფიციეთ ხელმწიფე იმპერატორს, ერთგული ვიქნებითო. ამას გარდა ეგზეკუციისა და ხიშტების საშვალებით მიგქონდათ რაც რამ გვებადა. გვიჟლეტდით ცოლ-შვილს, საზრდო პური მოგვტაცეთ, შიმშილით გვხოცავდით და ნუგეშათ გვეუბნე-

ბოდით, – ბალახი სძოვითო... იმდენი ბეგარა გაგვიჩინა მთავრობამ, რომ საქონელი გაგვიწყვიტა და ტყეში ურმის საშენი მასალა გამოლია. ველარ ავითანეთ ასეთი გათახსირება, შეურაცყოფა და გულში ვიფიქრეთ: სჯობს კაცმა სხვას აუგოს ანდერძი, ვიდრე საკუთარი თვალით იხილოს ცოლ-შვილის აწიოკება და შიმშილით სიკვდილიო. დაჭეშმა-რიტებით ვიცით, რომ ხელმწიფე იმპერატორს აზრათ არ მოუვა ხალხის გაუღებია. საბაბი არეულობისა თქვენ თითონ მოგვეცით. ჩვენ ველარ მოვრიგდებით, რაც იქნება იქნეს, თავი და ცოლ-შვილი გავწირეთ. კოდ პურში ერთ მანეთს და 20 კაპ. გვაძლევდით და ვისაც პური არ ჰქონდა კოდის საფასურათ 4 მანეთს ართმევდით. ხელმწიფისთვის არ გვილაღატნია და არც მოლაღატენი ვართ. თქვენ თვითონ არღვევდით იმპერატორს ბრძანებას და ველარ ავითანეთ ამდენი უსამართლობა და უნამუსობა. ჩვენსა და თქვენს შორის ხილი ჩატყდა, ერთად ველარ მოვთავსდებით. ჩვენი სიცოცხლე რა სიცოცხლეა! ისედაც მკვდრები ვართ და ბარემც მართლა დავიხოცნოთ! თხოვნა გავუგზავნეთ იმპერატორს, თქვენ კი სადღაც მიმალეთ და ხელმწიფეს არ აცოდინეთ. გვატყუებდით, თვალთმაქცობდით და ჩვენც ვითმენდით... კმარა! მეტის ატანა აღარ შეგვიძლია. გათავდა ყველაფერი! გადავწყვიტეთ სიკვდილი და დავიხოცებით კიდევ“.

აი, ეს მწარე სინამდვილე, რომელიც ჯანყად მოსდებოდა მთელს ივერიას! ეს ხალხის გულიდან ამოხეთქილი პასუხი ნათლად გვიხატავს კახეთის უზომო გაჭირვებას და მწარე სულის კვეთებას, გამონვეულს რუსის სალდათ-ჩინოვნიკის სასტიკობით და ველური მოქმედებით.

კახეთის აჯანყებულთა პასუხი არაფრათ იამა მარკიზს, მაგრამ რას იზამდა! მან ხელმეორეთ მისწერა მათ პროკლამაცია და ითხოვდა მორჩილებას. ამ ცდამაც უნაყოფოთ ჩაუარა. მაშინ ბრძმორეული ჰაულიჩი ერთი ბატალიონი ჯარით და ზარბაზნებით გაემართა კახეთისკენ. ამავე დროს აჯანყებულებმა გაუგზავნეს დესპანები ახალციხის ფაშას შერიფს და სთხოვეს დახმარება. შერიფი დასთანხმდა და თავის ჯარით დაეცა ახალქალაქში რუსის მეციხოვნეთ, მაგრამ ვერაფერს გახდა. აბდულ-ფაშა კი თავის ათასი კაცით, ეკვეთა რუსის მეგობარს ყარაბეგს. ამან აფრინა კაცი ჰაულიჩთან და სთხოვა დახმარება. ყარაბეგს ფიცხლავ მოაშველეს 200 კაცით მაიორი თ. სავარსამიძე. იგი შეუერთდა ყარაბეგის ცხენოსან ჯარს და სოფ. პეტრიშთან მოხდა ცხარე ბრძოლა. მამაცათ ეკვეთა სავარსამიძე აბდულა ფაშას და დაამარცხა. ამან შეაშინა შერიფ ფაშა, და ველარ გახდა ახალი ბრძოლა და მიყუჩდა თავის ციხეში. ამრიგათ აქაც მესამე ქართველმა თ. სავარსამიძემ იხსნა რუსის ჯარი ახალ ხითათისაგან.

26 თებერვალს ჰაულიჩი თავის ჯარით და ზარბაზნებით მიადგა სამების მონასტერს, რომელსაც შეთარებოდენ რამდენიმე ათასი აჯანყებულნი. ამათ გუმაგებს ეკვეთა პოლკ. ტიხანოვსკი და დაამარცხა. შეიქნა მედგარი ბრძოლა. რუსის ზარბაზნებს ვერ გაუძლო მონასტრის კედლებმა. კახნი შეეფარენ მთებს. „აჯანყებულთ მოუკალით 400 კაცი და ორიც

ტყვეთ წავიყვანეთ. ესენი იქვე ბრძოლის ველზე ჩამოვარჩვეთო“, სწერს შაულიჩი რუსის იმპერატორს.

შაულიჩის გალაშქრებას სულ სხვა რიგით აგვიწერს დავით ბატონი-შვილი: „მაშინ მარკიზი მოსულიყო თბილისს. სცნა რა ესე, მოკრიფა ყოველსა ადგილსა რუსნი, წარემართა და მოვიდა ხაშმს, შეესია სოფელს და მოასვრევინა (ე. ი. გაულიტა) უბრალონი ქრისტიანენი ვიდრე ასამდე ჩვილითურთ, მზგავსათ იროდისა. და მუნ მოჰკლეს ხიშტითა მონაზონი აბაშიძის ასული მარიაშ, დედიდაშვილი მეფისა ირაკლისა, ოთხმოცდაათისა წლისა დედაკაცი“.

მემატიანეს ცნობით გამოდის, რომ მარკიზ შაულიჩს, ამ „განათლებულ“ იტალიელს გამოუჩენია დიდი მტარვალობა: თოფით, ცეცხლითა და მახვილით შესევია იგი უბედურ კახეთს, გაუჟლეტია ბავშვი, დაურჩვია ტყვეები და ხიშტებზე აუგია ღრმათ მოხუცებული მონაზვნები. ასეთი სიმხეცე არ ჩაუდენიათ ივერიაში თვით უესაშინელეს მტარვალთ, შაჰ-აბაზს და მამედ-ხანს.

რუსის ჯარის შესევამ და ასეთმა სასტიკობამ შიშის ზარი დასცა კახეთის აობრებულ და დამშეულ სოფლებს, მათ დაეკარგათ ყოველი იმედი. სასონარკვეთილნი მოდიოდნენ ისინი შაულიჩის წინაშე. ამათ პირველი მაგალითი მისცა საგარეჯომ. მას მიჰყვენ კაკაბეთი, კანდაური და მანავი. განსაკუთრებით შეშინებული იყვენ თავადები. 29 თებერვალს რუსის ჯარი მიადგა ს. კოდალოს, გაფანტა რაზმელები, ჩამოარჩო ტყვეები და გაათავისუფლა ციხეში დამწყვდეული 80 სალდათი. აქ ეახლენ მარკიზს ქიზიყის თავი კაცები და განუცხადეს მორჩილება. ამრიგათ მთელი ქიზიყი დამორჩილდა რუსის მთავრობას. ქიზიყის დამშვიდებაში დიდი ღვანლი მიუძღვით რუსის მომხრე თ. ანდრონიკაშვილებს განსაკუთრებით სიღნაღის მოურავს იოსებ ანდრონიკაშვილის. ეს ვაჟბატონები დატრიალდნენ ხალხში, მოხიბლეს ფიცით, დაპირებით და აყრილი ხალხი ცოლშვილით დააბრუნეს სოფლებში. ამრიგათ ძალამ და ხრიკებმა გაიტანა თავისი, ქუდი მოახდევინა ამაყს და გაბოროტებულ ქიზიყელს, რუსის მთავრობის წინაშე.

შემდეგ შაულიჩი დაიძრა თელავისკენ. სოფ. ჩუმლაყთან მას გზა შეუკრეს კახელებმა. მათში იყო თვით ახალი მეფე გრიგოლი. აქ კიდევ სცადეს ბედი და დაუშინეს რუსებს თოფები, მაგრამ დამარცხდნენ და გაფანტნენ. რუსებმა აიღეს სოფელი, გადასწვეს ერთიანად და ჩამოარჩვეს ხუთი კაცი. ამ ბრძოლას დავით ბატონიშვილი აგვიწერს სულ სხვა რიგით და აჯანყებულთა დამარცხებას აბრალებს მარტყოფის მოურავს ნინია ზურაბიშვილს, რომელმაც თურმე სულ სხვა გზით მიიყვანა რუსები სოფელში. 3 მარტს მარკიზი ავიდა ს. ველისციხეს. აქ მას ჩამოეგებენ თელავის მაზრის თავად-აზნაურნი, მოინანიეს ცოდვები და მიიღეს ერთგულობის ფიცი. მეორე დღეს შაულიჩი მივიდა თელავს. რუსის ჯარის დანახვაზე რაზმელებმა ახსნეს ალყა ციხეს და გაიფანტნენ უომრათ.

მხოლოდ ტრანშეებში მოხდა მცირე შეტაკება.

სოფ. არტაანი კიდევ ჯიუტობდა და არ იხრიდა ქედს. ტიხანოვსკის რაზმი შეესია სოფელს და გადასწვა ერთიანად. მაგრამ ყველას გადააჭარბა სიმკაცრით უშაკოვმა. მან სამაგალითოდ დასაჯა თიანელები; ტყვეთ წაყვანილ 15 კაცისაგან აარჩია 8, როგორც აჯანყების მეთაურნი, და შიგ სოფელში ჩამოარჩო. ერთი თვით მეფე კახეთისა, ბედშავი გრიგოლი დანებდა მთავრობას. იგი გაგზავნეს რუსეთს და დასაჯეს ერთი წლის ტუსალობით. რუსის ხელმწიფის ბრძანებით გრიგოლ ბატონიშვილი ჩასვეს პეტერბაგოდსკის ციხეში. ამით დასრულდა კახეთსა და მთიულეთში შაულიჩის და რუსის ჯარების მოქმედებანი. დამთავრდა ქართველი ერის ტრადიციის მეორე აქტი... ხიშტებით, ზარბაზნებით, სარჩობელათი, ცეცხლითა და მახვილით რუსის მთავრობამ ჩააქრო სიმართლე და დაუდუმა ენა საშინლათ დაჩაგრულ ქართველ ხალხს. ცრემლი და ვაება გამეფდა მთელს კახეთში. არაგვის პირი, მთიულეთი და ალაზნის ტურფა ველი წარმოადგენდა უსასტიკეს მტრისგან აოხრებულ მდელოს. გმინავდა მწარეთ უნუგემო ხალხი, ღვრიდა იგი მხურვალე ცრემლებს. მხოლოდ ლალობდა ტლანქი ძალმომრეობა, ხარობდენ რუსის მექრთამე ჩინოვნიკები... ქეიფობდენ ჩინ-ორდენის მოლოდინში სამშობლოს მოლაღატე რაინდები. მშიერი, გვემული და სასტიკათ დარბეული კახეთის ხალხი ისევ გმინავდა მწარეთ და ღვრიდა ცრემლებს...

XVIII კახეთის მეორეთ აჯანყება

ჩააქრო თუ არა კახეთში პირველი აჯანყება, შაულიჩიმ თავი დაანება მთავარმართებლობას და გასწია პეტროგრადს. დავით ბატონიშვილის სიტყვით, მას პირობა მიეცა კახეთის ხალხისთვის, ვიშვამდგომლებ იმპერატორის წინაშე და მეფეთ გამოვავგზავნიებ რომელიმე ღირსეულ ბატონიშვილსაო. სხვათაშორის კახეთის დანყნარებაში ამ ხრიკსაც უმოქმედნია. შაულიჩიმ ძლიერ კარგათ იცოდა, რომ ეს დაპირება სულ ტყველი ოცნება იყო და ამიტომ მარტშივე მოშორდა ივერიას. მის ნაცვლათ ამავე წელს აპრილში მთავარმართებლათ გამოგზავნეს ნიკოლოზ რტიშჩევი, უნიჭო და უმნიშვნელო ღენერალი, მასთან ქართველების მოძულე და სომხების დიდათ მოყვარული.

არ გასულა ერთი თვეც და რევოლიუციის ალი კვლავ მოედვა მთასა და კახეთს. ახლა აჯანყების ამტეხი შეიქნა ალექსანდრე ბატონიშვილი, ეს „შეუდარებელი საბერველი ყოველგვარ ამბოხება – რევოლიუციისა.“ კვლავ გაისმა ალაზნის ველზე თოფ-ზარბაზნის გრიალი, კვლავ გადაინვა სოფლები და დაიღვარა ქართველის სისხლი...

ჩვენის აზრით ეს მეორე აჯანყება იყო პირდაპირ სიგიჟე. ისედაც ფეხქვეშ გათელილს და მინა-მტკრათ ქცეულ ხალხს აღარ ეჭვირებოდა ასასიანება, რადგან აღარ ქონდა არც ძალა, არც სურსათი და ცოლ-შვილიც

შიშშილით ეხოცებოდა. ნეტა ვისი იმედით მოქმედობდა ალექსანდრე ბატონიშვილი?! 12 წლის განმავლობაში მას კარგათ უნდა გაეცნო სპარსეთის შაი და მისი მემკვიდრე, მათი უნაყოფო დაპირება და ბაქიობა, მათი სილაჩრე და გაუბედობა. დიდ იმედებს არც ოსმალეთი იძლეოდა. ახალციხის თვაშა შერიფი, როგორც გავიცანით, იყო უნიჭო და მშიშარა, ერევნისა და ყარაბაღის ხანები კი რუსებისაგან მოსყიდულნი. ერევნის ხანმა ჰუსეინმა 20,000 მანეთიც კი ჩაჯიბა, რომელიც შაიმ გამოუგზავნა ალექსანდრე ბატონიშვილს აჯანყების მოსაწყობათ. დარჩა დაღესტანი; მაგრამ ლეკები არ იყვნენ საიმედონი. თუმც კარგი ვაჟუკაცნი, მაგრამ ჩვეულებრივ ხალხის დარბევასა და ცარცვა-გლეჯას, მათ არ შეეძლოთ გამკლავებოდნენ რუსეთის განროვნულ ჯარებს, აღჭურვილთ სამხედრო დისციპლინით და თოფ-ზარბაზნით. მამ ვილას იმედი ქონდა ალექსანდრეს! დასავლეთ საქართველო მას არ დაეხმარებოდა, რადგან იმ დროს საქმის ვითარება ისეთი იყო. ასე გაშინჯეთ, არც ქართლი გაყვებოდა მას, რადგან გლეხობა ხელში ყავდათ დიდ ფეოდალებს, ესენი კი მოხიბლული იყვნენ რუსის ჩინ-ორდენებით და ჯილდო-ჯამაგირებით. ყვითელი ოქრო და ზიზილები ჩადიოდა ნამდვილ სასწაულებს...

მიუხედავად ამისა იყო ერთი მიზეზი, რამაც ააგიზგიზა აჯანყების ალი. ეს იყო დიდი ნაპოლეონი. საფრანგეთის გმირი-იმპერატორი იმ ხანებში ნაფოტივით ამსხვრევდა ევროპაში იმპერიებს და ქმნიდა ახალ სამეფოებს. მან დაამარცხა ავსტრია, იტალია, ისპანია, ინგლისი, პრუსია და ბოლოს სწორეთ 1812 წელს გაბათხულზე ნახევარი მილიონი ჯარით ნამოვიდა რუსეთის იმპერიის დასამხობათ. ბოროდინოს ველზე მოხდა დიდი ბრძოლა. ნაპოლეონის უძლეველი ჯარი სამ დღეს შეაჩერა რუსის მარცხენა არმიის სარდალმა გმირმა ქართველმა თ. პეტრე ბაგრატიონმა, რომელსაც ნაპოლეონმა ადრევე შეაძლია საქართველოს და მთელი კავკასიის მეფობა, ოღონდ ჩვენსკენ ვადმოდიო. მაგრამ გმირმა არ უღალატა ფიცს და რუსეთის ერთგულობაში დალია სული. ბაგრატიონის მძიმეთ დაჭრამ ბრძოლის ველზე არია რუსის ჯარი; იგი დაფრთხა და მოაშურა მოსკოვს, რომელიც ადრევე გადასწვა რუსის მთავარსარდალმა კუტუზოვმა. გამარჯვებული ნაპოლეონი თავის არმიით მიადგა გადამწვარ მოსკოვს, ამ რუსეთის გულს და დაბინავდა კრემლში. შიშის ზარმა მოიცვა მთელი რუსეთი. შიშმა დავთრები აურია რუსის მთავრობას. ამ დროს არავის ცალოდა საქართველოსთვის. ყველას უმთავრესი ფიქრი და ზრუნვა იყო რუსეთის გადარჩენა, რაც მოხდა შემდეგ საშინელი ყინვების წყალობით.

აი, ეს დიდი ამბები მოხდა აგვისტოში 1812 წელს. ამ ნაპოლეონის შემოსევამ და გამარჯვებამ დაუბადა დიდი იმედი ალექსანდრე ბატონიშვილს და ააფეთქებია აჯანყების ცეცხლი მთასა და კახეთში. ხალხიც ააფრთოვანა ამ ამბებმა. ამას ალექსანდრემ მშვენიერათ აულო აღლო, მაგრამ ახლაც მისი და ხალხის სურვილები ჩაკლეს ისევ ქართლ-კახეთის თავადებმა, დიმიტრი და ივანე ორბელიანებმა, ნინია ჩოლოყა-

შვილმა, იოსებ ანდრონიკაშვილმა, ჰაატა ჭავჭავაძემ და სხ. განსაკუთრებით თავი ისახელა დიმიტრი ორბელიანმა, რომელიც შეესია კახეთს ცეცხლითა და მახვილით და ქართველის სისხლში ჩაარჩო ხალხის წმინდა სურვილები.

ასეა ყოველთვის; სადაც არ არის ერთობა, იქ არაფერი კეთდება საუკუნოებით დასუსტებულს, ჭირით და შიმშილით დაავადებულს, ახალი რეჟიმით და აჯანყებით წელში განწყვეტილს პატარა საქართველოს ამა თუ იმ კუთხეს ცალკე აბა სად ექნებოდა იმდენი ძალა, რომ გამკლავებოდა ზარბაზნებით შეიარაღებულს თუ გინდ მცირერიცხოვანს რუსის ჯარებს, მეტადრე როცა ამ ჯარს გვერდით უდგა დამხმარეთ მრავალრიცხოვანი ქართველი თავადობა, სამღვდლოება და სომხის ბურჟუაზია. ასეთ პირობებში უსათუოდ უნდა დამარცხებულიყო კახეთ-მთიულეთი და დამარცხდა კიდევ, მით უმეტეს, რომ მათ არ ყავდათ ნიჭიერი სარდალი.

კახეთის მეორე აჯანყებამ იფეთქა მაისში 1812 წელს, მაგრამ შეწყდა უცებ. იგი გაჩაღდა სეკტემბრიდან, როცა კახეთში შემოიპარა ერევნიდან ალექსანდრე ბატონიშვილი. მისი აგენტები კი **ივანე ჯორჯაძე და რაფიელ ერისთავი** ადრევე დადიოდნენ მთასა და კახეთის სოფლებში და აწყობდნენ აჯანყების საქმეს. გლეხებს გარდა ამათ მიიმხრეს ბევრი თავად-აზნაური, მათ შორის სიღნაღის მარშალი ნინია ანდრონიკაშვილი. გაიგო თუ არა ეს ამბები რტიშჩევმა მაშინვე შეაჩერა კახეთში კომისიის მოქმედება და გაგზავნა ოთხი საიმედო თავადი აჯანყების ჩასაქრობათ სხვადასხვა დაპირებით.

კიდევ მაისში დაღესტნიდან ჩამოვიდნენ ლეკები და მომდევნ კახეთის სოფლებს. თელავის კამენდანტი შმატოვი თავის რაზმით გავიდა ალაზანში, შეება ლეკებს, დაამარცხა და გაფანტა. დაბრუნების დროს გზაზე წააწყდა ჩასაფრებულ კახელთ და საშინლათ დამარცხდა. ამავე დროს გაეშურა კახეთისკენ ღენ. სტალი 600 სალდათით, შეებრძოლა აჯანყებულთ სიღნაღთან, დაამარცხა ისინი, გაიარა ქიზიყის სოფლები და დააფიცა ხალხი ერთგულობაზე; აქედან ავიდა თელავში, მეორე ღღეს გომბორის გზით ჩამოვიდა თელავში ღენ. დიმიტრი ორბელიანი, რომელსაც რტიშჩევმა დაავალა მიეღო კახეთში მყოფ ჯარების უფროსობა. ორბელიანმა გაიარა ჯარით ალაზნის ორივე ნაპირებზე, ერთგულობის ფიცი მიაღებია ხალხს და დაბრუნდა თბილისში. ამასთან ერთად რტიშჩევმა დაავალა ბამბადილის მოურავს, გამოეცხადოს თათრებს, რომ **200 ბაჯალლო ოქროს** (ე. ი. 6,000 მანეთს) მიიღებს **საჩუქრათ ვინც ცოცხალს მომგვრის ალექსანდრე ბატონიშვილსაო**. ამ კეთილშობილი ხალხის სასახელოთ უნდა ითქვას, რომ მათ შორის არ აღმოჩნდა არცერთი პირი, რომ ჩაედინა ეს მზაკვრული საქმე. ამოდენა ოქრომ ვერ მობილდა ერთი უბრალო თათარიც კი, რათა გაეცა მათ შორის შეფარებული ერეკლე მეფის შვილი ალექსანდრე. სამი თვის შემდეგ სომეხმა იოსებ ბებუთაშვილმა აცნობა რტიშჩევს ჯაშუშის პირით შევიტყვე ბატ. ალექ-

სანდრე 25 აგვისტოს წამოვიდა ერევნიდან ქართლში და მიიღეთ ყოველივე ზომა მის დასაჯერათო. რტიშჩევის ბრძანებით მაშინვე შეკრეს ყველა შემოსასვლელი გზები. ალექსანდრე მაინც გაუსხლტა დარაჯებს, გავიდა მტკვარში და ავიდა თიანეთს.

ალექსანდრეს მისვლამ დიდი აღტაცება გამოიწვია ხალხში. იგი მაშინვე გამოაცხადეს მეფეთ. ქართველ ხალხს ისე შეაძულეს რუსის სალდათ-ჩინოვნიკებმა რუსული მართვა-გამგეობა, რომ იგი უზომო სიხარულით ელოდა ისევ ძველი რეჟიმის და მეფობის აღდგენას. ალექსანდრეს მოსვლამდე მთასა და კახეთში ნიადაგი მოამზადეს მის დასახვედრათ **გოჯასპირ ნათანიშვილმა და შაჰუა აბელაშვილმა**, ბატონიშვილი მობრძანდება და იარაღი აისხით რუსების გასაჟლეტათო. ამიტომ ალექსანდრეს ჩამოსვლა ელვასავით მოელო მთელ კახეთს, მთასა და ოსეთს. იარაღ-ასხმული ხალხი დაიძრა თიანეთისკენ. ბატონიშვილის ხილვით მათ აღტაცებას არ ქონდა საზღვარი. იმათ ნათლად წარმოუდგათ ძველი დრო, ერეკლე გმირი და მტერთან ბრძოლა. ტკბილმა ოცნებამ და უზომო სიხარულმა დაავინყა ხალხს ბნელი სინამდვილე, რუსის ტლანქი მართვა-გამგეობა, უნამუსო, მექრთამე ჩინოვნიკები და ველური სალდათი, დამცირება, შიმშილი და გაჭირვება. საქორწინოთ მოიკაზმა 12 წლის დაქვრივებული ქვეყანა. მას ეწვია სასურველი სიძე, **მეფე ალექსანდრე**, ღვიძლი შვილი შატარა კახისა. ეს დღე იყო ქართველი ერის დღესასწაული, ერის ზეიმი. იფეთქა ხალხის სულში იმედის სხივმა, ეს იმედი გაუძლიერა მას ნაპოლეონის გამარჯვებამ და მოსკოვის დაჭერამ. ამიერიდან ეცლებოდა ნიადაგი რუსეთის ბუმბერაზობას და მისი არმიის უძლეობის ლეგენდას.

ბატ. ალექსანდრეს ჩამოსვლამ კახეთში მეტათ ჩაათვიქრა რუსის მთავრობა. იგი სწრაფათ შეუდგა სამზადისს და გაგზავნა ჯარები აჯანყებულთა წინააღმდეგ. შირველი ბრძოლა მოხდა 20 სექტემბერს სოფ. ბილდასთან. აქ შეებნ პოლკ. ტიხანოვსკი და პოლკ. ერისთავი ალ. ბატონიშვილს ორი ბატალიონი ჯარით და ზარბაზნით; ცხარე ბრძოლის შემდეგ დამარცხდა ალექსანდრე და თავი შეათარა სოფ. საბუეს. ტიხანოვსკიმ გადასწვა ს. შილდა და დაბანაკდა ფაშანის ფონზე. **ბატ.** დავითის მონშობით ამ ბრძოლაში მოუკლეს რუსებს 5 ოფიცერი და 200-დე სალდათიო. ამ ბრძოლაშივე მოკლეს ლეკთა ბელადი მისაილი.

მთიულეებმა დაკეტეს ორივე მხრით სამხედრო გზა და მოამწყვდიეს ფასანაურში პოლკ. შეჩორსკი თავის ჯარით. შეჩორსკის საშველათ და გზის გასახსნელათ ბორჩალოდან გაგზავნეს პოლკ. კრაბზე ერთი ბატალიონი ჯარით. ამავე დროს კავკავიდანაც წამოვიდა მაშველი ჯარი, ეგერთა ორი როტა მაიორ გურლებუმის უფროსობით. ამავე დროს დაიძრა ჯარით ქიზიყისკენ კახეთის რისხვა ღენ. დიმიტრი ორბელიანი და 27 სექტემბერს მივიდა სიღნაღს. აქედან მეორე დღესვე გასწია ფაშანის ფონისკენ. გზაზე ჩასათრებული წითელი რაზმელები თოფის სროლით არ აძლევდენ მოსვე-

ნებას, მაგრამ მაინც უვნებლათ შეუერთდა ტიხანოვსკის. აქ შეიკრიბა, მთაში გაგზავნილთ გარდა, რუსის მთელი ჯარი. იგი არ იყო დიდი მაგრამ ეს ჯარი იყო განვრთნილი, ჰქონდა ზარბაზნები და სარდლობდა დიდათ ნიჭიერი კაცი დიმ. ორბელიანი. ბატ. ალექსანდრეს შეეძლო ამ ჯარის დამარცხება, მაგრამ ის ერიდებოდა ბრძოლას, რადგან მოელოდა შველას დალესტნიდან და ერევნიდან.

ბატ. დავითის სიტყვით, დიმ. ორბელიანი შეებრძოლა კახელთ ნორჩებთან. აქ ორის მხრით ეკვეთენ კახნი რუსის ჯარს და მიაყენეს დიდი ზიანი, მოუკლეს 200-დე კაცი. აქ დიმ. ორბელიანს ტყვეთ ჩაუვარდა იოსებ ძამანიშვილი, რომელიც მაშინვე ჩამოარჩვეს. შავ ტყვეში მოხდა ბრძოლა; აქაც დაუხოცეს რუსებს 100 კაცი. დ. ორბელიანი მიადგა ს. ველისციხეს, წაუკიდა ცეცხლი და გადასწვა ერთიანად. შემდეგ მიადგა ალაზანს, გავიდა ფაშაანის ფონში და შეუერთდა ტიხანოვსკის, ხოლო სოფ. ფაშაანი ერთიანად გადასწვაო. ორბელიანი გაემართა საბესკენ, მაგრამ ბატ. ალექსანდრე მოერიდა ბრძოლას და გასწია ველისციხისკენ. ორბელიანი დაედევნა უკან სოფლების და ვენახების დანვით. ალექსანდრე მივიდა ჩალაუბანს. აქ შეუერთდა მას ლეკთა ბელადი ალისკანტი 5.000 კაცით. ამოდენა ჯარით ალექსანდრე მიადგა სიღნაღის ციხეს ასაღებათ. აქ მოუხდა ბატ. ალექსანდრეს დიდი მარცხი; იგი მოექცა ორ ცეცხლ შუა: წინდანინ მოეგებენ მეციხოვნენი, უკანიდან კი დაეცა დიმ. ორბელიანი თავის ზარბაზნებით. ეს იყო დ. ორბელიანის წინასწარ მოწყობილი გეგმა. რტიშჩევის სიტყვით, აქ, სიღნაღთან ბატ. ალექსანდრეს დიდი ზარალი მოუვიდა, დამარცხდა და გაიქცა. გაქცეულს დაედევნენ რუსები და სიღნაღის სომხებით.

ბატ. ალექსანდრე 6,000 კაცით ავიდა ჩალაუბანს და აქედან გაემართა მანავისკენ, რადგან შეიტყო, რომ რუსებს მოსდით ჯარი ლენ. სიმონოვიჩის სარდლობით. ეს სიმონოვიჩი სამი ბატალიონი ჯარით გაგზავნა მთაში რტიშჩევმა სამხედრო გზის გასახსნელათ. მაგრამ ამის მოსვლამდე ეს მძიმე საქმე გაეკეთებიათ კრაბბეს, ჰერორსკის და გურლებემს. ამათ დააწყნარეს მთიულთა აჯანყება და გახსნეს გზა. ლენ. სიმონოვიჩი მაშინვე დაბრუნდა ფასანაურიდან და წამოვიდა კახეთის გზით, რათა შეერთებოდა დიმიტრი ორბელიანს.

ბატ. დავითის მონაშობით სოფ. ჩალაუბანთან მომხდარა დიდი ბრძოლა დიმ. ორბელიანსა და ბატ. ალექსანდრეს შორის. აქ ბრძოლაში განყდა 300 რუსი და ორბელიანი იძლიაო. ეს ბრძოლა არ არის აღნიშნული აქტებში.

28 ნოემბერს სოფ. მანავთან ლენ. სიმონოვიჩი შეუერთდა დიმ. ორბელიანს. აქ რუსის ძალა სამჩნევათ გაიზარდა. მათ შტიკებსა და ზარბაზნებს ძნელათ თუ გაუძლებდა ბატ. ალექსანდრეს ჯარი. ვაჟკაცობა და მამულიშვილობა აქ ვერას გახდებოდა. ეს კარგათ იცოდა თვით ალექსანდრემ, ამიტომ დასტოვა მანავის ციხე და გადავიდა ჩაილურს. ბატ. და-

ვითის სიტყვით, აქ მომხდარა დიდი ბრძოლა. საღამომდი განწყვიტეს 200 რუსიო. ამავე ბრძოლას აღნიშნავს თვით ღენ. რტიშჩევი; სიხარულით აღწერს რუსის ჯარის გამარჯვებას, მაგრამ სდუმს თუ რა საშვალეებით მოიპოვეს ეს გამარჯვება. ბატ. დავითის მოწმობით კი, სოფ. ჩაილურთან ბრძოლაში რუსის ჯარის დიდი ზიანის შემდეგ, იმ ღამესვე რუსებმა გაუგზავნეს ჩუმათ დესპანი ლეკთა ბელადს ალისკანტეს, „მისცეს დიდი ქრთამი და აღუთქვეს უვნებლათ მხედრობითა თვისითა განტეგება. ხოლო ალისკანტემ დაუტოვა ალექსანდრე და განიპირა ღამესა მას მხედრობითა თვისითათა.“ რაკი რუსის ოქრომ გასჭრა და ლეკებმა უღალატეს, ამის მხილველი კახნიც შეშინდენ და სათითაოდ გაიპარენ შინისკენ. თვით ბატ. ალექსანდრე გასცა თურმე თ. ბარძიმ ჩერქეზიშვილმა. დიმ. ორბელიანმა მისცა მას იუდას სასყიდელი, გაატანა ერთი როტა ჯარი და ორი ზარბაზანი. გამცემი თავადი რუსის ჯარით დაეცა ღამე ჩუმათ ბატ. ალექსანდრეს და გაუფანტა რაზმი. ალექსანდრემ ძლივს მოასწრო გაქცევა, ავიდა ფშავში და იქიდან ხევსურეთს.

II

ასე უკუღმართად დასრულდა ეს მეორე აჯანყებაც. დიმ. ორბელიანმა რუსის ჯარით, ზარბაზნებით და ქრთამებით ჩაარჩო კახეთის აფრთოვანებული იმედები. ამას არ დასჯერდა იგი; მიიტყუა ფიცით კახეთის თავადები, არაფერს ზიანს მოგცემთო, ყველას გაპატიებთ დანაშაულსაო, სტაცა მათ ხელი და თოკით გაკრულნი აახლა თბილისში რტიშჩევს. ამან კი ეს თავად-აზნაურნი გაგზავნა ციმბირსო. ამით გათამამებული დიმ. ორბელიანი შეიჭრა ჯარით ქიზიყსა და კახეთში, ჩამოარჩო რაზმელთა ბელადი მამაცი ჯალია ჯალიაშვილი და სასტიკათ დაარბია აჯანყებულ თავად-აზნაურთა სახლ-კარი, მამული და ქონება. ამ საგმირო საქმეებს სჩადიოდა ეს „კახეთის რისხვა“ იოსებ ანდრონიკაშვილის და ნინია ერასტიშვილის დახმარებით.

ამ დროს თავი ისახელა აგრეთვე ცნობილმა ჯაშუშმა არხ. ელეფთერ ზუკაკიშვილმა. ამ ავზნიანმა ბერმა დაიჭირა მრავალი უდანაშაულო მღვდელი და დიაკონი, სცემა თავის ხელით, დააგლიჯა წვერები და გაუგზავნა თბილისში რუსის ერთგულ მიტროპოლიტს ვარლამ ერისთავს. ამან კი გაუკითხავათ გაკრიჭა ისინი და გადაკარგა ციმბირში. მხოლოდ ეს სულიერი მეუფე, ეს „წმინდა“ მამა მიტროპოლიტი ღმობიერათ ეკიდებოდა და ათავისუფლებდა იმათ ვინც მისცემდა ქრთამად ათასს მანეთს, რასაც იმ დროს მღვდელთა უმეტესობა ვერ შესძლებდა. ამ სულიერი მეუფის წყალობით ბევრმა უდანაშაულო მღვდელმა და დიაკონმა დასტოვა თავისი ძვლები შორეულ ციმბირის ცივსა და ტიალს მინდვრებში.

გამარჯვებულმა რუსის მთავრობამ დაბეგრა კახეთი და დაადო სამხედრო ხარკი (კონტრიბუცია); თითო კომლს შეაწერა 3 კოდი პური, 3 კოდი ქერი და 3 მანეთი. ადვილი წარმოსადგენია თუ რა აუტანელ გაჭირვებაში ჩავარდებოდა ისედაც დამშეულ-გალატაკებული ხალხი ამ

მძიმე დაბეგრით! კეთილმა ალექსანდრე-იმპერატორმა არ მოუნონა რტიმ-ჩევს აოხრებული კახეთის დასჯა მძიმე ხარკით. ასეთი ხარკი უფრო გა-აბოროტებს ხალხს და ხელახლა ააჯანყებსო. მაშინვე ბრძანა შეეჩერე-ბიათ ეს უგვანო მოქმედება, მაგრამ გვიანდა იყო. ყველაფერი უკვე აყ-ვლითუათ ხალხისთვის ცემით და მათრახით. იდგა ფეხქვეშ გათელილ მში-ერ ხალხში უმწეო კვნესა, ზარი და მწარე ტირილი.

ასე დასრულდა კახელთა ტრადიციის მესამე აქტიც... კვლავ შეიღება ალაზნის ველი ქართველთა სისხლით, კვლავ სტანჯეს გამწარებული ხალ-ხი, კვლავ ეწამენ გმირულათ გოლგოთაზე სამშობლოსა და თავისუფლების მოყვარულნი.

„კახეთის ამბოხებამ ნათლად გამოაჩინა, თუ რა საძაგელი და აუტანე-ლი მართვა-გამგეობის წესი იყო გამეფებული ჩვენში, რა უდიერათ იტან-ჯებოდა გარყვნილ და ბილწ მოხელეთაგან ქართველი ერი, რა გესლიანი ბოროტებით და ზიზღით ეპყრობოდა უცხო თესლის მოხელეობა ჩვენე-ბურ კაცსა. ყველა ეს სიკეთე ვარდის გულივით გადაშალა კახეთის ამ-ბოხებამ და მართო ბრმა თუ ვერ დაინახავდა, თორემ ხილულს არ გაუ-ჭირდებოდა დანახვა იმ აზიურ ბარბაროსობის, რასაც სჩადიოდა ახალი მთავ-რობა და ქრისტეს მოყვარე მხედრობა მართლმადიდებელ ქვეყანაში,“ ამბობს ალ. ფრონელი.

მოტყუებით შეპყრობილ კახეთის თავად-აზნაურთა რიცხვი აღემა-ტებოდა 80-ს. ყველა ესენი მისცეს სამხედრო სამართალში, სხვადასხვა ვადით უკრეს თავი ციმბირსა და კატორღაში, მათი მამული და ქონება ჩარიცხეს სახაზინოთ. ბოლოს აღმოჩნდა, რომ ზოგი მათგანი გაუგზავნიათ ციმბირს სრულიათ უდანაშაულოთ. ისინი დააბრუნეს უკან და მისცეს წართმეული ქონება. ენით აუნერელი გაჭივრება, სიცივე, შიმშილი და დამცირება განიცადეს გზაში და ციმბირის სატუსაღოებში საქართველოს პოლიტიკურმა დამნაშავეებმა. საოცარი მხეცობით ეპყრობოდენ მათ რუ-სის დარაჯები და სატუსაღოს უფროსნი .

4 წლის შემდეგ მოლბა ალექსანდრე იმპერატორი და აპატია და-ნაშაული მათ, ვინც მხოლოდ ერთჯერ მიიღო მონაწილეობა აჯანყება-ში. დანარჩენები კი დასტოვეს ისევ ციმბირში. აი ამათი გვარები: იო-რამ თარხნიშვილი, პეტრე ავალიშვილი, ნინია ალექსიშვილი, სამსონ ნათალაშვილი, იპოლიტე თუხარელი, სიმონ ციმაკურიძე, ივანე ჩერქე-ზიშვილი, ალადაგიშვილი, ივანე ალათაშვილი, დიმიტრი ჩოლოყაშვი-ლი, დავით ჩოკაშვილი, იოსებ ერასტიშვილი, შაპუა აბელიშვილი, არ-სენ მაყაშვილი, შაატა მგალობლიშვილი, ჟარდან და გრიგოლ ჯანდი-ერი და ივანე ვაჩნაძე, სულ 18 კაცი. სრული პატიება (ამნისტია) ამ 18 კაცმა მიიღო მხოლოდ 1 სექტემბერს 1820 წელს, ე. ი. 8 წლის უზო-მო წამების შემდეგ. ამ დამნაშავეთა შეწყნარება მოხდა ახალი მთავარ-მართებლის ღენ. ერმოლოვის შუამავლობით. აჯანყების მეთაურნი კი და მათ შორის ალექსანდრე ბატონიშვილი გადაიხვეწნენ უცხოეთში, ზოგი ოსმა-

ლეთს და ზოგიც სპარსეთს, გაშორდნენ სამუდამოთ სამშობლოს ფირუზა ცას და ტურთა ბუნებას.

აქვე საჭიროა აღვნიშნოთ, რომ აჯანყებაში იღებდა მონაწილეობას ორიოდ სომეხიც; მაგ., ავეტიკ ბეგი დიდ სამსახურს უწევდა ალექსანდრე ბატონიშვილის, **კაცო ახანოვს** კი მთელი რაზმი ყავდა შემდგარი და ებრძოდა რუსებს კახელებთან ერთად. მაგრამ საერთოდ სომხის ხალხი და მეტადრე მათი ბურჟუაზია იყვენ რუსის მთავრობის აშკარა მომხრენი. ბევრი სომეხი არ თაკილობდა ჯაშუშის სამარცხვინო როლს და ატყობინებდა რუსებს ქართველთა მოძრაობის ყოველი ნაბიჯს. სომხების ასეთი ამაგი შესაფერათ დაათვასა მთავარმართებელმა რტიშჩევმა და გამოსთხოვა იმპერატორს მათთვის ეგრეთ წოდებული „**ლრამატა**“, ე. ი. უზენაესი ნდობა და მადლობა ერთგულების ნიშნათ.

ჩვენ აქ შევჩერდით მთიულეთის და კახეთის აჯანყებაზე, რადგან ბევრს საგულისხმოს გვამცნევენ ეს აჯანყებანი და მათი გამომწვევი მიზეზები. საჭიროა ამათ კარგათ გაეცნონ როგორც რუსის მათელობა, ისე თვით ქართველი ერი. პირველნი შეიძლება ჩახვდენ თუ როგორი მართვა-გამგეობაა საჭირო იმპერიაში შესულ უცხო ტომთათვის, რომ გაიერთგულონ ისინი. ქართველები კი შეიგნებენ, რომ მხოლოდ საკუთარი ძალ-ღონით, კულტურული შრომით, თანხმობით და საერთო მოქმედებით შეუძლია პატარა ერსაც კი აღიდგინოს გაქედილი უფლებანი, შექმნას ცხოვრების სალი პირობანი და გასჭედოს სასურველი მომავალი. ასეთი საგულისხმო მასალები უხვათაა გაბნეული თვით რუსის მთავრობის მიერ შეკრებილსა და გამოცემულ აქტების უზარმაზარ ტომებში, რომელთა გაცნობა ფრიად საჭიროა შეგნებულ ქართველისათვის. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ საყურადღებო საბუთი არ დაიბეჭდა ამ აქტებში სხვადასხვა მიზეზის გამო, ზოგი დასწვეს და ზოგიც გაგზავნეს შეტროგრაღში, მაგრამ რაც დაიბეჭდა, ისიც საკმაოთ ნათელ ყოფს რუსის მთავრობის პოლიტიკას და მართვა-გამგეობას საქართველოში. ეს აქტები გვიშლიან თვალწინ რუსის სალდათ-ჩინოვნიკის მსუნაგობას, ველურ მოქმედებას, სიმხეცეს და მასთან ქართველი ერის საშინელ ტრალედიას წარსულ საუკუნის პირველ ნახევარში.

ქართველი ერი არასდროს არ ყოფილა რუსების ორგული და მოძული. მე-16-ტე საუკუნის დამლევდიან 200 წლის ხანაში ქართველი იშვერდა ხელს ჩრდილოეთით, თხოულობდა მფარველობას და შენატროდა რუსების შემოსვლას საქართველოში. მან გადასცა რუსეთის იმპერიას თავისი თავი, თავის სიცოცხლე, სისხლიანი ჯვარი, სარწმუნოება, იმედები და ის, რაც ყველაზე უფრო ძვირფასია ერისათვის, – **პოლიტიკური თავისუფლება**; გადასცა იმ ღრმა რწმენით, რომ დიდი რუსეთი იქნებოდა მისი მფარველი ანგელოზი, უზადო რაინდი, მშვიდობის დამყარებელი და იმ სასურველ გარემოს შემქმნელი, რომელშიაც შეეძლებოდა ქართველს სამოქალაქო ცხოვრების, ეკონომიკის და ეროვნული კულ-

ტურის აღორძინება და განვითარება. ასეთი მშვიდობა, ასეთი გარემო
ენატრებოდა მას კიდევ მე-16-ტე საუკუნედან. ეს მშვიდობა და ბედნი-
ერება დაპირდა ქართველ ერს იმპერატორმა ალექსანდრემ თავის ქებულ
მანიფესტში. მაგრამ რუსის უსაზღვროთ ხარბმა, მექრთამემ, გარყვნილმა
და უგულო მოხელეებმა, რუსის ტლანქმა მხედრობამ მალე გაუცრუეს რწმე-
ნა-იმედი ქართველ ერს და თავის უგვანო საქციელით მიიყვანეს იმ ზომამდე,
რომ კოლხეთ-ივერიის ზოგიერთ კუთხეებს ააღებინეს ხელში მახვილი და და-
აღვრევიეს რუსის სალდათის სისხლი თავის არსებობის, ოჯახის სინძინ-
დის, ეკლესიის და გაქვლილ უფლებათა დასაცავათ. და თუ ყოველივე
ამას მოყვა საქართველოში დიდი სისხლის ღვრა, სოფლების დარბევა და
დაქცევა, ბავშვების უღეტა, ქალების ნამუსის ახდა, ტყვე ქართველთა ჩა-
მორჩობა, ციმბირში გადასახლება, ხალხის უსაზღვრო აწიოკება და ათა-
სი სხვა საშინელებანი, **ყოველივე ამის ერთადერთი მიზეზი იყვნენ**
მხოლოდ რუსის ჩინოვნიკები და სამხედრო პირები. ამას ამონებს
აქტებში ანუსხული მასალები, ამას ადასტურებს თვით იმპ. ნიკოლოზ I-ის სი-
ტყეები რუსის მართვა-გამგეობის შესახებ საქართველოსა და მთელ კავკასიაში.

IX სომხები და ქართველები

არ იქნება მეტი კახეთ-მთიულეთის აჯანყების ისტორიასთან ერთად
შევეხით საქართველოში შემოხიზნულ სომხებს და გავეცნოთ მოკლეთ
თუ როგორი როლი ითამაშეს მათ იმ დროს, ან რაა ამ ხალხის სულის-
კვეთა და მისწრაფებანი.

„აქაური სომხები თავდადებით უწევდენ სამსახურს თქვენს უდი-
დებულესობის საქმეს. ყველაზე მეტათ კი თავი ისახელეს კახეთის ამბო-
ხების დროს. როდესაც მთელ საქართველოში კაცი არ დარჩა ჩვენი ერთ-
გული (?!), მარტო სომხებმა არამც თუ არ მიიღეს არავითარი მონაწი-
ლეობა აჯანყებაში, არამედ სიცოცხლეს და ქონებასაც არ ზოგავდენ,
რუსის მხედრობასთან ერთად იბრძოდენ მაშფოთართა გასაუღეტათ. ამას
გარდა აქაური მთავრობა სომხებს უნდა უმადლოდეს, რომ დროზე და
წინდანინ გებულობდა თუ რას აპირობდენ მეამბოხენი და სად ქონდათ
ბინა. კახეთის სხვადასხვა კუთხეში გაბნეული ერთმანეთს მონყვეტილი
ჯარი თუ რამეს იგებდა ერთმანეთისას, ეს სულ სომხების წყალობით,
რომელნიც სიამოვნებით და ხალისით ასრულებდენ ასეთ სახითათო მინ-
დობილებას, ხშირად სიცოცხლეს ესალმებოდენ სამსახურის ერთგულო-
ბის გამო,“ სწერს რტიშჩევი ალექსანდრე I-ს.

აი, ის ერთგულობის ატესტაცია, რომელიც მიუბოძა რტიშჩევმა
სომხებს რუსის იმპერატორის წინაშე! მან სომხებს მისცა ვაჟკაცობის ყალ-
ბი დიპლომიც კი, მაგრამ ნამდვილი ხოტბა შეასხა მათ მზვერაობას და
ჯაშუშობას. ლათინური ანდაზაა: divide eb impera, ე. ი. გაჰყავ, გან-
ხეთქილება მოახდინე ხალხთა შორის და იბატონეო. ასე მოქმედობდენ ძვე-

ლად რომაელები, შემდეგ სპარსეთი და ბიზანტია; ამ პოლიტიკას ადგა ერთ დროს ინგლისი და ასევე იქცეოდა რუსეთიც. რუსის მთავრობისათვის მეტათ ხელსაყრელი იყო მძულვარება, შფოთი და განხეთქილება დაეთესა ამიერ-კავკასიის მკვიდრთა შორის და ამ მიზანს ადვილად მიაღწია ამ ასი წლის განმავლობაში. ამ მიზნით იგი თანდათან ასუსტებდა ქართველ ერს და აძლიერებდა სომხებს საქართველოში გადმოსახლებით, დახმარებით და სხვადასხვა უპირატესობით.

რუსეთთან შეერთების დროს ივერიაში ბლომათ იყვენ საუკუნოებით შემოხიზნული სომხები; ისინი ბინადრობდენ უმთავრესად დაბა-ქალაქებში, მისდევდენ ვაჭრობას და ხელოსნობას. დიდი ხანია მათ გაეგდოთ ხმალი და ხანჯალი, ნაცვლათ ხელთ ეპყრათ ნემსი, სადგისი, მარგატელი, არშინი და სასწორი.

მეთერთმეტე საუკუნეში სელჯუკის თურქებმა სამუდამოთ დაამსხვრიეს სომხეთა სამეფო. სომხეთის ჩრდილო ნაწილი დიდი მეფე დავით აღმაშენებლის დროს შევიდა საქართველოს სამეფოს მფარველობაში. იმ დროს ბევრი სომეხი გადმოსახლდა ჩვენში. რვაასი წლის განმავლობაში საქართველოს მეფენი და მთავრობა ნამდვილ მამობას უწევდენ სომხებს და თავის სისხლით იცავდენ, მათ ქონებას და მშვიდობიან ცხოვრებას. უზადო რაინდმა, გულკეთილმა და შოვინიზმს მოკლებულმა ქართველმა ძმასავით შეიტკბო შემოხიზნული სომეხი და უწევდა მას ყოველგვარ დახმარებას. როგორც სასახლეში, ისე სამსახურში ბევრ სომეხს ეკავა საპატიო ადგილი, მაგ., არღუთაშვილებს, თუმანიშვილებს, ბებუთაშვილებს, მელიქიშვილებს, ყორღანაშვილებს და სხ. მათ ქონდათ მოპოებული დიდი ნდობა და პატივისცემა, მაგრამ სამწუხაროთ ასეთი პატივი დაემეს თვით სომხებმა. ვინრო პირადმა ინტერესმა და კუჭის ალლომ ჩააქრო მათში მაღალი გრძნობანი და გახადა უმადურნი, დაავინცა ძველი ამაგი და პურმარილი. დღეს მათ აღარ ეჭივრებოდათ ქართველები. ჯერ კიდევ ერეკლე მეფის დროს სომეხები აწარმოებდენ ორჭოფა პოლიტიკას, ერთსა და იმავე დროს ღმერთსაც უნთებდენ სანთელს და ემშაკსაც, ე. ი. რუსებსაც უშლიდენ გულს ფიანდაზათ და ეპატიუებოდენ საქართველოში საბატონოთ, აღამამადხანსაც უგზავნიდენ ფულსა და ფემკაშებს, მოუძლოდენ წინ ქართლ-კახეთის დასაპყრობათ.

ივერიის სამეფოს მოშლა და რუსის მართველობის დამყარება სომეხთათვის გადაიქცა ნამდვილ დღესასწაულათ. ამით ისინი მოელოდენ ლეკთა და თათართა ალაგმას, მყუდრო ცხოვრებას, თავის ვაჭრობა-ხელოსნობის აღორძინებას. სომეხთა ზოგიერთი მეთაურიც კი, როგორც მაგ., ქათალიკოსი იოსებ არღუთაშვილი, ოცნებობდენ კიდევ რუსის მთავრობის მეოხებით სპარსეთ-ოსმალეთის დამხობას და სომხების სამეფოს აღდგენას. ამ მიზნით სომხის ბურჟუაზია და გავლენიანი პირნი ტკბილი სიტყვით, ლაქუცით, ქრთამ-ფემკაშებით და სხვადასხვა მანქანებით ძლიერ დაუახლოვდენ საქართველოში მყოფ რუსის მთავრობას და გავლენიან

ჩინოვნიკებს, მოხიბლეს მათი გული ყალბი ერთგულებით და წვრილ-მანი სამსახურით. ასეთი მოქმედება და მისწრაფება იყო სომხის ხალხის მესვეურთა პოლიტიკის მთავარი ძარღვი; ამიტომ არ გვიკვირს თუ რუსის უნიჭო ღენერალი რტიშჩევი გაება სომეხთა უჩინარ ქსელში და იმპერატორის ღრამატის სახით მიუბოძა მათ ერთგულების დიპლომი. ამავე დროს კი ამ რტიშჩევმა უწოდა ქართველებს „ბუნტოვშიკი“ და მისცა მგლის ატესტატი.

ამგვარ ქსელში გაებენ შემდეგ სხვა მთავარმართველნიც, მაგ., ერმოლოვი, შასკევიჩი, დუნდუკოვ-კორსაკოვი და ბოლოს მეფის ნაცვალის დამკოვ-ვორონცოვი :

არ გვიკვირს, რომ ქართველი ხალხი რამდენჯერმე აჯანყდა სხვადასხვა ალაგას რუსთა წინააღმდეგ, ამავე დროს კი სომხები გვერდით უდგენ რუსის მთავრობას, ჯაშუშობით და ენატანიობით აყვარებდნ თავს. ქართველებს მოუსპეს მეფობა, ეროვნული მართვა-გამგეობა, ეროვნული ეკლესია, შკოლა და სამსჯავრო, ქართველ ხალხს დაადვეს მონობის მძიმე უღელი და უბოძო ბეგარით გასწყვიტეს წელში. ქართლ-კახეთის დაბა-სოფლებში გაბატონდნ რუსის მძარცველი ჩინოვნიკი და ველური სალდათი. ისინი უბილწავდნ და უწიოკებდნ ქართველს ცოლ-შვილს, ართმევდნ ფულსა და ქონებას, რეკვიზიციით, ეგზეკუციებით და მათრახის ცემით აცლიდნ სარჩოს, უკანასკნელ ლუკმას, აკეთებინებდნ უფასოდ სამხედრო გზებს და აზიდვინებდნ უფასოდ სამხედრო სურსათს, გაყავდათ ურმებით ბეგარაზე და მშიერ კაცსა და საქონელს აჩერებდნ მთელი თვეებით 300 და 400 ვერსის მანძილზე. ერთი სიტყვით რუსის ადგილობრივი მთავრობა და სალდათ-ჩინოვნიკები იჩენდნ ერთმორწმუნე ქართველი ხალხის მიმართ უსასტიკეს მტარვალობას, რომლის წინაშე ქრებიან აზიის და აფრიკის მტარვალთა ჯოჯოხეთური მანქანებანი... რუსის მთავრობას თითქო დაესახა მიზნათ მოესპო ერთიანად კოლხეთ-ივერიაში რაინდი, მამაცი და მშვენიერი ქართველი ერი; ამავე დროს კი მთავრობას გადმოყავდა სპარსეთ-ოსმალეთიდან ასიათასობით სომეხი და ასახლებდა საქართველოს მიწა-წყალზე. სომეხი გაურბოდა სპარსეთ-ოსმალეთში მტაცებელ ქურთებს და ბაშიბუზუკებს და ეძებდა საქართველოში რუსის დროშის ქვეშ მყუდრო, გემრიელ ცხოვრებას. ის აბამდა მტკვრისა და ალაზნის აუზებში ჩარჩობისა და მევახშეობის ოსტატურ ქსელს და ახვევდა შიგ გულუბრყვილო ქართლელსა და კახელს. სესხით, ფეშქაშით და ლაქეუცა ენით ის ბეგრავდა მძიმეთ გლეხსა და თავადს, მღვდელსა და აზნაურს, აცლიდა მათ ხელიდან სარჩოს, მამულსა და ქონებას.

ივერიის ვრცელი მაზრები, მთელი კუთხეები, დიდი მესხეთის მეტი ნაწილი დასახლებულია დღეს სომხებით; ამავე დროს ქართველ ხალხს სული ეხუთება უმინობით. სპარსთა-ოსმალთაგან შევიწროებულს, უმინაწყლო სომეხს სურდა მოეპოვა საქართველოში რუსის დახმარებით ახალი სამშობლო. ამიტომ არ ზოგავდა არავითარ საშუალებას, უძვრებოდა სულ-

ში და აყვარებდა თავს რუსის მთავრობასა და ჩინოსნებს. სწორედ ამიტომ იყო, რომ რუსი და სომეხი, ორივე ერთად წიხლავდნენ დაგლეჯილს და დაბეჩავებულ ქართველ ერს.

რუსებს ხანგძლივი ომები ჰქონდათ სპარსეთ-ოსმალეთთან და მთის ხალხებთან. ამ ომების დროს ოქროს წვიმათ ცვიოდა მილიონები და ეს ამოდენა სიმდიდრე ჩადიოდა სომხის ჯიბეში. როცა ქართველი ერი უძლოდა რუსის ჯარს სპარს-ოსმალთა წინააღმდეგ და ღვრიდა მამაცად თავის სისხლს, როცა ქართველი ერი ასაზრდოებდა რუსის ლაშქარს, ვმოდებოდა მის ბარგსა და სურსათს, უკეთებდა გზებს, როცა ქართველი ერი კვნესდა ბეგარის სიმძიმისაგან, ამ დროს არშინ-სასწორით და თვალთ-მაქცობით აღჭურვილი სომხის ვაჭარი, „პოდრიჩის“ სახით უკან მისდევდა რუსის ჯარებს, ყილდა მათზე უზომო ფასებში პურს, ხორცს, სასმელებს, სანოვავებს, სამოსელს და ხვეტდა მილიონებს, ხვეტდა ბაჯალლო ოქროებს და ივსებდა ყუთებს, ჯიბეს და უბეს. ამას შემდეგ განა საკვირველია თუ რათ ძულდა ქართველ ხალხს რუსის მართველნი და მოხელენი ან რათ უყვარდათ ისინი სომხებს?!

უნიჭო რტიშჩევს უკვირს, სომხებმა არ მიიღეს მონაწილეობა კახეთის ამბოხებაში. განა სომხები გიჟები იყვნენ, რომ გარეოდნენ აჯანყებაში! აბა რა ქონდათ სომხებს ასაჯანყებელი?! რა აკლდათ, რა აწუხებდათ?! რუსების წყალობით წარსული საუკუნე შეიქნა იმ ზღაპრულ სახედრათ, რომელიც აბნევდა სომხისთვის ოქროს ზოდებს და ბედნიერებას. ამიტომ მადლობის ნიშნად არ ზოგავდნენ რუსის მოხელეთათვის ლაქებს, ქრთამს, ფეშქაშებს, ჯაშუშობას და ენატანიობას, თუ გინდ ეს ჯაშუშობა ყოფილიყო დამლუპველი ქართველი ერისათვის. მათი აზრით საქართველო იღუპებოდა და, რაც უფრო კარგად მოითბობდნენ ხელს ის სჯობდა. ამიერიდან მათი ოცნება შეიქნა ქართველი ერის პარტახზე აევოთ შაისტანის სამეფო და თბილისი გაეხადათ სომხის დედაქალაქათ. კავკასიის მთავარმართველნიც თავზე უსვამდნენ ხელს სომხებს, „ამ ერთგულ ყმებს,“ აქებდნენ ტახტის წინაშე და რუსის იმპერატორებიც უგზავნიდნენ მათ ღრამატას, მადლობას და მონყალეებას.

რტიშჩევის მიერ მოპოებული სომეხთათვის უმაღლესი ღრამატა მოვიდა თბილისში 11 ნოემბერს 1813 წელს. შეინძრა ერთიანად თბილისის სომხობა, უსაზღვრო სიხარულმა აღიტაცა ისინი. დიდის ზემოთ გადმოიტანეს სასახლედან ეს ღრამატა ფარჩის ბალიშზე დასვენებული; თავზე დაიდვეს იგი სომხის მიტროპოლიტ-ეპისკოპოზებმა და შეასვენეს ვანქის ტაძარში. გახარებულმა სომხებმა შიკრიკს აჩუქეს 100 თუმანი, გადიხადეს დიდი ლხინი და ნადიმი, სადაც მოიპატიჟეს რუსის მაღალი მოხელენი.

„დღევანდელი სომხები უსათუოდ შეუკურთხებენ რტიშჩევს, რომ საქართველოში დაბინავებულ სომხებს ჯაშუშის დამბლა დააკრა და სათაკილო სახელით შეაცურა ისტორიაში“, ამბობს ალ. ფრონელი.

არ ვიცი თუ რას ფიქრობენ დღევანდელი სომხები, მაშინდელი სომ-

ხები კი უზენაესად გახარებული იყვენ რტიმჩევის ასეთი ატესტაციით და იმპერატორის ღრამატიით. ილხენდენ, ქეიფობდენ გალაღებული სომხები, ამ დროს კი კვენსოდა და გმინავდა მწარეთ მონობის მძიმე უღელში „ბუნტოვშიკათ“ მონათლული ქართველი ერი, მშიერი, მწყურვალე, აწიოკებული და ფეხქვეშ გათელილი... ამკარად ჩანდა, რაც ძირს უთხრიდა და სამარეში ავდებდა ქართველს, ის ამდიდრებდა და ბედნიერებას გვრიდა სომხებს...

ასეთი იყო ამ ორი ერის მდგომარეობა იმ დროს; ასეთია მათი ვითარება დღესაც. და ეს საანბანო ჭეშმარიტება ვერ შეიგნეს ჩვენი ზოგიერთმა პოლტიკოსებმა. ვგონებ დროა შევიგნოთ, რომ უმინანყო სომხის ერი მედგრ ეძებს თავისთვის ახალ სამშობლოს და ასეთად მიაჩნია მას ჩვენი საქართველო, სადაც ამ ასოცი წლის განმავლობაში გადმოსახლდა კიდევ ერთ მილიონამდე სომეხი. ამათ დაიჭირეს ბორჩალო და მესხეთის მეტი ნაწილი, დაიკავეს თბილისი, გორი, თელავი, სიღნაღი და საერთოდ ივერიის დაბა-ქალაქები, იძენენ ახლაც დიდ მამულებს და ფეხს იკიდებენ ქართლ-კახეთში. ამ ბოლო დროს კი სომხები ცდილობენ ჩაესახლონ ათასობით აჭარა-ქობულეთსა და აფხაზეთში, მოეჭიდონ შავი-ზღვის ნაპირებს,

ძველმა არამელებმა, ე. ი. სომხებმა წაგვართვეს ქართველებს ჩვენი პირველი სამშობლო მცირე აზიაში, წაგვართვეს არეზის აუზი და ვანქის ტბის მიდამოები, ახლა მოგვდევენ უკან ამიერ-კავკასიაში და მზათ არიან წაგვართვან ეს მეორე სამშობლოც... ახლაც ამ მსოფლიო ომის დროს ოსმალეთიდან გადმოიხვეწენ, შემოეფარენ ამიერ-კავკასიასა და საქართველოს 300,000-დე სომეხი და იძენენ მამულებს სომხის ფარულ თუ ამკარა კომიტეტთა წყალობით. ამ ხალხს საუცხოოდ აქვთ შეთვისებული ცხოვრების ალლო და კარგად შეგნებული თანამედროვე პოლიტიკა. მათ აქვთ მჭიდრო ორგანიზაცია, ბევრი ფული, რაზმი, იარაღი და ერთობა. ისინი მოქმედობენ მწყობრათ და მუშაობენ ბეჭითად საერთო მიზნის მისაღწევათ. სომხები დიდიან-პატარიანათ გამსჭვალული არიან ეროვნულ შემეცნებით. ჩვენ ქართველები კი ყოველივე ამას მოკლებული ვართ, რაც ძლიერ აფერხებს ჩვენს ეროვნულ ლტოლვას.

ვგონებ დროა ჩაუფიქრდეს ქართველი ერი ამ ჩვენი მეზობლების მოქმედებას, დროა გავიღვიძოთ და ვიმოქმედოთ კულტურული საშვალეობით ფეხიზლად და ერთსულოვნად, თუ კი გვსურს შევიწინარჩუნოთ ჩვენი ძვირფასი მამული და ეროვნული არსებობა.

ფრიად საგულისხმოა ის, რომ ჩვენს დედაქალაქ თბილისში სომხები ისე გაძლიერდენ, რომ ჩაიგდეს ხელში თითქმის მთელი ვაჭრობა-მრეწველობა და ქალაქის თვითმართველობა. შუაგულ ქართლში მეფე ვახტანგ გორგასლანის მიერ აგებულ ქალაქში გადმოხვეწილი სომხები გადაიქცენ მასპინძლად და ქართველებისთვის ნასუფრალიც კი ენანებათ... ამაზე მეტი დამცირება განა შეიძლება?! აი საქამდე მიგვიყვანა ჩვენმა უგნურებამ და ბედოვლათობამ!..

ვიმეორებ, მიუხედავათ 116 წლის საშინელ ექსპლოტაციისა, რა-

საც ეწევიან სომხები ქართველი ერის მიმართ, ჩვენი ინტელიგენციის დიდი უმეტესობა კიდევ ბურუსშია გახვეული, დღემდე ვერ იცნობს ამ ხალხს და ვერ მზერს მის ფარულ პოლიტიკას და მისწრაფებას. საკვირველია, რომ ჩვენი წინაპრები უკეთ იცნობდნენ სომხებს ვიდრე ჩვენ. აი რა აზრის იყო მათ შესახებ, მაგ., ივერიის უკანასკნელი მეფე გიორგი XII.

„სომეხნი გაბნეულნი სპარსეთსა, ოსმალეთსა და სხვა ადგილთა არიან ყოვლად დაცემულნი ზრდილობითა; უქონელნი მამულისა არიან უქონელნი სიყვარულისა თვით კეთილის მომქმეთადმი მათისა. ერი ესე ახალ ისრაილად (ურიად) წოდებული იქმნა. **ვაჭარი მსყიდავი ცრუ, უპირო და უპურო, ერთგული მისი ვისგანაც აქვს გამოსარჩენი და რომელიც მას შეისყიდვის ანუ ფულითა, ანუ პატივითა, ანუ სხვითა საჩუქრითა. დავით აღმაშენებელი, რომელმანცა შეიხიზნა ივინი და დაასახლა გორსა, თვით ინანა, ოდეს იხილა გარყვნილი თესლი სოდომელთა ცოდვით, რომელმაც წარწყმინდა ბაბილონი და დაუკარგა მეფობა სომეხთა... ვახუშტის აღწერით სომეხმა ყორღანაშვილმა გასცა მეფე სვიმონ და შთააგდო თურქთა ტყვეობასა... სომეხსა შეარჩინე ერთი ბისტი (ბროში), ერთ თვეზე გახდის ერთ თუმნად; ჩვენვე მოგვატყუებს და ჩვენითვე გამდიდრდება. ადვილათ გამცემი ქვეყნისა სომეხი ერთ გროშზე გაჰყიდის მეფესა და მეფობასა. აქა და სხვათაცა ქვეყანაში არა აქვთ რა შესატკივარი გულსა, არცა კოშკი მამაპაპათა, არცა ციხე ძველი, არცა ხმალი წინაპართა, არცა დროშა, არცა მატური მეფეთა. დღესაც მოსაცდუნებლათ სპარსთა და თურქთა, სადაც არიან გაბნეულნი, მარადის მოვისყიდით ჯაშუშათ სომეხთა უნებურთა და თვით სპარსნი და თურქნი მოისყიდინ ჩემთა სომეხთა. ასეა მათი ბუნება. დიდათ სავნოა ჩემის სამეფოსათვის თესლი ესე გაბნეული და მოშორებული ჩვენგან სარწმუნოებითა, ენითა, ზნეობითა და უცხოთა ნათესაობითა. ვითარცა ვაჭარნი საჭირონი არიან. ქვეყნისა მცხოვრებნი დიდათ საშიშნი და მოსარიდებელნი; არა მეომარნი, მხდალნი და მაყურებელნი საწუთროისა, სადა და ოდეს დაედევნენ და ვისა მიემხრონ: ოსმალსა ანუ ყიზილბაშსა. თვით უპატივცემულესი მათშორის ჩემს კარზე, პატივს სცემს ფულსა და გამოსარჩენსა. ეს არის მათი ღმერთი და მათ თაყვანს სცემენ.“ (იხ. „ცხოვრება მეფე გიორგი XIII-სა“, გვ. 176-179, თხზულება პლ. იოსელიანის.)**

ამ სიტყვებს განმარტება არ ეჭივრება.

ქართველი ერის წინ ამართულა ორი საშინელი საფრთხე: ერთი უქადის მის მდიდარ კულტურის ნაშლას, შოთა რუსთველის ღვთაებრივ ენის მოსპობას და სრულ გადაგვარებას, მეორე კი ემუქრება მამაპაპათა სისხლით მორწყულ მიწა-მამულის, მის ტურფა სამშობლოს წართმევას და თვით ერის ეკონომიურათ დაპყრობას. ვგონებ დროა გაახილონ თვალი ქართველებმა, შეიგნონ საშინელი ტრალიზმი, და საერთო ძალით დასძლიონ ეს დიადი განსაცდელი ახალი ისტორიის მიერ მის დასალუპავათ მოვლენილი. ქართველმა ერმა გაუძლო ათასი წლით მქროლავს ის-

ტორიის უცნაურ გრიგალს, იგი გადაურჩა უვნებელი კაცობრიობის რისხვას ლანგთემურს, ის გაუმკლავდა ირანის ლომს შაჰ-აბაზს, მან განიცადა წარსულ საუკუნეში უსაშინლესი წამებანი და მოვიდა ლალი, ცოცხალი და უპოვარი. მამ გვწამს, რომ ღირსეული შვილი ამირანისა დღეს ამ უსაშინელეს ქართველში გამოვა გამარჯვებული და განახლებული ვით ზღაპრული ფენიქსი ცეცხლის ალში ამოვლებული.

უმთავრესი შეცდომების გასწორება

გვერდი	სტრიქონი	არის	უნდა იყოს.
[I 5-თე	ზევიდან	არ მივიღებთ	თუ არ მივიღებთ
„ ბოლოში	უნდა მიენეროს		1916 წ. თბილისი
15 7-დე	ქვემოდან	სხეულს	სახელს
17 4-ე	ზემოდან	წლის წინათ	ერთი წლის წინათ
18 15-ტე	ზემოდან	დავლა	დამბლა
„ 3-დან 10-დე	ზემოდან	უნდა წაიშალოს 6 სტრიქონი	წერტილებს შორის
25 5-თე	ქვემოდან	ჩანთქა	ჩაენთქა
26 3	ზემოდან	ზვირთებში	კირთებში
27	უნდა წაიშალოს ქვეშ მინერილი:	რომელმაც თავის მხრივ თავის უფლებანი გადასცა პავლე პოტემკინს.	
37 11-ტე	ქვემოდან	შექმნის ერსა	შეიქმნის ერისა
18 2-რე	ზემოდან	სახელიც	სახლიც
33 17-ტე	ქვემოდან	მერიდატი	მიტრიდატი
76 8-ვე	ქვემოდან	მართველთან	მართველად
78 9	ქვემოდან	200,000	20.000
„ 10	ქვემოდან	გაგზავნა	გაეგზავნა
33 9 და 10	ქვემოდან	უნდა წაიშალოს: ღენ. პ. ციცინავას სიკვდილის შემდეგ	
110 2	ზემოდან	საყურადღებო	ბევრი საყურადღებო
114 4	ქვემოდან	ჩვენი	ჩვენმა
„ 14	ქვემოდან	დამბლა	დამლა
115 3	ქვემოდან	ზრდილობითა	ზნეობითა

(არის შეშლილი ნუმერაცია, 48-ვე გვერდის შემდეგ სწერია 33-48, უნდა იყოს 49-64.)